

**ARAP GRAMERİNİN ŞİİRLE İSTİŞHÂDI
(II-IV/VIII-X. ASIRLAR)**

Mehmet Emin EFE

Doktora Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mustafa KAYA

2022

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mehmet Emin EFE

ARAP GRAMERİNİN ŞİİRLE İSTİŞHÂDİ
(II-IV/VIII-X. ASIRLAR)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mustafa KAYA

ERZURUM-2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Arap Gramerinin Şiirle İstişhâdı (II-IV/VIII-X. Asırlar)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

08.09.2022

Mehmet Emin EFE

Aslı Islak İmzalıdır.

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mustafa KAYA danışmanlığında, Mehmet Emin EFE tarafından hazırlanan bu çalışma 12 / 08 / 2022 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK	İmza: Aslı Islak İmzalıdır.
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Mustafa KAYA	İmza: Aslı Islak İmzalıdır.
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır.
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Yahya SUZAN	İmza: Aslı Islak İmzalıdır.
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Reyhan KELEŞ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır.

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı Islak İmzalıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VIII
ÖNSÖZ	IX

GİRİŞ

İSTİŞHÂD, ARAP ŞİİRİ VE ARAP GRAMERİNE GENEL BAKIŞ

I. GRAMER-İSTİŞHÂD İLİŞKİSİ VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	1
I.A. İSTİŞHÂDIN BAŞLAMASI.....	1
I.B. İSTİŞHÂD İLE İLGİLİ KLASİK VE MODERN ÇALIŞMALAR	4
II. ARAP ŞİİRİ	7
II.A. ARAP ŞİİRİNİN TARİHİ.....	9
II.B. ARAP ŞİİRİNİN DÖNEMLERİ	12
II.C. ARAP ŞİİRİNİN KONULARI.....	13
III. ARAP GRAMERİNİN TARİHÇESİ VE GRAMER EKOLLERİ.....	16
III.A. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP GRAMERİ.....	16
III.B. İSLÂMÎ DÖNEMDE ARAP GRAMERİ	17
III. B. 1. Basra Ekolü	18
III. B. 2. Kûfe Ekolü.....	19
III. B. 3. Bağdat, Mısır ve Endülüs Ekolleri	20
III.C. ARAP GRAMERİNİN DELİLLERİ	20
III.D. GRAMER KURALLARINA AYKIRILIK-ŞİİR ZARURETİ	23

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE İSTİŞHÂD

1.1. İSTİŞHÂDIN TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	25
1.2. İSTİŞHÂDIN UNSURLARI	34
1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm.....	34
1.2.2. Hadîs-i Şerîf	38
1.2.3. Şiir ve Nesir	43
1.3. İSTİŞHÂD ÇEŞİTLERİ	44
1.3.1. Arap Gramerine Şiirle İstişhâd.....	44
1.3.2. Arap Gramerine Kur'an ve Hadisle İstişhâd.....	45
1.3.3. Kur'an ve Hadisin Garîb ve Müşkiline Şiirle İstişhâd	45
1.4. İSTİŞHÂD USÛLÜNE MENFİ YAKLAŞIMLAR	49
1.4.1. İstişhâdda Ümmî Şairlerin Tercih Edilmesi ve Şairlerin Okuryazar Olduklarını Gizlemesi	50
1.4.2. İstişhâd İçin Sınır Belirlemenin Dilin Gelişimine Zararı.....	54
1.4.3. Çizilen Sınırlar Dışında Şahit Alınmaması	56
1.4.4. Kuralcı Davranıldığı İddiası.....	57
1.4.5. Şairlerin Şiir Sanatını Meslek Edinmeleri ve Ekoller Arası Çekişmede Şiirlerin Tahrifi.....	59
1.4.6. Şiirin, Şairinden Başkasına Nisbeti.....	60
1.4.7. Aynı Şiir ile Birçok Yerde İstişhâd Edilmesi.....	61
1.4.8. Şiirin Farklı Lafızlarla Rivayeti Veya Uydurulması.....	61
1.4.9. Şiirin Şairinin Belli Olmaması	63
1.4.10. Sınırların Belirlenmesinde İrkçılık İddiası.....	65

III

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN DÖNEMLER

2.1. CÂHİLLİYYÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD	70
2.2. MUHADRAMÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD	77
2.3. İSLÂMİYYÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD	79
2.4. MÜVELLEDÛN/MUHDESÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD	88
2.5. DEĞERLENDİRME	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN MEDENÎ-BEDEVÎ AYRIMI VE BÖLGELER

3.1. ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN MEDENÎ-BEDEVÎ AYRIMI	100
3.2. ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN BÖLGELER	101
3.2.1. Hicaz Bölgesi	103
3.2.2. Necid Bölgesi	107
3.2.3. Tihâme Bölgesi	110
3.2.4. Aruz Bölgesi	112
3.2.5. Yemen Bölgesi	113
3.3. DEĞERLENDİRME	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN KABİLELER

4.1. TEMÎM	120
4.2. HEVÂZİN	123
4.3. ESED	126
4.4. GATAFÂN	128
4.5. KAYS	129

4.6. HÜZEYL.....	131
4.7. KİNÂNE/KUREYŞ	133
4.8. TAY	137
4.9. MEZHÎC	139
4.10. KUDÂA	140
4.11. EVS VE HAZREC.....	142
4.12. BEKİR B. VÂİL	144
4.13. BENÎ SÜLEYM.....	145
4.14. BENÎ TÂBİHA	146
4.15. TAĞLİB	148
4.16. ABDÜLKAYS	149
4.17. MÜZEYNE	150
4.18. DABBE	151
4.19. GANİY	153
4.20. KİNDE	154
4.21. BÂHİLE	155
4.22. DUBAY‘A	156
4.23. GASSÂN.....	157
4.24. HUZÂ‘A	158
4.25. EZD	159
4.26. İYÂD.....	160
4.27. ADVÂN	161
4.22. DEĞERLENDİRME.....	161
SONUÇ	168
KAYNAKÇA.....	174
ÖZGEÇMİŞ	193

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ARAP GRAMERİNİN ŞİİRLE İSTİŞHÂDİ
(II-IV/VIII-X. ASIRLAR)

Mehmet Emin EFE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa KAYA

2022, 203 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mustafa KAYA
Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Prof. Dr. Yahya SUZAN
Doç. Dr. Reyhan KELEŞ

Bu çalışmanın amacı, gramer âlimlerinin uyguladığı istişhâd yönteminde kullanılan şiirlerin seçimi için zaman, bölge ve kabile bağlamında çizilen istişhâd sınırlarının pratiğe yansımaları tespit etmektir. Bununla birlikte gramerde şiir ile istişhâd metodunun Arap diline olumsuz etkisinin olup olmadığını belirlemek, istişhâdda kullanılan şiir şahitlerine örnekler vermek ve bu alanda yapılacak çalışmalara bir basamak teşkil etmesini sağlamak amacıyla, farklı bakış açıları sunmaktır.

Gramer konularının dördüncü yüzyılın sonunda tamamlandığının kabul edilmesinden dolayı bu çalışma, mezkûr zaman süreci zarfında telif edilen gramer eserleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda belirlenen örnek eserlerdeki bütün istişhâd örnekleri tespit edilmiştir. Diğer gramer eserlerine, ihtilaflı durumlarda başvurulmuş, ihtiyaç olması durumunda ise sonraki dönem eserlerine de müracaat edilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak bilimsel bir bilgi toplama yöntemi olan deskriptif (betimleyici) metot kullanılmıştır. Bu bağlamda kaynak eserler incelenerek onlardan bilgiler toplanmış ve elde edilen bilgilerin güvenilirlik dereceleri araştırılarak, kaynak kritiği yapılmıştır. Ayrıca dilbilimin ilkeleri ışığında bir metnin incelenmesini, tenkit edilmesini ve yorumlanmasını konu edinen filolojik yöntem de kullanılmıştır.

Toplumun dilindeki fesâhat ölçütü alınarak, şiirlerin istişhâdda şahit olarak kabulü için sınırlar çizilmiştir. Şairlerin yaşadığı zaman ölçü alınarak çizilen sınıra, istisna kabul edilebilecek birkaç şahit dışında, gramer âlimlerinin tam uyum sağladığı görülmüştür. İncelenen eserlerdeki mevcut istişhâd uygulamalarının ise şairin bölgesi ve kabilesi eksenli çizilen sınırlardan daha geniş olduğu görülmüştür. Şairlerin hadarî- bedevî olmaları bağlamındaki kriterin de kesinlik arz etmediğine şahit olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstişhâd, Arap Grameri, Şiir, Şahit, Şâir, Fesâhat.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****REASONING OF ARABIC GRAMMAR WITH POETRY
(BETWEEN II-IV/VIII-X CENTURIES)****Mehmet Emin EFE****Advisor: Prof. Dr. Mustafa KAYA****2022, Page: 203****Jury: Prof. Dr. Mustafa KAYA
Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Prof. Dr. Yahya SUZAN
Assoc. Prof. Reyhan KELEŞ**

The aim of this study is to determine the practical reflection of the istishhad boundaries drawn in the context of time, region and tribe for the selection of poems used in the istishhad method applied by grammar scholars. In addition, it is to determine whether the poetry and istishhad method in grammar have a negative effect on Arabic language, and to give examples to the poetry witnesses used in istishhad and to present different perspectives in order to provide a stepping-stone for the studies to be done in this field.

Since it is accepted that the grammar subjects were completed at the end of the fourth century, this study was limited to the grammatical works that were copyrighted during the aforementioned period. In this context, all determined istishhad examples in the sample works were found out. Other grammatical works were consulted in disputed situations, and in case of need, the works of the next period were also applied to.

In this study, primarily the descriptive method, which is a scientific data gathering method, will be used. In this context, the source works will be examined, data will be collected from them, and the reliability of the obtained data will be investigated, and the sources will be criticised. In addition, the philological method, which deals with the examination, criticism and interpretation of a text in the light of the principles of linguistics, was also used.

By taking the fluency in the language of the society as a criterion, limits were drawn for the acceptance of poems as witnesses in istishhad. It has been observed that grammar scholars fully comply with the border drawn by taking the life of poets as a criterion, except for a few witnesses who can be considered as exceptions. It has been observed that the current istishhad practices in the analyzed works are wider than the borders drawn on the axis of the poet's region and tribe. It has been witnessed that the criteria in the context of the poets being hadari- Bedouins have not given any certainty.

Key Words: Istishhad, Arabic Grammar, Poetry, Witness, Poet, Fasâha.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviri
DİA.	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hız.	:Hazreti
H.	:Hicrî
M.	:Mîlâdî
S.	:Sayfa
Şerh.	:Şerheden
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
Tahk.	:Tahkik
Tsz.	:Tarihsiz
Ö.	:Ölüm tarihi
Vb.	:Ve benzerleri
Vd.	:Ve devamı
Yay.	:Yayınları/Yayıncılık
Yy.	:Yayın yeri yok/Yayınevi yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesliler:

آ:â	ا:â	آ:â	إ:î	و:û	ا: a	ي: i	و: u

Sessizler:

ء: '	ب: b	ت: t	ث: s	ج: c	ح: h	خ: h
د: d	ذ: z	ر: r	ز: z	س: s	ش: ş	ص: ş
ض: d	ط: t	ظ: z	ع: '	غ: ğ	ف: f	ق: k
ك: k	ل: l	م: m	ن: n	و: v	ه: h	ي: y

Yukarıda zikredilen transkripsiyon sistemine ek olarak:

1-Harf-i târifler cümle başında da olsa küçük harfle yazılmıştır. Örnek: *el-Beyân ve't-Tebyîn*.

2-Harf-i târif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşları gösterilmiştir. Örnek: *el-Kitâb, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*.

3-Terkip halindeki kelimeler bitişik yazılmış, irab durumu yazıda gösterilmiştir. Örnek: *Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âşır*.

4-Türkçemizde kullanımı yaygın hale gelmiş kelimelerde transkripsiyon uygulanmamıştır. Örnek: *Abdurrahman, Abbas*.

ÖNSÖZ

Bir dildeki ifadenin doğru bir şekilde telaffuz edilmesi ve anlaşılması, söz konusu dile ait gramer kurallarının bilinmesine ve bu kurallara riayet edilmesine bağlıdır. İslâm dininin gelişi ile birlikte Arap dili, sadece Araplar için değil, bütün Müslümanlar için önem arz eder hale gelmiştir. Bu bağlamda söz konusu dildeki sözlü ve yazılı dinî buyrukların, ilahî murada uygun anlaşılabilmesini sağlamak gayesi ile Arap gramerini tespit ve temellendirme çalışmaları erken dönemde başlatılmıştır.

Arap gramerini tespit ve temellendirme aşamasında mezkûr gramer kurallarının her birine, doğruluğunda şüphe bulunmayan Arapça sözler şahit olarak sunulmuştur. İstişhâd diye isimlendirilen bu yöntemde Kur'an'ın, hadisın, Arap şiirinin ve Arap nesrinin şahit olarak kullanıldığı görülmüştür. Güvenilirliği ve fesâhati konusunda Kur'an-ı Kerîm başta gelse de gramer âlimlerinin, istişhâdda Arap şiirini daha çok tercih ettikleri görülmüştür.

Bu çalışmada Arap gramerinin şiir ile istişhâdı konusu ele alınmıştır. Çalışmanın girişinde Arap şiirinin tarihî seyri ile Arap grameri çalışmaları ve bu çalışmalarda büyük rol oynayan gramer ekollerine değinilmiştir. Söz konusu ekollerin istişhâd usûlüne değinilmiştir. Birinci bölümde istişhâdın ortaya çıkışı, unsurları, en yaygın istişhâd çeşitleri ve istişhâd usûlüne yapılan eleştiriler ele alınmıştır. İkinci bölümde şiiri ile istişhâd edilebilecek şairler için yapılan dönem tasnifi, üçüncü bölümde hadarîlik-bedevîlik ayrımı ile bölge tasnifi ve dördüncü bölümde kabile tasnifi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Söz konusu bölümlerde ele alınan konu bağlamında, istişhâd edilen şiirlere örnekler verilmiştir. Sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmamızda konunun tespitinden tez planına kadar her safhada emekleri geçen, çalışmanın nihayete erdirilmesi aşamasına kadar yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle bize rehber olan, her türlü desteği sağlayan değerli tez danışmanlarım Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ ve Prof. Dr. Mustafa KAYA başta olmak üzere, öneri ve görüşleri ile tezime katkı sağlayan Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK ile Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yine çalışmanın her aşamasında katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. M. Zeki UYANIK ve Dr. Cüneyt MARAL'a ve tezi gözden geçirme nezaketinde bulunan çalışma

arkadaşlarım Doç. Dr. Yusuf EŞİT, Öğr. Gör. İsa HIZIROĞLU ve Arař. Gör. Hüseyin KANDEMİR’e minnettarlığımı belirtmek isterim.

Ayrıca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen anne babama, sevgili eşime ve çocuklarıma en içten duygularıyla şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

İSTİŞHÂD, ARAP ŞİİRİ VE ARAP GRAMERİNE GENEL BAKIŞ

I. GRAMER-İSTİŞHÂD İLİŞKİSİ VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

I.A. İSTİŞHÂDIN BAŞLAMASI

Arap dilinin, câhiliye döneminde yazılı gramer kurallarına sahip olmadığı bilinse de¹ kemale ermiş bir nazım sanatına sahip olması² ve Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça olarak bu gramer kurallarına uygun indirilmesi,³ Arapların söz konusu dilin gramer kurallarını zihinlerinde fitrî olarak taşıdıklarını göstermektedir. İslâmiyet ile başlayan devrede bir süre daha hafızalarda berrak bir şekilde taşınan Arap dilinin, bazı etkenlerle hatalı kullanımlara maruz kalmaya başladığı görülmüştür. Lahn denilen bu hatalı dil kullanımlarının, en fasih konuşan Arapların yakınlarına kadar sızdığı bilinmektedir. Dil çalışmalarının sembol ismi olan Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin (ö. 69/688) kızının مَا أَحْسَنَ

!السَّمَاءِ “*Mâ ehsene's-semâe/Gök ne kadar güzeldir!*” diyeceği yerde مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ “*Mâ ehsenu's-semâi/Gökteki en güzel şey nedir?*” şeklindeki yanlış ifadesi, dil çalışmalarını tetikleyen sebeplerden biri olarak rivayet edilmiştir. Hatta bu nedenle Ebü'l-Esved'in, dil çalışmalarına taaccüb konusu ile başladığı ifade edilmiştir.⁴ Arap gramerinin kaybedilmesinin meydana getireceği felaketi kavrayan âlimler, onu kayıt altına alma girişiminde bulunmuşlardır.

Gramer çalışmaları başlamadan önce Araplar için önemini kanıtlamış ve Kur'an kelimelerini anlamada kendisine müracaat edilmiş olan şiir, bu esnada gramer âlimlerinin

¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm*, I-XX, (4. Baskı), Dârü's-Sâkî, yy. 2001, I, 44, XVII, 253.

² Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1973, 4.

³ Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), Ağustos 1997, 325-350, 328.

⁴ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân Fî Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, I-VII, Tahk. İhsân Abbas, Dârü Şâdir, Beyrut 1994, II, 537; Zafer Kızıklı, “Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Dinî Araştırmalar*, 9(25), Mayıs-Ağustos 2006, 265-280, 272.

de rağbetini celbetmiştir. Câhiliye döneminden sözlü aktarımlarla gelmiş ve kayıt altına alınma çalışmaları başlamış olan şiirin, grameri temellendirme aşamasında şahit olarak kullanılması düşünülmüştür. Bu bağlamda dil çalışmaları ile istişhâdın temel unsuru olan şiir çalışmalarının aynı kulvarda ilerlemiş olduğu görülmektedir.⁵ Çağımıza ulaşan ilk gramer kitabı olarak kabul edilen Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli eseri⁶ ile Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178/794[?]) *el-Mufaddaliyât* isimli şiir derlemesinden ibaret eserinin,⁷ aynı tarihlere denk geldiği görülmektedir. Daha sonraları gramer çalışmaları gibi, şiir ile alakalı çalışmaların giderek gelişip yaygınlaştığına şahit olunmuştur.⁸ Bu bağlamda gramerin şiir ile olan serüveninin, istişhâd bağlamında incelendiği bu çalışmada şu konular ele alınmıştır:

- İstişhâdın ana unsuru olan Arap şiirinin ve Arap gramerinin tarihî serüveni,
- İstişhâdın Arap gramerindeki yeri ve önemi,
- İstişhâdın unsurları ve yaygın istişhâd çeşitleri,
- İstişhâdın ana unsuru olan şiirlerin, fesâhat bağlamında zaman, bölge ve kabile açısından tasnifi,
- Ortaya konulan tasnif doğrultusunda, istişhâd bağlamında şairlerin kabul veya red açısından değerlendirilmesi,
- Gramer âlimlerinin fesâhat doğrultusunda çizilen sınırlardaki rolü ve bu sınırlara bakış açısı,
- Şiir ile istişhâdın dördüncü yüzyıla kadarki zaman diliminde yazılmış bazı gramer eserlerindeki pratiğe yansımaları,
- İstişhâdın pratikteki uygulanmış hali ile teorideki sınırların karşılaştırılması ve teori ile pratik arasındaki uyum-uyumsuzluk değerlendirmesi,
- Arap gramerinin temellendirilmesinde şiir ile istişhâd örnekleri.

⁵ Çetin, Eski Arap Şiiri, 29.

⁶ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, 2006, XXII, 300-306, XXII, 301.

⁷ Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Abbas Mufaddal b. Muhammed, *el-Mufaddaliyyât*, (6. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz., 416.

⁸ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1994, 1-110.

Gramer konularının dördüncü yüzyılın sonunda tamamlandığı kabul edilmesine bağlı olarak⁹ istiṣhâdın pratiğe yansımaları görmek için ele aldığımız gramer eserlerini dördüncü yüzyılın sonu ile sınırlandırdık. Belirtilen süre zarfında yazılan gramer eserlerinden bazıları örnek olarak seçilmiş, bu eserlerde istiṣhâd edilen bütün beyitler, bu beyitlerin şairleri ve şairlerin kabileleri tespit edilip tasnif edilmiştir. Gramer ekolleri arasında istiṣhâd sınırları konusunda bir ihtilaf olmadığı ve aynı istiṣhâd sınırları dâhilinde Basra ekolü mensuplarının sadece yaygın kullanımı, Kufe ekolü mensuplarının ise şaz kullanımları da ölçü olarak kabul ettikleri bilinmektedir.¹⁰ Binaenaleyh bu çalışmada, ekol ayırımından ziyade şiir ile istiṣhâda çokça yer vermiş, orijinallliğini muhafaza eden ve ulaşılması kolay olan eserlerin incelenmesi uygun görülmüştür. Bu bağlamda şu eserler incelenmiştir:

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791): *el-Cümel fi'n-Nahv*,

Sîbeveyhi Ebû Bişr Amr b. Osman (ö. 180/796): *el-Kitâb*,

Müberra Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd (ö. 286/900): *el-Mukteḍab*,

İbn Serrâc Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî (ö. 316/929): *el-Uşûl fi'n-Nahv*,

Zeccâcî Ebû Kâsım Abdurrahman (ö. 337/949): *el-Cümelü'l-Kübrâ*.

Ayrıca gramerde istiṣhâd ile ilgili ihtilafli mevzularda mezkûr eserlere ek olarak şu eserlerdeki istiṣhâd örnekleri de incelenmiştir:

Zeccâcî Ebû Kâsım Abdurrahman: *el-Lâmât*,

Zeccâcî Ebû Kâsım Abdurrahman: *Ḥurûfu'l-Me'ânî*,

İbn Verrâk Ebû Hasan Muhammed (ö. 381/991): *İlelû'n-Nahv*,

Rummânî Ebû'l-Hasen Ali b. İsa (ö. 384/994): *Menâzilü'l-Ḥurûf*,

İbn Cinnî Ebû'l-Ḥayr Şemsüddîn (ö. 392/1002): *el-Ḥaşâiş*,

İbn Cinnî Ebû'l-Ḥayr Şemsüddîn: *el-Luma' fi'l-Arabiyye*,

İbn Cinnî Ebû'l-Ḥayr Şemsüddîn: *el-Münşif*.

⁹ Durmuş, “Nahiv”, 303.

¹⁰ Süyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv ve cedeliḥ*, (2. Baskı), Dârü'l-Beyrûtî, Dimaşk 2006, 156.

İstişhâd için belirlenen sınırların dışında kalan bir şairden yapılan istişhâdlar incelendiğinde, beşinci yüzyıldan itibaren yazılan gramer eserlerindeki istişhâd örnekleri arasında da söz konusu şairin, şahit olarak kullanılmış şiirinin bulunup bulunmadığı kontrol edilmiştir.

Çalışmada ele alınan şiirlerin nisbet edildiği şairin divanı, şairin divanında bulunmaması durumunda da şiirin geçtiği diğer edebî eserler kaynak olarak verilmiştir.

Arap şiirinin rivayeti ve raviler konusu daha önce ayrıntılı olarak ele alındığı için bu çalışmada tekrardan kaçınma gayesi ile söz konusu mevzua ayrıca yer verilmemiştir.¹¹

I.B. İSTİŞHÂD İLE İLGİLİ KLASİK VE MODERN ÇALIŞMALAR

Arap gramerini tespit etme çalışmaları başladığı andan itibaren, bu çalışmalarda şahit şiirler ile ilgili değerlendirmelerin yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Bu bağlamda Cermî (ö. 225/840), *el-Ferh* adlı eserinde *el-Kitâb*'ın içinde geçen beyitlerin kime ait olduğunu tespit etmiştir.¹² Yine Sîrâfî (ö. 385/995) *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi* eserinde *el-Kitâb*'ın şahit şiirlerini şerhetmiştir. Bunlara benzer istişhâd edilen şiirlerin değerlendirildiği eserlerden sonra istişhâdı farklı yönleri ile ele alan eserler görünmeye başlamıştır. Tarihî seyir içinde istişhâd hususlarını ele aldığı bilinen başlıca eserler şunlardır:

1- Ebû Naşr Fârâbî (ö. 339/950) *Kitâbü'l-Hurûf*: Dillerinin fasih olup olmaması ve dillerine güvenilip güvenilemeyeceği açısından Arap kabilelerini esas alarak Arabistan yarımadasını değerlendiren ve bu konuda derli toplu bilgiler veren ilk eser olarak bilinmektedir.¹³

2- Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İktirâh*: Süyûtî, bir mukaddime ve yedi kitaptan oluşan bu eserinde Nahiv ilminin tedvininde kullanılan semâ, icmâ, kıyâs ve ıstışhab gibi yöntemler hakkında bilgi vermektedir. Semâ yöntemini izah ettiği birinci kitabını, üç fasıla ayırmıştır. Birinci fasılda Kur'an ile istişhâd, ikinci fasılda hadis ile istişhâd konularına değinmiştir. Yaklaşık yirmi beş sayfadan oluşan Arap

¹¹ Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

¹² Şükrü Arslan, "Cermî", *DİA*, 1993, VII, 413-414, 413.

¹³ Ebû Naşr Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, Tahk. Muhsin Mehdî, Dârü'l-Meşriq, Beyrut 1986, 147; Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

şiiiri ve nesir ile istişhâda ayırdığı üçüncü fasıl ise giriş ve on dört fer‘ ile hatimedden oluşmaktadır. Fasılın başında istişhâdda kabul edilen ve reddedilen kabilelerden, Fârâbî’den nakille ayrıntılı olarak bahsetmektedir.¹⁴ Daha sonra istişhâdın fer‘ meseleleri hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. İstişhâd hakkında ayrıntılı bilgi olmasa da istişhâdın hemen hemen bütün konularına değinmesi açısından önemli bir eserdir.¹⁵

3- Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) *Hizânetü’l-Edeb*: Müellif, dil, edebiyat, şiir, Kur’an, hadis ve kıraat gibi birçok konuya değindiği kapsamlı bir ansiklopedi olarak kabul edilebilecek bu eserin mukaddimesini üç “emir”e ayırmıştır. Yaklaşık on üç sayfadan oluşan ilk “emir”i istişhâd konularına ayırmıştır.¹⁶

4- Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1170/1757) *Şerhu Kifâyeti’l-Mutehaffiz*: Şârih, İbrahim b. İsmail İbnu’l-Ecdabî’nin *Kifâyetü’l-Mutehaffiz* ve *Nihâyetü’l-Mutelaaffiz* adlı eserini şerh ederken ona yazdığı mukaddimede İstişhâd fi’l-Luğa başlığı altında dört tenbih ile yaklaşık on bir sayfada istişhâd konularından bahsetmektedir.¹⁷

İstişhâd konusunu içeren başlıca çağdaş çalışmalar şunlardır:

1- Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûli’n-Nahv*: Müellif bu eserin mukaddimesinden sonra el-İhticâc fi’l-Lüğati’l-Arabiyye başlığı altında yaklaşık yetmiş sayfada alt başlıklar halinde Kur’an, hadis ve Arap kelimeleriyle istişhâd konularına değinmiştir.¹⁸

2- Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve’l-İhticâc bi’l-Luğa Rivayetü’l-Lüğati ve’l-İhticâcu bihâ fî Davi ‘İlmi’l-Lüğati’l-Hadîs*: Müellif, bu eserinde istişhâdın genel konularını ele almakla birlikte asıl maksadı şiirin rivayeti ve raviler konusudur. Zira müellif, eserin son baskısının mukaddimesinde eserin ilk adının “*er-Rivayetu ve’l-İstişhâd*” şeklinde iken, istişhâd edilen şiirlerin rivayetini kastettiği “*er-rivaye*”

¹⁴ Süyûtî’nin bu eserinde nakilde bulunduğu söz konusu âlimin hangi Fârâbî olduğu konusunda farklı iddialar vardır. Bu ihtilafın sebebi ise Süyûtî’nin filozof olan Fârâbî’nin ismi ile Dilci olan Fârâbî’nin eserinin ismini birlikte zikretmesidir. Yani Ebû Naşr el-Fârâbî ve el-Elfaz ve’l-Huruf adlı eseri zikretmiştir. Ancak Süyûtî’nin naklettiği bu bilginin, Muhsin Mehdi’nin tahkikiyle, Dârü’l-Meşrik, 1986 Beyrut baskısıyla yayınlanan Filozof Fârâbî’nin Kitabı’l -Huruf adlı eserinde bulunduğu tespit edilmiştir.

¹⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 15 vd.

¹⁶ Abdulkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arab*, I-XIII, Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1997, I, 5 vd.

¹⁷ Muhammed b. Tayyib el-Fâsî, *Şerhu Kifâyeti’l-Mutehaffiz*, (1. Baskı), Dârü’l-Ulûmli’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, Riyad 1983, 95 vd.

¹⁸ Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûli’n-Nahv*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1987, 6 vd.

kelimesinin, Arap edebiyatındaki hikâyecilik anlamındaki “*er-rivaye*” ile karıştırıldığından dolayı eserin ismini değiştirdiğinden bahsetmektedir.¹⁹

3- Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'an ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.

4- Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II/VIII. Asır Çerçevesinde)*, İSAM/İslam Araştırmaları Merkezi, 2020.

5- Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9), Haziran 1990, 67-79.

6- Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(11), Haziran 1993, 326-358.

7- İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, 2001, XXIII, 396-397.

Hem ülkemizde hem de Arap ülkelerinde istişhâdın alt konularında yani eserler, müellifleri veya istişhâd unsurları hakkında geçmişte çokça çalışma yapıldığı ve halen yapılmakta olduğu bilinmektedir. Söz konusu çalışmaların bazıları şunlardır:

1- Ayşe Meydanoğlu, *İbn Hişâm el-Ensari'nin Dilsel İstişhâdında Kıraatlerin Yeri*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

2- Mehmet Maşuk Acar, *Şerhu İbn Akil'deki Şahid Ayetlerin İncelenmesi*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

3- Remzi Hansu, *Tahir b. Aşur'un Şiirle İstişhâd Anlayışı*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Devam Ediyor)

4- Recep Çakmak, *Razi'nin Tefsirinde Şiirle İstişhâd*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Devam Ediyor).

Tespit edilebilen eserlerden de görüldüğü gibi istişhâd çalışmaları genellikle Kur'an ve hadis eksenli olmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ın anlaşılmasında veya tefsir eserlerinde şiir ile istişhâd çalışmaları yaygınlık arz etmektedir. Arap gramerinde Kur'an ve hadis ile istişhâd konularının da genel, şahıs veya eser bazında çalışıldığı görülmektedir. Gramer, şiir ve istişhâd ile ilgili çalışmalar ise eser bazında sınırlandırılmış veya dar kapsamda söz

¹⁹ Muhammed 'İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa Rivayetu'l-Lügati ve'l-İhticâcu bihâ fi Davi 'İlmi'l-Lügati'l-Hadîs*, (3. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1988.

konusu mevzuları ele alan birkaç makaleden öteye geçememiştir. Neticede bu çalışmada ele aldığımız “Arap Gramerinin Şiirle İstişhâd (II-IV/VIII-X. Asırlar)” konusunun, daha önce yapılanlardan farklı veya daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın istişhâd alanında yapılacak çalışmalara kapı aralaması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

II. ARAP ŞİİRİ

Bu çalışmada Arap gramerinin şiirle istişhâd yöntemiyle temellendirilmesi esas alınmakla birlikte, istişhâdda materyal olarak kullanılan şiirlere ve gramer çalışmalarının tarihî seyrine de değinilmektedir. Dolayısıyla Arap şiirinin ortaya çıkışı ve âlimlerin söz konusu şiir üzerindeki değerlendirmeleri kısa bir şekilde ele alınmıştır.

Gayesine matuf olarak söylenen²⁰ ve kendisi için çizilen formatı aşmayan²¹ vezinli ve kafiyeyle söz²² veya tabiatın hayal ile tasvir edilip kelimelerle ifadeye dökülmesi²³ şeklinde tarif edilen şiirin, İslâm öncesi dönemde Arap toplumunda, sanatsal, dinî, ve siyasi alanlarda aktif bir şekilde kullanıldığı gibi, İslâm ile birlikte bunlara ek olarak ilmî konularda da yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

İslâm öncesi Arap toplumunda şiirin hemen hemen her alanda varlığını hissettirip sosyal yaşamın ayrılmaz bir unsuru haline geldiği bilinmektedir. Bütünü olmasa da çok miktarda şiirin üç asır boyunca sözlü olarak nakledilmesi, onun toplum nazarındaki önemini ortaya koymaktadır.²⁴ Câhiliye döneminde Araplar, şiiri ve şairi el üstünde tutuyordu. Zira şair, kavminin sözcüsü, düşmanını yeren, düşman şairlerine karşılık veren ve kavminin davasını güden kişi idi.²⁵ Kurulan panayırarda şairlere özel yerler ayrılır, şiir yarışmaları düzenlenir ve şairlere iltifatlar edilirdi.²⁶ Şairi ve şiiri ictimai hayatın her

²⁰ Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 127.

²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I-VIII, Tahk. Mehdî el-Maḥzûmî-İbrahim es-Sâmirî, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, yy., I, 251.

²² İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Dârü Şâdir, Beyrut 1993/1414, IV, 410; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân, *Muḥaddime*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'l-Hidâye, Dımaşk 2004, II, 393.

²³ Corcî Zeyân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüḡati'l-Arabiyye*, I-IV, Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Seḳâfe, Kahire 2012, I, 65.

²⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 9.

²⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, XVII, 70.

²⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I-II, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2002/1423, I, 332; İsfahânî, Ebû'l-Ferec, *el-Eḡânî*, I-XXV, Dârü lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., IX, 232; Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüḡati'l-Arabiyye*, I, 199.

alanında görmek mümkündü. Şairin, bazen bir şiir ile tanrıya iltica ettiği, bazen de bir cenaze merasiminde ölüye ağıt yaktığı görüldü.²⁷ Hatta şairin doğüstü gücü olduğuna da inanılırdı.²⁸

Şair, savaş meydanlarında savaşçıları motive ediyor ve cesaretlendiriyordu. Barış ortamlarında kabilesinin şan ve şerefini savunuyordu. Bir kabilede bir şair ortaya çıktığında düğün gibi kutlamalar yapılıyor, yemek ikram ediliyor ve başka kabileler tarafından o kabile tebrik ediliyordu.²⁹

Şiirin siyasi mecrada, İslâm öncesi ve sonrası dönemde, günümüz medyası gibi toplumları yönlendirme ve insanların fikirlerini değiştirmede etkili bir şekilde kullanıldığı dile getirilmektedir.³⁰ Şairlerin övgüsü veya yergisi toplum nazarında kabul görüyor, övgü veya yergiye muhatap olan şahıslara, toplumun bakış açısı değişebiliyordu.³¹ Bu nedenle kabile reisleri, sultanlar, liderler ve hatta âlimlerin bile şairlerin şerhlerinden çekindikleri, onların kötülüklerinden emin olmak için onlara iltifatlarla bulundukları ya da onları sürgün ettikleri veya ölüm ile cezalandırdıkları rivayet edilmiştir.³² Hz. Peygamberin şair sahabelere “*Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki onlara söylediğiniz şiirler, ok atıp, hedefi vurmaktan daha tesirlidir.*” dediği rivayet edilmektedir.³³ Yine Ebû Süfyan’ın (ö. 31/651-52), Müslüman olmak için yola çıkan A‘şâ Meymûn b. Kays’a (ö. 7/629[?]) bir seneye kadar Müslüman olmaması karşılığında yüz deve vadettiği ve arkadaşlarına “*A‘şâ’nın nasıl bir şair olduğunu biliyorsunuz. Eğer Muhammed’in tarafına geçerse bütün Arapları başımıza toplar.*” diyerek söz verdiği gibi yüz deve toplayıp A‘şâ’ya teslim ettiğinden bahsedilir.³⁴

İslâmî dönem ile birlikte Arap şiiri, ilmî çalışmalarda aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İlk başlarda Kur’an’ın garîb kelimelerinin anlamlarını tespitte müracaat

²⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, I, 271, 278.

²⁸ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 12.

²⁹ Süyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-Müzhir fî ‘Ulûmî'l-Lügati ve Envâ‘ihâ*, I-II, Tahk. Fuâd Ali Manşûr, Dârü'l-Kutub'l-‘İlmiyye, Beyrut 1998, II, 401.

³⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, I, 250.

³¹ Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I-III, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2002/1423, III, 300.

³² İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, II, 748; İsfahânî, *el-Eğânî*, III, 146, 172.

³³ Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an Hakkâiki Gavâmiḍi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Eḳâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, I-IV, (3. Baskı), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987/1407, III, 345.

³⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, I, 250; İbrahim Yılmaz, “A‘şâ ve Kasîde-i Dâiyye”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(14), Haziran 1999, 245-268, 252, 253.

edilen şiir,³⁵ daha sonraları gramerin temellendirilmesinden,³⁶ coğrafya ve tarih eserlerine kadar birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.³⁷

Kabileler kendi tarihini şiire yansıtmış, diğer kabilelerin tarihini de araştırıp onları şiirlerine konu edinmişlerdir. Böylelikle şiir, tarihin bilinmesine de katkı sağlamıştır. Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit'e (ö. 60/680[?]) "*Ebû Bekir'e git. O, Kureyş'in nesebini iyi biliyor. Sana bu konuda bilgi versin.*" tavsiyesinde bulunduğu ve Yunus b. Habîb'in (ö. 182/798) de "*Ferezdak (ö. 114/732) olmasaydı toplum haberlerinin yarısı kaybolurdu.*" dediği rivayet edilmektedir.³⁸ Ayrıca "*Şiir, Arapların divanıdır.*"³⁹ ile "*Tarih bilmeyen, iyi bir hiciv şairi olamaz.*" sözlerinin de bu bağlamda söylendiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

Neticede Arap şiirine câhiliye döneminde hayatın her alanıyla bağlantılı olması nedeniyle değer verildiği gibi, İslâmî dönemde de şiirin önemini koruduğu dikkat çekmektedir.

II.A. ARAP ŞİİRİNİN TARİHİ

Arap yarımadası İslâm ile tanıştığında, şiirin üstün bir edebî seviyede olduğu bilinmektedir.⁴¹ Her türlü eksiklikten münezzeh olan Yüce Allah'ın kelimasının, şiir olduğunun iddia edilmesi bunun bir göstergesidir.⁴² Zira Hz. Peygambere vahyedilen ayetlerin şiir, Hz. Peygamberin kendisinin de bir şair olduğu iddia ediliyordu.⁴³

³⁵ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Ahmed Yusuf en-Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdülfeţhâ İsmail eş-Şelebî, Dârü'l-Mısrıyye, Mısır tsz., I, 4; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I-II, Tahk. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1961/1381, I, 20; Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânihi*, (2. Baskı), Tahk. Hüseyin Kâtîlî, Dârü'l-Kindî, Beyrut 1398, 490.

³⁶ Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, I-IV, Tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1988.

³⁷ Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417, 450.

³⁸ Râfiî, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I-III, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, III, 62.

³⁹ Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, I-VII, (2. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424, I, 51.

⁴⁰ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, III, 67.

⁴¹ Gustave Le Bon, *Haðâratu'l-Arab*, Terc. 'Âdil Zu'ayter, Muessesetu'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Seðâfe, Kahire 2013, s. 455; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 4.

⁴² İbn Abdırabbih, Ebû Amr Şihâbuddîn, *el-İkdu'l-Ferîd*, I-VIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984/1404, VI, 123.

⁴³ Enbiyâ: 21/5; Yâsîn: 36/69.

Arap şiirinin sözlü olarak tedvin dönemine ulaşırken sahip olduğu edebî seviyesi, onun bu olgunluğa ulaşması için uzun bir süreçten geçtiğini göstermektedir.⁴⁴ Ortaya çıkış tarihi net olarak bilinmese de şiirin bahsi geçen vasfı, onun eski bir geçmişinin olduğuna şahitlik etmektedir.

Arap şiirinin, câhiliye dönemindeki serüveni hakkında çağımıza ulaşan malumatların tamamına yakını, dilden dile aktarılmıştır. Zira İslâm öncesi döneme ait, yazılı veya bir şey üzerine kazılmış, Arap şiiri ile alakalı derli toplu bilgi verecek bir bulguya henüz rastlanmamıştır. Câhiliye dönemi bir yana, Sadru'l-İslâm döneminde de şiir ile ilgili bir mevzu olduğunda, herhangi bir yazılı metne müracaat edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁵ Muallakaların câhiliye döneminde altın suyu ile yazılıp, Kâbe duvarına asıldığı, Hîre hükümdarı Nu'mân b. Münzir'in (ö. 602 m.) bazı şiirleri kayıt altına aldığı, sarayının altına gömdüğü ve Muhtâr b. Ebî'Ubeyd es-Sakafî (ö. 67/687) tarafından söz konusu şiirlerin çıkartıldığı aktarılmaktadır.⁴⁶ Ayrıca Lakît b. Ya'mur tarafından kabilesi İyâd'ı, gelen düşman ordusuna karşı uyarmak için şu şiiri yazıp kabilesine gönderdiği rivayet edilmektedir.⁴⁷

سَلَامٌ فِي الصَّحِيفَةِ مِنْ لَقِيطٍ ... إِلَى مَنْ بِالْجَزِيرَةِ مِنْ إِيَادٍ

بِأَنَّ اللَّيْثَ كَسَرَى قَدْ أَتَاكُمْ ... فَلَا يَشْغَلْكُمْ سُوقُ النَّقَادِ

أَتَاكُمْ مِنْهُمْ سِتُونَ أَلْفًا ... يَزُجُّونَ الْكَتَائِبَ كَالْجَرَادِ

“Bu yazıyı yazan Lakît'ten yarımada'daki İyâdlılara selam olsun.

Bilesiniz ki aslan Kısra size geliyor. Koyun pazarı sizi meşgul etmesin.

Ordulara, çekirge sürüsü gibi saldıran altmış bin kişi ile size geliyorlar.” (Vâfir).⁴⁸

⁴⁴ Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî Hâşâişuhu ve Funûnuhu*, (9. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, 127.

⁴⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, XVII, 62, 251.

⁴⁶ Cumahî, İbn Sellâm Ebû Abdillâh, *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I-II, Tahk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dârü'l-Medenî, Cidde tsz., I, 25; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 118; İbn Reşîk, *el-Kayrevânî*, Ebû Ali el-Hasen, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi*, I-II, Tahk. Muḥammed Muḥyiddîn Abdulhamîd, Dârü'l-Cîl, yy. 1981, I, 96; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 197; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 23.

⁴⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 195.

⁴⁸ Lakît b. Ya'mur el-İyâdî, *Dîvânü Lakît b. Ya'mur el-İyâdî*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed et-Tûncî, Dârü Şâdir, Beyrut 1998, 72.

Ancak câhiliye döneminde yazıya geçirildiği ve kayıt altına alındığı iddia edilen bütün bu şiirlerin yazılı nüshalarının bulunmadığı ve sözlü olarak aktarıldığı bilinmektedir. Çağımıza ulaşan ve çoğunluğu, bir evin, ibadethanenin yapımı veya bir hastanın iyileşmesi gibi özel hususlarla alakalı olan kitabeler ise bazı tarihî şahsiyetler, siyasi ilişkiler ile Arap dili ve Arapça yazı şekilleri hakkında sınırlı bilgi vermekten öteye geçememiştir.⁴⁹

Câhiz (ö. 255/869), Arap şiirinin geçmişinin İslâm'ın zuhurundan yüz elli sene veya en fazla iki yüz sene öncesine dayandığını ve ilk şairlerin İmruülkays b. Hucr (ö. -/540) ile Mühelhil b. Rebâa (ö. 525) olduğunu söyler.⁵⁰ Cumahî (ö. 231/846) ise Arap şiirinin Abdulmuttalib ile Hâşim b. Abdimenâf zamanında kaside seviyesine ulaştığını, daha önceleri ise kişilerin ihtiyaçları için kısa şiirler söylediklerini ifade eder.⁵¹ Burada Câhiz ve Cumahî'nin kastettiği şiir, çağımıza belirli bir olgunluğa ulaşmış olan şiir olmalıdır. Cumahî'nin "*Daha önceleri ise...*" şeklindeki sözünden ise şiirin tarihini daha erken dönemlere dayandırdığını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Muallaka şairlerinden olan Antere'nin (ö. 614) kendi çağı için, eskilerin şiirde söyleyecek bir şey bırakmadıklarını ifade etmesi, muallakalar döneminden önce de çokça şiir söylendiğini göstermektedir.⁵² Şairin bu bağlamdaki şiiri şu şekildedir:

هَلْ غَادَرَ الشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ   أَمْ هَلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهُّمٍ

"Şairler, söyleyecek bir şey geriye bırakmadılar... Ey nefsim, sen tereddüt geçirdikten sonra Able'nin yurdunu tanıdın mı?" (Kâmil).⁵³

Bu bağlamda Arap şiirinin, İmruülkays gibi şairlerin dilinden muallakalar seviyesinde bir kaside olarak ortaya çıkması için uzun bir geçmişinin olması gerektiğinden hareketle, söz konusu şiirin geçmişinin bilinemeyecek kadar eski olduğunu söyleyen âlimlerin görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

⁴⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 44, XVII, 253.

⁵⁰ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 52, 53.

⁵¹ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli's-Su'arâ*, I, 26.

⁵² el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 127.

⁵³ Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânü Antere*, Tahk. Muhammed Saîd Mevlevî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1964, 88.

⁵⁴ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 404; el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 127, 128.

Arap şiirinin ortaya çıkış tarihi ihtilaflı olduğu gibi, ilk şairin kim olduğu ve ilk şiiri kimin söylediği de ihtilaflıdır. Şiirin bilinmeyen ilk tarihi hakkında ortaya atılan iddialar bir yana, belirli bir edebî seviyedeki şiirleri, İslâmî döneme ulaşmış ilk şairin kim olduğu hakkında da ihtilaf vardır. Zira bir şeref olarak kabul edilen bu durumu, kabileler kendileri sahiplenmek istemiş, böylece birçok kabile, ilk şiir söyleyen şairin kendi şairi olduğunu iddia etmiştir. İmruülkays b. Hucr, Abîd b. el-Ebras (ö. /555), Mühelhil b. Rebîa, Amr b. Kamî'e (ö. 540), el-Murakkaş el-Ekber (ö. 550) ve Ebû Duâd el-İyâdî (ö. 567) gibi şairler, ilk şair olduğu iddia edilenlerdir.⁵⁵

II.B. ARAP ŞİİRİNİN DÖNEMLERİ

İslâmî dönem ile birlikte kayda geçirilmeye başlanan şiirlerin ve şairlerin farklı açılardan değerlendirilip tasnif edildiği bilinmektedir. Bu tasnifler, şairlerin az veya çok şiir söylemesine göre mukillûn-muksirûn şeklinde, iyi şiir söyleme durumlarına göre muteverrikûn-mumtazûn ve mucîdûn şeklinde veya buna benzer vasıflarla yapıldığı gibi, şairlerin yaşadığı zaman dilimine göre, dönem tasnifi şeklinde de yapılmıştır.⁵⁶

Şairlerin dönemlerine göre yapılan tasnife, Türkçede “*katman, derece ve belirli ölçüde kesilmiş kâğıt*”,⁵⁷ Arapçada ise “*kaplamak, örtmek ve insan grubu*” anlamındaki tabaka/tabakât adının verildiği görülmektedir.⁵⁸ Bu dönemlerin şekillenmesinde esas olgu; zaman, yani şairin yaşadığı dönemdir.

Arap şiiri ve şairleri için yapılan tasnifler arasındaki dönem tasnifinin, dil çalışmaları ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Zira dil âlimleri, gramer kurallarını temellendirmek için bu tabakalara verilen değerler üzerinden şiirlerle istişhâd etmişlerdir.⁵⁹ Aynı zamanda bu dönemlerin sayısının ve sınırlarının belirlenmesinde de istişhâdın önemli bir etken olduğu bilinmektedir.⁶⁰ Böylelikle dönem tasnifinin istişhâd üzerine, istişhâdın da dönem tasnifi üzerine etki etmesi ile çift yönlü bir etkileşimin ortaya çıktığı görülmektedir.

⁵⁵ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 404.

⁵⁶ Yusuf Sancak, *H. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999, 37.

⁵⁷ Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, (1.baskı), Bahar Yayınları, İstanbul 1994, 737.

⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü 'l- 'Ayn*, V, 108.

⁵⁹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 4,5.

⁶⁰ Bağdâdî, *Hizânetü 'l-Edeb*, I, 5-8.

Arap şairleri zaman açısından ana hatlarıyla câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn ve müvelledûn / muhdesûn şeklinde dört tabakaya ayrılmıştır.⁶¹ Bunlardan ilk üç tabakaya topluca kudemâ denildiği gibi,⁶² üçüncü tabakaya da “el-mutekaddimûn mine'l-İslâm” ifadesinin kısaltması olarak mutekaddimûn da denilmiştir.⁶³

Arap şiiri ve şairlerinin dönem açısından tasnifi, bu çalışmanın ana mevzuları arasında bulunması nedeni ile ikinci bölümde “Arap Gramerinde Şiir ile İstişhâd Açısından Dönem Tasnifi” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

II.C. ARAP ŞİİRİNİN KONULARI

Hayatın her alanıyla yakın bir ilişki içinde olan Arap şiirinin, konu açısından geniş bir alana sahip olması doğaldır. Şiir konularının iç içe olması, bu konuların kapsamlarının ve sınırlarının belirlenme zorluğu nedeniyle farklı konu isimleri, sayısı ve birbirinden ayrı tasnifler ortaya çıkmıştır. Bakış açısına göre değişebilen şiir konularının sayısını on sekize kadar çıkaranlar da olmuştur.⁶⁴

Arap şiirini konularına göre ilk olarak ele alan⁶⁵ Ebû Temmâm (ö. 231/846), *el-Hamâse* adlı eserinde şiiri on konuya ayırmıştır. Ebû Temmâm'ın tasnifi şu şekildedir:⁶⁶

- 1) Hamâse (Kahramanlık),
- 2) Mersiye (Ağıt),
- 3) Edeb (Olgunluk),
- 4) Nesîb (Aşk ve Sevgi),
- 5) Hicâ (Yergi),
- 6) Medîh ve Ađyâf (Övgü ve Misafirperverlik),

⁶¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 113; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 5-8; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 4-7; İsmail Durmuş, “Tabakât”, *DİA*, 2010, XXXIX, 299-301, 299.

⁶² Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 7; Durmuş, “Tabakât”, 299.

⁶³ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 6.

⁶⁴ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, III, 58.

⁶⁵ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Aşrû'l-Câhilî*, (24.Baskı), Dârü'l-Me'ârif, Kahire 2003, 195; Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, III, 58; Kadri Yıldırım, *Câhiliye ve İslâmî Dönem Şiir Mevzularının Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, 53.

⁶⁶ Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, (1. Baskı), Tahk. Garîd eş-Şeyh, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 19 vd..

- 7) Sıfât (Tasvir),
- 8) es-Seyr /Siyer⁶⁷ ve'n-Nü'âs (Hayat ve Yaşlılık dönemi/Yolculuk ve Uyku),
- 9) Mulâh (Latifeler),
- 10) Meżemmetü'n-Nisâ (Kadınların Yerilmesi).

Arap şiirinin konularından sistemli bir şekilde bahseden ilk âlimlerden biri olan Sa'leb (ö. 291/904) *Ḳavâ'idü'ş-Şi'r* adlı eserinde şiirler için şu yedi konuyu zikretmektedir.⁶⁸

- 1) Medîh,
- 2) Hiciv,
- 3) Mersiye,
- 4) Teşebbüb,
- 5) İtizâr,
- 6) Teşbîh,
- 7) İktisâsü'l-Ahbâr.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) ise “*Câhiliye döneminde Arap şiirinin Medîh, Hiciv, Vasıf, Teşbîh ve Merâsî şeklinde beş konusu vardı. Nâbîga'nın bunlara İtizârı eklemesi güzel oldu.*” demiştir.⁶⁹

İbn Reşîk (ö. 456/1064) şiirde icra edilen konuları, Nesîb, Medîh, İftihâr, Risâ, İktizâ ile İstincâz, İtâb, Vaîd ile İnzâr, Hicâ ve İtizâr şeklinde dokuza çıkartmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Ebû Temmâm'ın *Ḥamâse*'sinde şiir konuları arasında zikredilen bu başlık, Arapça eserlerde harekesiz olması hasebiyle “*siyer*” veya “*seyr*” şeklinde okunabilmektedir. Genellikle “*siyer*” şeklinde okunmuş ve hayat hikâyesi, yaşam tarzı şeklinde anlaşılmıştır. Ancak bu başlık altındaki şiirler incelendiğinde ilk beyitte “*nü'âs*” ile birlikte yolculuk anlamında “*seyr*” kelimesinin eş anlamlısı “*sery*” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu başlık altında ele alınan şiirlerin genelinde de aynı durum söz konusudur. Bu nedenle bu başlığın “*seyr*” şeklinde okunmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bkz. Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Ḥamâse*, 1271.

⁶⁸ Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Ḳavâ'idü'ş-Şi'r*, (2. Baskı), Tahk. Ramazan Abdüttevâb, Mektebetü'l-Ḥâncî, Kahire 1995, 33 vd.

⁶⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Dîvânü'l-Me'ânî*, I-II, Dârü'l-Cil, Beyrut tsz, I, 91.

⁷⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, II, 116-180.

Çağdaş âlimlerden Şevkî Dayf ise âlimlerin şiirde işlenen konulara yönelik tasniflerine şu eleştirileri yöneltmiştir:

“Ebû Temmâm’ın tasnifinde, Ađyâf, Seyr ve Nü’âs, Mezemmetü’n-Nisâ ile Mülâh konularını ayrı bir başlık altında almaya gerek yoktur. Bu konular, diğer konuların kapsamları dâhilindedir. İtâb ve İtizâr konularının zikredilmemesinin ise büyük bir eksiklik olduğu aşikârdır. İbn Reşîk’in tasnifinde, İktizâ ve İstincâz, Vaîd ve İnzâr ile İtnâb diğer konular içinde ele alınabilir. Vasıf konusu ise eksik kalmıştır. Ebû Hilâl el-Askerî’nin tasnifi güzel ancak şiirin en yaygın konusu olan Hamâse zikredilmemiştir.”⁷¹

Yine günümüz âlimlerinden Nihad M. Çetin, Arap şiirinde işlenen konuları şu şekilde sıralamıştır:⁷²

- 1) Medîh/Övgü,
- 2) Fahr/Övünme,
- 3) Risâ/Mersiye,
- 4) Hiciv/Yergi,
- 5) Kadın ve Aşk/(Nesîb, Tağazzül, Teşebbüb),
- 6) Özür ve Şefkat/(İtizâr ve İsti’tâf),
- 7) Tasvîr/(Vasf, Teşbîh),
- 8) Hamâse,
- 9) Zühhd,
- 10) Edeb,
- 11) Hikem,
- 12) Kadın ve Şarab/(Mulâh, Lahv).

Yukarıda da değinildiği gibi şiirin hayatın her alanına girmesi ve şiir konularının iç içe olması nedeniyle, çağımızda dahi şiirin konularının sayısı ve tasnifi üzerinde bir ittifak olmadığı görülmektedir.

⁷¹ Şevkî Dayf, *Târîhü’l-Edebi’l-Arabî*, I, 195,196.

⁷² Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 86, 87.

İstişhâd açısından baktığımızda, ahlaki sınırları zorlayan aşk ve kadın, hiciv ile şarap konulu şiirlerin şairlerinin, bazı âlimler tarafından eleştirildikleri görülmüştür. Buna rağmen, şairlerin yaşı ve cinsiyeti konusunda ayırım yapılmadığı gibi, şiirlerinin konusu bağlamında da ayırma gidilmediği görülmüştür. Hatta bazı âlimlerce ahlaksızlık ve fuhuş içeren şiirlerin şahit olarak kullanıldığı halde Hz. Peygamberin sözlerinin şahit olarak kullanılmamasının eleştirildiği bilinmektedir.⁷³

III. ARAP GRAMERİNİN TARİHÇESİ VE GRAMER EKOLLERİ

Gramer çalışmalarının ne zaman, nerede ve hangi etkenlerle başladığının bilinmesi, bu çalışmalar yapılırken hangi yöntemlerin kullanıldığı ve bu yöntemler arasında istişhâdın nerede uygulandığı gibi hususlar konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Arap gramerinin şiir ile istişhâdı ayrıntılı olarak ele alınmadan önce Arap grameri ile ilgili çalışmaların tarihî süreç açısından özetle ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

III.A. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP GRAMERİ

Arabistan yarımadasına, câhiliye döneminde Araplar doğal ortamda nesilden nesile aktardıkları dillerini, gramer kurallarına uygun bir şekilde kullanarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Gramer kurallarının ismini öğrenme ve gramer kurallarını kayıt altına alma ihtiyacı hissetmeden gündelik hayatlarına devam ediyorlardı. Bedevîler, hayvanlarını güderek, kırsal yaşamın doğallığını iliklerine kadar hissederken, hadarîler de yerleşik hayatta ticaretini yapıp geçimini sağlamak suretiyle şehir hayatının nimetlerinden istifade etme gayesindeydi. Gündelik hayatlarında, panayırarda, eğlencelerde ve merasimlerde kullandıkları dilin gramerini gündemlerine alacak ona yönelik bir sıkıntı yaşamamaktaydılar. Doğal bir şekilde yabancı etkisine karşı korunaklı olan Arabistan yarımadasının iç tarafında, Arap diline zarar verecek bir etken bulunmamaktaydı. Arabistan yarımadasının kenar kısımlarında ise yabancı etkisiyle dilde meydana gelen değişiklik,⁷⁴ bölgede yaşayan Araplar için dil çalışmalarını tetikleyecek bir sebep arz edecek düzeyde değildi.

⁷³ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 12.

⁷⁴ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

Okuma yazma oranının düşük ve yazı malzemesinin az olması,⁷⁵ zorunlu bir ihtiyaç olmayan ve yazıyı gerektirecek bir gramer çalışmasının önünde ayrı bir engel olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Dolayısıyla câhiliye döneminde Arapları, grameri kayıt altına alacak çalışmalara sevk edecek bir etkenin olmadığı görülmektedir.⁷⁶ Binaenaleyh günümüze kadar câhiliye döneminde kayda geçirilmiş bir gramer çalışması yapıldığına dair bir bilgi veya bulguya henüz rastlanmaması,⁷⁷ söz konusu dönemde herhangi bir gramer çalışması yapılmadığı kanaatini teyit etmektedir.⁷⁸

III.B. İSLÂMÎ DÖNEMDE ARAP GRAMERİ

İslâm dini ile tanışması neticesinde Arabistan yarımadası, dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak büyük bir hareketliliğe tanık olmuştur. Şüphesiz Arap Dili, bu hareketlilikten en fazla nasibini alan olgulardan birisi olmuştur. Zira İslâm dini “Oku” emri ile⁷⁹ ilimde bir çılgır açmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hz. Peygamberin dili olan Arapça, bu ilmin odağını oluşturmuştur. Böylece İslâm ile birlikte söz konusu dil, sadece Arap toplumu için değil, bütün Müslümanlar için önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, fikhî hükümlerden ahlakî hükümlere kadar dinin bütün emir ve yasaklarının kaynağı olan Kur’an ve hadisin doğru anlaşılması faktörü, Arap gramerinin tespiti ve temellendirilmesinde önemli bir etken haline gelmiştir.

İslâmî dönem Arabistan yarımadasına göz atıldığında dil çalışmalarının dinî alanda ve dinî bir gaye ile başladığı görülmektedir. Bu dönemde dil çalışması olarak kabul edilen ilk çalışma, İbn Abbas’a (ö. 68/687-688) nisbet edilen *Garîbü’l-Kur’ân* adlı çalışmadır. Kur’ân-ı Kerîm’in noktalanmasını müteakip,⁸⁰ farklı rivayetler bulunmakla birlikte genel kabule göre ilk gramer çalışmalarının Hz. Ali’nin tâlim ve teşvikiyle Ebü’l-Esved ed-Düeli tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir.⁸¹

⁷⁵ Muhammed Accâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005, 281.

⁷⁶ Tantâvî, Muhammed, *Neşetü’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nuhât*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 2005, 11.

⁷⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 44.

⁷⁸ İsmail Demir, “İbn Mu‘tî’nin Nahv’e Dair Görüş ve Tercihleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), Eylül 2015, 1-14, 2.

⁷⁹ Alak: 96/1.

⁸⁰ Durmuş, “Nahiv”, 301.

⁸¹ Zübeydî, Ebû Bekir, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn*, (2. Baskı), Tahk. Muhammed Ebü’l-Fađl İbrahim, Dârü’l-Me‘ârif, Kahire tsz., 21.

Arap grameri için ilk başta grameri bütün kısımları ile kapsayıcı bir isim olarak “*el-Arabiyye*” adı kullanılmış, ardından “*nahiv*” adıyla devam edilmiştir.⁸² Dağınık olarak başlayan gramer çalışmaları, yerini yavaş yavaş daha kapsamlı eserlere bırakmıştır. Söz konusu alanda, Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ına ulaşılmadan evvel, İbn Ebî İshâk el-Hadramî’nin (ö. 117/735) *Kitâbü’l-Hemz*’i ve İsa b. Ömer es-Seḫafî’nin (ö. 149/766) *el-Câmi*’ ve *el-İkmâl*’i gibi, isimlerine yapılan atıflarla kendilerinden haberdar olduğumuz birkaç eserin var olduğu anlaşılmaktadır.⁸³ Bu bağlamda Zübeydî (ö. 379/989), Sakafî’nin *el-Câmi*’ ve *el-İkmâl* eserleri hakkında Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/791) şu beyitlerini nakleler:⁸⁴

بَطَلَ النَّحْوُ جَمِيعًا كُلُّهُ ... غَيْرَ مَا أَحَدَثَ عَيْسَى بْنُ عُمَرَ
ذَاكَ الْإِكْمَالُ وَهَذَا الْجَامِعُ ... فَهُمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرٌ

“İsa b. Ömer’in ortaya koyduğu dışında, Nahvin tamamı hükümsüzdür. Alın size İkmâl ve bu da Cami ki, insanlar için bunlar güneş ve aydır.”(Remel).⁸⁵

Günümüze ulaşan ilk nahiv eseri olan Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ı ile artık Arap grameri derli toplu bir hale getirilmiş, sağlam bir temele oturtulmuştur.⁸⁶

Hicrî dördüncü asrın ortalarına kadar devam eden Arap grameri çalışmalarının, doğuş evresinin Basra ekolü, gelişim ve olgunluk evrelerinin Basra ve Kûfe ekolleri ile tercih evresinin Bağdat ekolü uhdesinde gerçekleştiği bilinmektedir. Dördüncü yüzyılın sonunda ise gramer konularının tamamlandığı kabul edilmiştir.⁸⁷

III. B. 1. Basra Ekolü

Arap grameri çalışmaları, bir yandan yabancı etkisine karşı korunmuş çöllerde yaşayan ve fasih konuşan Arap kabilelerine yakınlığı, diğer yandan da yabancılar ile Araplar arasındaki sınırdaki olması nedeniyle, bugün Irak topraklarında bulunan Basra’da

⁸² Talâl Allâme, *Neşetü’n-Nahvi’l-Arabî fî Medreseteyi’l-Basratî ve’l-Kûfe*, (1. Baskı), Dârü’l-Fikri’l-Lübânî, Beyrut 1996, 27.

⁸³ Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lüğaviyyîn*, 23; Durmuş, “Nahiv”, 302.

⁸⁴ Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lüğaviyyîn*, 23.

⁸⁵ Hâtim Dâmirî-Diyâüddîn Hayderî, *Şi’ru Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî*, Maṭba‘atü’l-Me‘ârif, Bağdat 1973, 13.

⁸⁶ Durmuş, “Nahiv”, 302.

⁸⁷ Tantâvî, *Neşetü’n-Nahv*, 22 vd.; Durmuş, “Nahiv”, 302-303.

başladığı bilinmektedir.⁸⁸ Yaklaşık hicrî ikinci yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu Arap gramerinin doğuş serüveni Basra ekolü uhdesinde ve daha çok sözlü aktarıma dayalı olarak devam etmiştir.⁸⁹

Basra ekolünden Halîl b. Ahmed ile Kûfe Ekolünden Ebû Cafer er-Ruâsî (ö. 187/803) ile başladığı kabul edilen Arap gramerinin gelişimi evresi,⁹⁰ yaklaşık bir yüzyıl devam etmiştir. Bu döneme, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) hocalarından aldığı bilgi birikimi ve tecrübe ışığında Arap gramerini sistematik bir şekilde ele alarak yazdığı ve etkisi yüzyıllar boyunca devam eden *el-Kitâb* isimli eseri damgasını vurmuştur.

Arap gramerinin olgunluk devresinin de Basra ekolü ile Kûfe ekolünün birlikte gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu dönemin Basra ekolünden Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863) ile başladığı kabul edilmiştir. Mâzinî, *et-Taşrîf* adlı eseri ile bir önceki dönemde Kûfe ekolu mensupları tarafından bazı sarf konularının ele alındığı eserleri geride bırakarak, müstakil bir sarf eseri ortaya koymayı başarmıştır.⁹¹ Üçüncü yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu olgunluk evresi, yerini tercih evresi ile Bağdat ekolüne devretmiştir.⁹²

III. B. 2. Kûfe Ekolü

Kûfe ekolünün Arap grameri çalışmalarına Ebû Cafer er-Ruâsî ile başladığı bilinmektedir.⁹³ Basra ekolünün bilgi birikiminden istifade ederek Kûfe'de gramer çalışmalarına başlayan Kûfe ekolü mensupları, rekabet dürtüsü ile Arap gramerine büyük katkılar sağlamışlardır.

Arap gramerinin gelişim evresinde Ruâsî tarafından yazılan ve aynı zamanda Kûfe ekolünün ilk nahiv eseri olan *el-Faysal*, Basra ekolünün sembol isimleri tarafından dahi incelenmiş ve kendisinden alıntılar yapılmıştır.⁹⁴

⁸⁸ Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 1992, 117-118; Saîd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dârü'l-Fikr, yy. tsz., 27.

⁸⁹ Durmuş, "Nahiv", 301.

⁹⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, 23.

⁹¹ et-Tenûhî, Ebû Mehâsin el-Mufaddal, *Târîhü'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn*, (2. Baskı), Tahk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulû, Hicr, Kahire 1992, 68.

⁹² Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, 109 vd.

⁹³ Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*, 125; Hulusi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, XXVI, 2002, 345-346.

⁹⁴ Durmuş, "Nahiv", 303.

Nahiv ilminden ayrı olarak sarf ilmini ele alma çalışmalarının Kûfe ekolü tarafından başlatıldığı görülmektedir. Sarfın bütün konuları olmasa da bazı konularının Kûfeli âlimler tarafından Arap gramerinin gelişimi evresinde ele alındığı bilinmektedir.⁹⁵ Bu bağlamda Ruâsî'nin *Kitâbü't-Tasgîr*'i, Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (ö. 189/805) *Kitâbü'l-Mesâdir*'i ve Yahya b. Ziyad el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Kitâbü Fe'ale ve Ef'ale*'si söz konusu dönemde yazılan eserlerdir.

Ruâsî'den sonra Kisâî ve Ferrâ Arap gramerinin gelişimi evresine damga vuran sembol isimlerdir. Kûfeli İbn Sikkât (ö. 244/858) ile başlayan gramerin olgunluk evresinin, yaklaşık üçüncü yüz yılın sonlarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Ardından Kûfe'de gelişen olaylar nedeniyle artık gramer çalışmaları, Arap gramerinin tercih evresine damgasını vuran Bağdat ekolü uhdesine geçmiştir.⁹⁶

III. B. 3. Bağdat, Mısır ve Endülüs Ekolleri

Üçüncü yüzyılın sonlarında başlayıp, dördüncü yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve Basra ile Kûfe ekollerinin bilgi birikimlerinin harmanlandığı Bağdat evresinin ardından,⁹⁷ İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) eserleri ile gramer konularının tamamlandığı kabul edilmiştir. Beşinci yüzyılın başı itibarıyla gramer çalışmalarında bir durgunluk sürecine girildiği gözlemlenmiştir.⁹⁸ Daha sonra Mısır ve Endülüs'te ortaya çıkan gramer ekolleri, daha çok dördüncü yüzyıla kadarki zaman zarfında yazılan eserleri ve toplanan malzemeyi kaynak olarak kullanarak, tasnif, özet ve şerh mahiyetinde eserler telif etmişlerdir.⁹⁹

III.C. ARAP GRAMERİNİN DELİLLERİ

Arapçanın gramer kurallarını tespit ve temellendirirken âlimlerin kullandıkları yöntemler, “*nahvin delilleri*” şeklinde isimlendirilmişlerdir. Grameri tespit edecekleri alanları istikra yöntemi ile belirleyen dil âlimleri,¹⁰⁰ gramer kurallarını temellendirme

⁹⁵ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, 25.

⁹⁶ Durmuş, “Nahiv”, 303.

⁹⁷ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, 109.

⁹⁸ Durmuş, “Nahiv”, 303.

⁹⁹ Nihad M. Çetin, “Arab”, *DİA*, 1991, III, 276-309, 297.

¹⁰⁰ Yonis İnanç, “Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(34), Aralık 2016, 73-91, 75,76.

aşamasında da semâ-nakil, icmâ, kıyâs ve ıstışhâbı temel deliller olarak kabul etmişlerdir.¹⁰¹

Semâ ve nakil delilleri, mürâdif olarak sözün fasih olan kaynağından alınması manasında kullanılmışken,¹⁰² semâ, daha çok sözün araya başkası girmeden sahibinden direkt alındığını, nakil ise araya başkasının girmiş olabileceği anlamını vurgulamak için kullanılmıştır. Aynı zamanda nakil kavramının, delillerin aklî ve naklî şeklindeki ayrımına vurgu için kullanılmış olabileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an, hadis, şiir ve nesirden alınan delillerin nakil, bunların aklî süzgeçten geçirildiği kıyâs gibi delillerin ise aklî olduğu belirtilmek istenmiştir.¹⁰³

Basra'nın fasih Arapçanın konuşulduğu Necid çöllerinde yaşayan Temîm ve Kays gibi kabilelere yakınlığı, bedevîlerin uğrak yeri olması ve Mirbed panayırının burada kurulması gibi etkenlerle Basra dil mektebine mensup dilciler, semâ delili konusunda avantajlı konumda bulunuyorlardı.¹⁰⁴ Basra dil mektebi mensupları, bu coğrafi faktörün getirisini değerlendirerek semâ metodunu etkin bir şekilde kullanmış, kıyâs metoduna daha az başvurmuşlardır.¹⁰⁵ Böylece semâ metodu ile titizlikle seçtikleri kurallara uymayan kullanımları şâz kabul ederek onları kıyâsta kullanmamış ve onlar için bir kaide oluşturmamışlardır.¹⁰⁶

Kûfe'nin fasih kabilelerin bulunduğu ortama uzaklığı nedeni ile Kûfe dil mektebi mensupları, semâ metodunun uygulanmasında Basralılar gibi hassas davranmamış, istişhâd konusunda daha geniş tuttıkları sınırlarda Araplardan duydukları her kullanımı, kaideye esas kabul etmişlerdir.¹⁰⁷

Basra ve Kûfe dil ekollerinin, fasih Arapçanın konuşulduğu ortama olan yakınlıklarındaki farklılık ve şahit seçimlerindeki görüş ayrılıkları onları, Arap gramerinin temellendirilmesinde bazen farklı sonuçlara götürmüştür.

¹⁰¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39, 73, 79, 136.

¹⁰² Afâf Hasânî, *Fî Edilleti'n-Nahv*, el-Mektebetü'l-Akadiyye, Kahire 1996, 15.

¹⁰³ Mahmûd Ahmed Nahle, *Uşûlü'n-Nahvi'l-Arabî*, (1. Baskı), Dârü'l-Ulûmi'l-Arabiyye, Beyrut 1987, 31.

¹⁰⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, 75.

¹⁰⁵ Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İHYA İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6(1), Ocak 2020, 204-235, 209.

¹⁰⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 157; Kılıç, "Basriyyûn", 117.

¹⁰⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dârü'l-Me'ârif, yy. tsz, 162; Kılıç, "Kûfiyyûn", 345,346.

يا الله “Allahümme” ifadesinin sonundaki “mim” harfinin كُفَلِيلِيرİN ifadesindeki “yâ”dan bedel olduğunu kabul etmeyip يا “yâ” ve م “mim” harflerinin birlikte kullanılabileceğini iddia ederek şu şiir ile istişhâd ederler:

وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولِي كَلَّمَا ... سَبَّحْتَ أَوْ صَلَّيْتَ يَا اللَّهُ مَا

“Tesbih ettiğin ve dua ettiğin her zaman, ‘Ya Allahüme’ demene gerek yoktur.”

Ancak Basralılar, şairi belli olmayan bu şiir ile istişhâd edilemeyeceğini ve şiirdeki bu kullanımın şiir zaruretiyle hamledilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁸

Küfeliler سَكِينٌ “sikkîn=bıçak” kelimesinin müennes olarak kullanılabileceğine dair Ferrâ’nın delil olarak gösterdiği şairi belli olmayan şu şiir ile istişhâd etmektedirler.¹⁰⁹

... بِسَكِينٍ مُؤْتَقَةٍ النِّصَابِ

“Sapı sağlam bir bıçak ile...” (Vâfir)

Basralılar ise söz konusu kullanımı kabul etmeyip bıçağın sadece müzekker olarak kullanılabileceğini iddia etmektedirler. Şahit olarak Hüzeyl kabilesinden Ebû Züeyb’in (ö. 28/648-49) şu şiirini zikrederler:¹¹⁰

يُرَى نَاصِحًا فِيمَا بَدَا وَإِذَا خَلَا ... فَذَلِكَ سَكِينٌ عَلَى الْحَلْقِ حَازِقٌ

“Hazırken öğüt veren gibi görünür, gıyapta ise boğazda keskin bir bıçaktır.”(Tavîl)¹¹¹

¹⁰⁸ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 282.

¹⁰⁹ Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, Tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1983, 101.

¹¹⁰ İbn Sikkît, Ebû Yûsuf Yakûb b. İshâk, *İşlâhu'l-Manṭık*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Mür'ib, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, yy. 2002, 254.

¹¹¹ Ebû Züeyb el-Hüzelî, *Dîvânü Ebî Züeyb el-Hüzelî*, (1. Baskı), Şerh. Sûhâm el-Mısırî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1998, 173.

III.D. GRAMER KURALLARINA AYKIRILIK-ŞİİR ZARURETİ

Zarûrât-ı Şi‘riyye Sîbeveyhi tarafından, vezin ve kafiye düzenini korumak için şairin yapmak zorunda kaldığı kural dışı uygulamalar şeklinde tarif edilmiştir.¹¹² Gramerin temellendirilmesi çalışmalarında şiir ile yapılan istişhâd ekseninde, gramer âlimlerinin karşısına çıkan şiir zarureti hakkında erken dönemde çalışmalar yapılmıştır. Gramer konusunda öncülük yapan Sîbeveyhi, bu mevzuu da sistemli bir şekilde ele alan ilk kişi olarak bilinmektedir.¹¹³

Şiirde vezin ve kafiyei gözetmek için hangi ölçülerde kuralın dışına çıkılabileceği konusunda genellikle kudemâ¹¹⁴ olarak bilinen câhiliyyûn, muhadramûn ve İslâmiyyûn şiiri ölçü alınmıştır. Söz konusu şairlerin şiirinde genel olarak kullanılıp Arapların alışkanlık haline getirdiği kuraldışı kullanımlar uygun görülmüştür. Mezkûr şairlerin kullanmadığı ve Arapların alışkın olmadığı kullanımlar ise çirkin kabul edilmiştir.¹¹⁵

Üzerinde ittifak sağlanamayan şiir zaruretlerinin sayısını, on ile sınırlayanlar olduğu gibi, yüz kırk üçe hatta yüz altmış ikiye kadar çıkaranların da olduğu bilinmektedir.¹¹⁶

Şiir zarureti örnekler:

Yaygın gramer kurallarına göre şeddeli olması gereken harflerin, kıyasa aykırı bir şekilde şiir zarureti olarak ayrı zikredilmesine Ebû Necm el-İclî’nin (ö. 125/743’ten önce) şu beyti örnek olarak verilebilir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ ....

“Hamd, yüce ve ulu olan Allah’a mahsustur.” (Recez).¹¹⁷

¹¹² M. Faruk Toprak, “Zarûrât-ı Şi‘riyye”, *DİA*, 2013, XXXIV, 138-140, 139.

¹¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 26; Eyüp Tanrıverdi, “Eski Arap Şiirinde Kuraldışı Kullanımlar Literatürü”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(20) Eylül 2005, 95-106, 96.

¹¹⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 7; Durmuş, “Tabakât”, 299.

¹¹⁵ Toprak, “Zarûrât-ı Şi‘riyye”, 139.

¹¹⁶ Kazzâz, Ebû Abdillâh Muhammed b. Cafer, *Mâ Yecûzü li’ş-Şâ‘ir fi’d-Dârûra*, Tahk. Ramazan Abdüttetvâb- Salahuddîn el-Hâdî, Dârü’l-‘Arûbe, Kuveyt tsz, 155. vd.; Toprak, “Zarûrât-ı Şi‘riyye”, 139; Mehdi Cengiz, “Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi: Cahiliye Dönemi Özelinde Şiir Zaruretleri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), Aralık 2021, 893-907, 898.

¹¹⁷ Ebû Necm el-İclî, *Dîvân*, 337.

Munsarîf olan bir ismin şiir zarureti gereği gayrı munsarîf olarak kullanılmasına Zülisba‘ el-Advânî’nin (ö. 600[?]) şu beyti örnek olarak verilmektedir:¹¹⁸

وَمِمَّنْ وَلَدُوا عَامِرٌ ... ذُو الطُّولِ وَذُو الْعَرْصِ

“*Uzun boylu ve yapılı vücutları ile Âmir kabilesi de onların soyundandır.*”
(Hezec).¹¹⁹

¹¹⁸ İbn Serrâc Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I-III, Tahk. Abdülhasîn el-Fetlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut tsz., III, 438.

¹¹⁹ Zülisba‘ el-Advânî Hursân b. Muḥarris, *Dîvânü Zilisba‘ el-Advânî Hursân b. Muḥarris*, Tahk. Abdülvahab Muhammed Ali el-Advânî-Muhammed Nâif ed-Düleymî, Maṭba‘atü'l-Cümhûr, Musul 1973, 48.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE İSTİŞHÂD

1.1. İSTİŞHÂDIN TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

İstişhâd, ş-h-d شهد kökünden, istif‘âl kalıbında masdardır.¹²⁰ “*Şahit getirmek, şahit göstermek*” anlamıyla birçok ilimde yaygın olarak kullanılan istişhâd, özellikle gramer, sözlük çalışmaları ve belâgat ilimlerinde bir kelimenin vezin veya anlam kullanımının doğruluğunu ispatlamak maksadıyla, fasih olduğu kabul edilmiş şiir veya nesir parçalarını söz konusu kullanım için örnek göstermektir. Bu şekilde sunulan örneğe şâhid çoğuluna şevâhid denir. Bazı eserlerde şâhid yerine ona yakın anlam ifade eden hüccet veya delîl kelimeleri de kullanılmıştır.¹²¹

İslâm devletinin topraklarının hızla genişlemesi ve Arabistan topraklarının büyük bir ziyaretçi akınına uğraması sonucu yoğun bir yabancı etkisi altında kalan Arap dilinin, bozulmadan varlığını sürdürebilmesi ve doğru kullanılması hayati bir öneme sahipti. Bu düşünce ile âlimler söz konusu güvenceyi sağlayacak çalışmaların en önemlilerinden olan gramer kurallarının tespit gayretlerini erken devirde başlatmışlardır. Arap dili ile nazil olan Kur’ân-ı Kerîm’in son ilahî din olan İslâm’ın temel bilgi kaynağı olması hasebiyle, dinlerini yaşayabilmeleri için Müslümanlar tarafından doğru anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Yüce Allah’ın “*De ki! Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹²² ve “*Oku*”¹²³ şeklinde okumaya, bilmeye ve öğrenmeye teşviki, Hz. Peygamberin “*Yüce Allah kimin iyiliğini dilerse onu derin anlayış sahibi kılar*”¹²⁴ şeklindeki övgüleri, Müslümanları bu konuda birbirleriyle yarışmaya sevk etmiştir. Öyle ki Kur’an hakkında, insanlık tarihinde belki de hiçbir esere nasip olmayacak kadar eserler yazılmıştır. Ancak farklı lehçelerle vahyedilmiş ve üstün bir belâgat mahsulü olan Kur’an’ı, herkes aynı

¹²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, III, 398; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 239 vd.

¹²¹ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, 2001, XXIII, 396-397, XXIII, 396.

¹²² Zümer: 39/9.

¹²³ Alak: 96/1.

¹²⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi ‘u’s-Şaḥîḥ*, I-IX, Tahk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, (1. Baskı), Dârü Tavḳî’n-Necât, Beyrut 2001, İlim: 71; Müslim, b. Haccâc, Ebû’l-Hüseyn, *el-Câmi ‘u’s-Şaḥîḥ*, I-V, Tahk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dârü İhyâi’t-Turâs el-Arabî, Beyrut tsz., İmâra: 175 (1037).

seviyede anlayamıyordu. Hz. Peygamber döneminde dahi ayetleri, kelimeleri farklı anlayanlar olabiliyordu. Bunlar, Hz. Peygamber hayattayken ya bizzat kendisi ya da sahabe tarafından uyarılıyor ve bilgilendiriliyordu. Mesela, Ammâr, *وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ*

... *فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا* “Eğer hasta iseniz... ve su bulamıyorsanız teyemmüm

ediniz.”¹²⁵ ayeti nazil olduktan sonra cünüp olduğunda, *تَيَمَّمَ* “teyemmeme” kelimesini

تَمَعَكَ “teme‘eke” veya *تَمَرَّغَ* “temerreğa” şeklinde anlayıp¹²⁶ atların toprağa sürünmesi

gibi yerde yuvarlanarak teyemmüm aldığı rivayet edilir. Hz. Peygamber daha sonra ona

doğru bir şekilde teyemmüm almayı öğretmiştir.¹²⁷ Yine *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ*

“Şafağın aydınlığı, gecenin karanlığından ayırt edilinceye

kadar yiyiniz, içiniz.”¹²⁸ ayeti nazil olunca, Sehl b. Saîd’ten gelen bir rivayete göre,

ayetteki *خَيْطٌ* “hayt=ip” kelimesini gerçek ip olarak anlayanlar olmuş, daha sonra

kendilerine bunun şafağın aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğu söylenmiştir.¹²⁹

Hz. Peygamber dönemindeki bu açıklamalar ile sözlü olarak başlayan açıklamalar, daha sonraları yazıya dökülmüştür. Garîbü’l-Kur’ân, Müşkilü’l-Kur’ân ve Mecâzü’l-Kur’ân gibi isimlerle anılan bu eserler, Kur’an hakkında yazılan ilk müstakil çalışmalar arasında yer almıştır.¹³⁰ Söz konusu eserlerde Kur’an kelimelerinin ve ayetlerinin anlamları izah edilirken genellikle Arap şiirinden örnekler verilmiştir. Kur’an’ı anlama gayesiyle ortaya konulmuş mezkûr çalışmalarda, Arap edebiyatının bilinen ilk istişhâd örnekleri görülmektedir.¹³¹ Bu şekilde dinî bir etkenle ortaya çıkan istişhâdın, daha sonraları din ve dil konusundaki çalışmalarda artarak devam ettiği bilinmektedir.

¹²⁵ Nisa: 4/43.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, X, 490.

¹²⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, I-XXIV, Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2000. XIII, 413.

¹²⁸ Bakara: 2/187.

¹²⁹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Tahk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dârü’l-Kütübî’l-Mısrîyye, Kahire 1964, II, 320.

¹³⁰ Fuat Sezgin, *Târîhü’t-Türâs el-Arabî el-‘Ulûmü’s-Şer‘iyye*, I-IV, Terc. Muhammed Fehmî Hicâzî, Câmi‘atü’l-İmâm Muhammed b. Suûd, Riyad 1991, I, 61.

¹³¹ Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik”, 330.

Dil çalışmalarını ve dolayısıyla istiṣhâdın ortaya çıkışını tetikleyen en önemli hususlardan bir tanesi de *lahn* meselesidir. İslâm devletinin sınırları hızla genişleyip, Araplar dışında kavimlerin de İslâm ile şereflenmeleri ile birlikte, hem Arapların yabancı dillerden etkilenmeleri, hem de mevâlînin Arapçaya tam vakıf olmamaları nedeniyle İslâm toplumunda lahn olarak ifade edilen dil hataları artmaya başlamıştır.¹³² Emevî dönemine gelindiğinde dil hataları öylesine yayılmıştı ki belâgat ve fesâhat ehli kimseler bile lahn yapmaktan korkar hale gelmiştir. Sonraki dönemlere kadar devam eden bu durumu Emevî sultanlarından Abdulmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) şu sözleri çok iyi ifade etmektedir: “*Dildeki lahn, elbisedeki sökükten ve yüzdeki suçiçeğinden daha çirkindir. Benim saçlarımı, minberlere çıktığımda, konuşmamda hata yaparım korkusu ağarttı.*”¹³³ Şa’bi, mevâlîden bir grubun nahiv konusunu aralarında müzakere ettiğini görünce onlara, “*Keşke düzeltebilseydiniz. Zira onu ilk bozan sizsiniz.*” diyerek mevâlînin, lahnın yayılması ve Arap dilinin bozulması üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.¹³⁴ Bununla birlikte Arapçaya vakıf olmayan mevâlî veya farklı ırklara mensup Müslümanların sayısı artınca Kur’an tilavetinde de ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün bu etkenler, Kur’an’ın harekelenmesi yanında dil çalışmalarını da başlatmıştır. Bu dil çalışmalarında istiṣhâd yöntemiyle genellikle Arap şiirinden şahitler getirilerek dil kuralları pratikte örneklendirilmişlerdir.

Gramer çalışmalarında istiṣhâd vazgeçilmez bir yöntem olarak icra edilegelmiştir. İstiṣhâd, dilin gramer kurallarının temellendirilmesini, doğru kullanımını ve dilin korunup sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Gramer âlimleri dinî bir hassasiyet ile hareket etmiş, bu konuda daha dikkatli davranmaya gayret göstermişlerdir. Zira istiṣhâd sayesinde doğru temellendirilmiş Arap grameri ile İslâm dininin kaynaklarının anlaşılması ve ileriki nesillere bozulmadan aktarılması sağlanmış olacaktır. Bu nedenle istiṣhâd usûlü ve şahitler konusunda daha seçici davranılmış, şahitlerin asıl kaynağından alınması konusunda büyük gayret sarf edilmiştir.

¹³² İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târihu İbn Haldûn (el-İber)*, I-VIII, Tahk. Halîl Şehâde, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 756.

¹³³ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II, 308.

¹³⁴ Müberred, Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-Lügati ve'l-Edeb*, (3. Baskı), I-IV, Tahk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1997, II, 47; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II, 307.

Neticede Garîbü'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân tarzı eserlerde kullanılmaya başlanan istişhâd yöntemi, bu uygulamaların ardından başlayan gramer çalışmalarının da temel taşı olmuştur.¹³⁵

Gramerde istişhâdın pratikteki yansımaları üç açıdan ele almak mümkündür:

- 1- Hicrî birinci asırda başlayan ve istişhâd usûlü ile devam eden, gramer çalışmalarının temellendirilmesi süreci,
- 2- İstişhâd edilen şiirlerin toplanması ve şerh edilmesi,
- 3- Süyûtî'nin *el-İktirâh*'ı ile başlayan ve Bağdâdî (ö. 1093/1682) ile devam eden istişhâdın belli bir başlık altında toplanıp değerlendirilmesi.

Genel kabule göre Arap dilinde gramer çalışmaları Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688) ile başlamıştır. Daha önce de değinildiği gibi onunla başlayan yoğun dil çalışmalarına rağmen yazılı olarak günümüze ulaşan ilk kapsamlı gramer eseri, kendisinden yaklaşık yüz yıl sonra vefat eden Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eseridir. Sîbeveyhi'den sonra gramerin sağlam bir temele oturtulması çalışmaları gelişerek, devam etmiştir.¹³⁶

Bu süreç içinde âlimlerin bütün gramer konularını tespit edip kayıt altına almayı hedeflemiş oldukları bilinmektedir. Ancak aynı hususun sözlük çalışmaları için de geçerli olduğu söylenemez. Zira gramer kuralları sınırlı ve tespit edilebilir olsa da, dilin bütün sözcüklerini bir eserde toplamak, o günün şartları açısından bakıldığında bir tek insan için mümkün gibi görünmüyordu. Hiç bir âlimin de o gün, böyle bir iddiada bulunmadığı bilinmektedir. Mesela İsa b. Ömer'e “*Senin bu kitabına Arapların konuştuğu her şeyi aldın mı?*” diye soran birisine İsa b. Ömer, “*hayır*” diye cevap vermekten hiç çekinmemiştir.¹³⁷

Bu dönemde gramer âlimleri semâ denilen yöntem ile fasih Araplardan duydukları kuralları istişhâd usûlü ile kayda geçirdikleri bilinmektedir.¹³⁸ İlk başta ana gaye fasih

¹³⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(7), 1989, 369-383, 369.

¹³⁶ Durmuş, “Nahiv”, 303.

¹³⁷ İbn Kiftî, Ebü'l-Hasan Cemâlüddîn, *İnbâhü'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât*, I-IV, Tahk. Muhammed Ebü'l-Faql İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982, II, 375.

¹³⁸ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

olduğu bilinen kişilere ulaşmak ve onlardan Arapçayı işitmek olmuştur.¹³⁹ Bu nedenle gramer âlimleri kendi dönemlerinde fesâhatine güvendikleri kimselere müracaat etmiş, onların sözleri ile istişhâd etmişlerdir. Fesâhatinden şüphelendikleri kimselerden de uzak durmuşlardır. Böylelikle doğal olarak istişhâd sınırları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda istişhâd kuralları anlamında çizilen bu sınırlar ve belirtilen kaideler, aslında gerçekleşmiş bir realitenin sonradan yapılan bir tariftten ibaret olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira âlimler grameri tespit etmeye başladıklarında önlerinde tek bir kural vardı. Söz konusu kural, fasih Arapça konuşanlardan hareketle pratikteki gramerin kurallarını tespit etmek idi. Bu kuraldan hareketle dış etkenler nedeniyle fesâhatlerini kaybetmiş olan kabileler ve bölgeler dışarı bırakılarak bir kabile ve bölge sınırlamasına gidilmiştir.¹⁴⁰ Aynı şekilde zaman içerisinde lahnın artması üzerine zaman sınırlamasına gidildiği görülmüştür. Fesâhatin bulunma ve bozulma göstergeleri çerçevesinde kurallar bütünü ortaya çıkmıştır. Kurallar otaya konulup tündengelimsel bir yöntemle bu kurallara uyularak gramer kurallarının tespitine gidildiği hususunun bir yanılgıdan ibaret olduğu söylenebilir. Zira tümevarım yöntemiyle pratikten hareketle bu kuralların işletildiğinin tespit edildiği istikrâ yönteminin kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda dilin tespit edildiği örnekler için dilin doğru kullanıldığı zaman, mekân ve kabileler ayrı ayrı ele alınmış ve örneklerin alındığı genel sınırlar ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

Bir şiir bir söz ile istişhâd edileceği zaman fasih konuşan Araplardan iktibasta bulunulmuş, aralarında bir ayrıma gidilmemiştir. Bu bağlamda dili en üst seviyede kullanan şair, günlük ihtiyacı için kullanan kişi, Müslüman, gayrimüslim, kadın veya erkek arasında ayırım yapılmadığı görülmüştür.¹⁴² Bir yandan İmruülkays gibi meşhur bir şairin şiiri ile istişhâd edilirken, diğer yandan halktan herhangi bir şairin şiiri ile de istişhâd ediliyordu. Mesela *el-Kitâb*'da, “*Ensardan bir adam*”¹⁴³ denilerek, سواء “*sevâu*”

kelimesinin غير “*ğayru*” anlamında kullanımına şu beyit ile istişhâd edilir:¹⁴⁴

¹³⁹ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik”, 328.

¹⁴⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 83; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

¹⁴¹ İnanç, “Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar”, 75.

¹⁴² Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

¹⁴³ İsmi belirtilmeyen bu şairin Merrâr b. Selâme el-İclî olduğu bilinmektedir. Bkz. Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, I, 256.

¹⁴⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 407.

وَلَا يَنْطِقُ الْفَحْشَاءَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ ... إِذَا قَعَدُوا مِنَّا وَلَا مِنْ سَوَائِنَا

“Onlara mensup olanlar, biz ve bizim dışındakiler söz konusu olduğunda fuhşiyattan bahsetmezler.” (Tavil).¹⁴⁵

el-Uşûl fi'n-Nahv'da “Ezd-i Serât'tan bir adam” denilerek adamın şu beyti ile istişhâd edilmiştir:¹⁴⁶

أَلَا رَبُّ مَوْلُودٍ وَلَيْسَ لَهُ أَبٌ ... وَذِي وَلَدٍ لَمْ يَلِدْهُ أَبَوَانِ

“Babasız doğan bir çocuk var olduğu gibi anne babası olmadan, çocuk sahibi olan da vardır.” (Tavil).¹⁴⁷

el-Mukteḍab'ta “Bâhile'den bir adam” denilerek farklı sıfatların bir mevsufa atfı durumu ile ilgili adamın şu beyti ile istişhâd edilmiştir:¹⁴⁸

بَكَيْتُ وَمَا بُكََا رَجُلٌ حَلِيمٍ ... عَلَى رُبْعَيْنِ مَسْلُوبٍ وَبَالٍ

“Ağladım. Hüzünlü insanın, biri köhnemiş biri boş olan iki ev için ağlaması nasıl olsun ki?” (Vafir).¹⁴⁹

el-Haşâiş'te “Araplardan bir kadın” denilerek harflerin birbiri yerine kullanılması konusunda kadının şu beyti ile istişhâd edilmiştir:¹⁵⁰

هُمْ صَلَبُوا الْعَبْدِيَّ فِي جَذَعِ خُلَّةٍ ... فَلَا عَطَسَتْ شَيْبَانُ إِلَّا بِأَجْدَعَا

“Onlar, bir hurma ağacında Abdi'yi astılar. Kesik bir burunla hapşırırsın Şeyban.” (Tavil).¹⁵¹

¹⁴⁵ Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (1. Baskı), I-V, Tahk. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I, 256; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal fi'ş-Şevâhidi'l-Arabiyye*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1996, VIII, 18.

¹⁴⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 364.

¹⁴⁷ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, VIII, 198.

¹⁴⁸ Müberred, Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Mukteḍab*, I-IV, Tahk. Muhammed Abdülhâlık Azîme, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut Tsz., IV, 291.

¹⁴⁹ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, VI, 376.

¹⁵⁰ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Haşâiş*, I-III, (4. Baskı), el-Hey'etü'l-Mısrîyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, yy. tsz., II, 315.

¹⁵¹ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, IV, 202.

el-Mukteḍab'ta muzâfin atılıp (ذَاتُ "zâtü") yerine muzâfun ileyhin إِقْبَالُ "ikbâl"

ikame edilmesine örnek olarak Hansâ'nın (ö. 24/645) şu şiiri ile istiṣhâd edilmiştir:¹⁵²

تَرْغَى مَا رَتَعَتْ حَتَّى إِذَا ادَّكَرْتُ ... فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالُ وَإِذْبَارُ

"Kısa süreliğine (meralarda) otlar, sonra yeniden toplanır. Biraz gelir, biraz gider." (Basît).¹⁵³

Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) Mecâzû'l-Kur'ân adlı eserinden bazı hususları kendisine soran Ebû Amr el-Cermî'ye "Bunu, topuklarına bevleden bedevîlerden aldım. İster al istersen at."¹⁵⁴ ifadesi bu konuyu desteklemektedir. Şâtıbî'nin, hadislerin mana ile rivayetini istiṣhâdda delil kabul etmeyen gramer âlimlerini eleştirirken söylediği: "Topuklarına bevleden medeniyetsiz Arapların, ahlaksızlık ve fuhuş içeren şiirleri ile istiṣhâd ederler de mana ile rivayetten dolayı Hz. Peygamber'in hadisleri ile istiṣhâd etmezler."¹⁵⁵ sözleri, istiṣhâdda sözün fesâhatinden öte, insanlar arasında ayırım yapılmadığını göstermektedir.

İlk dönem dilcileri istiṣhâd edecekleri rivayeti genellikle bizzat kendileri sahadan toplamışlardı. Ya kendileri dilin fasih konuşulduğuna inandıkları bölgelere gitmiş ya da ihtiyaçları için şehirlere gelen bedevîlerin bizzat kendilerinden örneklerini toplamışlardı.¹⁵⁶ Halîl b. Ahmed'in örneklerini Hicaz, Necid ve Tihâme çöllerinden aldığından bahsedilmiştir. Kisâî'nin de çöllere çıktığı, ezberledikleri bir yana büyük mürekkep kaplarını topladığı dil örneklerini yazmakla tüketerek geri döndüğü aktarılmıştır. Yunus b. Habîb'in aynı şekilde çöllere çıktığı ve bedevîlerden örnekler topladığı ifade edilmektedir. Sa'leb'in (ö. 291/904) rivayetine göre Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828) iki testi mürekkeple çöllere çıkmış ve onları topladığı materyalleri kayda geçirmek suretiyle tüketene kadar geri dönmemiştir. Seksenden fazla kabileden örnek

¹⁵² Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 230.

¹⁵³ Hansâ Ümmü Amr Tûmâdır, *Dîvânü'l-Hansâ*, (2. Baskı), Şerh. Ḥamdü Tammâs, Dârü'l-Me'ârif, Beyrut 2004, 46.

¹⁵⁴ Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*, 176.

¹⁵⁵ Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, I, 12.

¹⁵⁶ Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri", Çev. Süleyman Tülüccü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9), Haziran 1990, 329-344, 334.

topladığı eserlerini Kûfe Mescidi'ne bırakmıştır.¹⁵⁷ Nadr b. Şumeyl'in (ö. 204/820) de kırk sene çöllerde kalıp örnek derlemekle uğraştığı ifade edilmiştir.¹⁵⁸

Âlimler ilk dönemlerde bazen gördükleri şairi veya rivayeti aldıkları şahıslara güvindikleri için istişhâd ettikleri şiirin, şairinin kim olduğunu belirtme gereği duymamışlardır. Mesela Sîbeveyhi, genelde şahitlerinin şairlerini belirtme gereği hissetmemiştir. “*Bana, güvendiğim biri söyledi.*”, “*Bir bedevî söyledi.*” ve “*Şair söyledi.*” gibi ifadeler kullanarak, hocalarından veya güvendiği kişilerden şiiri aldığını belirtmiştir.¹⁵⁹ Mesela Sîbeveyhi, “*En fasih Araplardan biri, babasına ait şu şiiri söyledi.*” diyerek mürekkeb kelimelerden oluşan حَيَّهَلُ “hayyehelu” sözcüğünün kullanım şekli için şu şiir ile istişhâd eder:¹⁶⁰

وَهَيَّجَ الْحَيِّ مِنْ دَارٍ فَظَلَّ هُمْ ... يَوْمَ كَثِيرٍ تَنَادِيهِ وَحَيَّهَلُ

“*Dâr vadisindeki kabileyi (ordu) dağıttı da o kabile için geriye bağırma ve kaçış çağrıları ile dolu bir gün kaldı.*” (Basît).¹⁶¹

Nitekim kendisinden sonra gelen el-Cermî'nin *el-Kitâb*'daki beyitlerin şairlerini tespit ettiği bilinmektedir.¹⁶²

Zamanla âlimler artık kendi telif ettikleri eserlerdeki şahitlerin söyleyenini belirtmekle kalmamış, daha önceki eserlerin de şahitlerini sorgulamaya başlamışlardır. Şahidin söyleyeninin kim olduğu özellikle tartışmalı konularda önem kazanmıştır. Bu nedenle Enbârî (ö. 577/1181), *el-İnşâf* adlı eserinde söyleyeni belli olmayan şahitleri kabul etmemiş, onların delil olamayacağını belirtmiştir.¹⁶³ Kûfelilerin, muzâf ile muzâfun ileyhin arasına zarf veya harf-i cer ile mecrûru dışında bir şeyin girmesinin cevazına şahit

¹⁵⁷ İbn Kıffî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I, 256-259.

¹⁵⁸ Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîne ve'n-Nuḥât*, I-II, Tahk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, Mektebetü'l-Aşriyye, Lübnan tsz., II, 316.

¹⁵⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 8, 81, 98.

¹⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 300.

¹⁶¹ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, VI, 288.

¹⁶² Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, I, 370; Mehmet Reşit Özbalkıç, “Sîbeveyhi”, *DİA*, 2009, XXXVII, 130-134, 131-132.

¹⁶³ Enbârî, Kemâlüddîn, *el-İnşâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I-II, el-Mektebetü'l-Aşriyye, yy. 2003, II, 355, 373.

olarak sundukları şu iki şiirin, söyleyeni belli olmadığı için delil olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁶⁴

فَرَجَجْتُهَا بِمَرْجَةٍ ... رَجَّ الْقُلُوصَ إِلَى مَزَادَةٍ

“Ebû Mezâde’nin genç deveyi vurması gibi onları mızrak ile vurdum.” (Kâmil).

تَمُرُّ عَلَى مَا تَسْتَمِرُّ، وَقَدْ شَقَّتْ ... عَلَائِلَ عَبْدُ الْقَيْسِ مِنْهَا صُدُورَهَا

“Abdülkays onun içinde biriktirdiği kinin intikamını almasına rağmen, o hala bu yolda devam ediyor.” (Tavîl).

Süyûtî, “Söyleyeni belli olmayan şiir veya nesir ile istişhâd edilemez.” başlığı altında, Bağdâdî de *Hizâne*’nin mukaddimesinde, Enbârî’nin görüşüne katıldıklarını belirtirler ve bunun nedenini izah ederler.¹⁶⁵ Ancak Sîbeveyhi gibi ilk dönem gramer âlimlerinin, nisbetsiz bir şekilde şiir ile istişhâd etmelerinde sakınca görmemişlerdir. Bu durumu, onların güvendikleri ve bildikleri fasih kişilerden şahit almasına bağlamışlardır.¹⁶⁶

İbn Esîr (ö. 606/1210), Tabîîn döneminden hemen sonra dilin hızlı bir şekilde bozulmaya başladığından ve artık fasih Arapça konuşanların sayısının azaldığından bahseder.¹⁶⁷ Tabîîn dönemi sınırı tam net olmamakla birlikte genel görüşe göre hicrî yüz elli ve yüz seksen yıllarıdır ki¹⁶⁸ şair tabakalarından müvelled dönemi başlangıcına denk gelmektedir. İbn Esîr’in bu vurgusu da istişhâd dönemi için çizilen sınırlara uygunluk arz etmektedir.

Dördüncü asrın sonlarına gelindiğinde bedevîlerin de dillerinin bozulduğu kanısına varılmış ve artık çöllerden de örnek alınmaz olmuştu. İbn Cinnî, *el-Hasâiş* adlı eserinde kendisinin bizzat şahit olduğu bu dönem için der ki: “Neredeyse fasih konuşan bir bedevî görmez olduk.”¹⁶⁹ Hicrî dördüncü asrın sonlarında yaşayan Hasan b. Bişr el-Âmidî (ö.

¹⁶⁴ Enbârî, *el-İnşâf*, II, 349-350.

¹⁶⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 59; Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, I, 15.

¹⁶⁶ Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, I, 16; Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, 67; Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur’an ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, 51.

¹⁶⁷ İbn Esîr, Mecdüddîn, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-V, Tahk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Şanâhî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut 1979, I, 5

¹⁶⁸ Arif Ulu, “Tabîîn”, *DİA*, 2010, XXXIX, 328-330, XXXIX, 328, 329.

¹⁶⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, II, 7.

371/981) de “*Muhdes şairlerden nerdeyse konuşmasında lahn bulunmayan kimse kalmadı.*” demektedir.¹⁷⁰ Neticede âlimler de sahadan koptu ve önceki dönem eserlerindeki rivayetlere bağlı kalındı.¹⁷¹

1.2. İSTİŞHÂDIN UNSURLARI

İstişhâdın unsurları yani istişhâdda kullanılan sözler, Arap dilinin gramer ve manasına uygun bir şekilde söylendiği kabul edilen kelimedir. Bir diğer ifade ile fesâhatinden emin olunan Arap dili ile söylenmiş sözlerdir. Buradaki ana ölçüt sözün fesâhati olup, bu kapsama giren Arap dilindeki bütün sözler, şahit olmaya uygun kabul edilmiştir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm, ihtilaflı olmakla birlikte Hz. Peygamberin hadisleri ve lahn denilen dil hatalarının yaygın olmadığı zamanlarda ve mekânlarda yaşayan kabilelerin şiirleri ve nesirleri bu kapsamda kabul edilmiştir.¹⁷²

Yüce Allah’ın keliması olan Kur’ân-ı Kerîm’in, Arap dilinde güvenilirliği ve doğruluğu bakımından, istişhâd için kaynak olarak kullanılan sözlerin başında geldiği kabul edilmiştir.¹⁷³

Sözün Hz. Peygambere aidiyetinin kesinliği açısından hadisler ele alındığı için, hadisle istişhâd konusunda ihtilaf olduğu görülmüştür.¹⁷⁴

Bunun yanında belirli kabileler ile belirli bir zaman ve mekân sınırları dâhilindeki şiir ve nesir örnekleri ile istişhâd edilmiştir ki istişhâdın ana unsurunu bu kısım oluşturmaktadır.

1.2.1. Kur’ân-ı Kerîm

İslâm âlimlerinin, doğruluğu ve fesâhatine güvenilirliği açısından istişhâd kaynaklarından ilkinin Kur’ân-ı Kerîm olduğunu kabul ettikleri bilinmektedir. Kur’ân-ı

¹⁷⁰ Âmidî, Hasan b. Bîşr, *el-Muvâzene Beyne Şi’ri Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*, I-III, (4. Baskı), Tahk. Seyyid Ahmed Sağar, Dârü’l-Me’ârif, Kahire tsz., I, 416.

¹⁷¹ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve’l-İhticâc bi’l-Luğa*, 11-19.

¹⁷² Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

¹⁷³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

¹⁷⁴ Mahmûd Feccâl, *el-Hadîsü’n-Nebeviyyü fi’n-Nahvi’l-Arabî*, (2. Baskı), Advâü’s-Selef, Riyad 1997, 104 vd.

Kerîm yüce Allah'ın kalamı olması itibari ile Müslümanlar tarafından en doğru söz ve en üstün şahit olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından Arap dili ile indirilmiştir.¹⁷⁶ Onun indirildiği esnada yazıya geçirildiğine dair hem Kur'an ayetlerinde işaretler¹⁷⁷ hem de Hz. Ömer'in Müslüman olması hadisesi gibi tarihî rivayetlerde de vurgular bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bu nedenle sözün sahibinin fesâhati şüphe kabul etmeyeceği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği andan itibaren yazı ile koruma altına alındığı ve tahrife uğramadığı da şüphe kabul etmemektedir.

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in okuyuşlarını konu edinen kıraat ilminde belirtildiği gibi Kur'an'ın farklı kıraatleri mevcuttur.¹⁷⁹ Söz konusu ilim dalı içerisinde bu kıraatler, mütevâtir, şâz ve mevzu olarak tasnif edilmiştir.¹⁸⁰ Kıraatler içerisinde mütevâtir ve şâz olanlar ile istişhâd edilmiştir.¹⁸¹

Sîbeveyhi el-Kitâb adlı eserinde üç yüz yetmiş üç ayet ile istişhâd etmiştir. Mütevâtir ve şâz kıraatlere uyulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸² *el-Kitâb*'da ayet ile istişhâd örneği:

Bedel konusunda Bakara suresinin şu ayeti ile istişhâd etmektedir.¹⁸³

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar.”¹⁸⁴

Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv* eserinde üç yüz altmış yerde ayet ile istişhâd etmektedir:

Mansûbattan olan temyiz konusuna şu ayet ile istişhâd etmektedir.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

¹⁷⁶ Şu‘arâ: 26/192-195.

¹⁷⁷ Furkân: 25/5; Beyyine: 98/2-3.

¹⁷⁸ İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, (1. Baskı), Tahk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1978, 181 vd.

¹⁷⁹ İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürşidü't-Tâlibîn*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, yy. 1999, 9 vd.

¹⁸⁰ Abdulhamit Birişik, “Kıraat”, *DİA*, 2002, XXV, 426-433, 426 vd.

¹⁸¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

¹⁸² Özbalıkçı, “Sîbeveyhi”, 131.

¹⁸³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 151.

¹⁸⁴ Bakara: 2/217.

¹⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Ferâhîdî, el-Cümel fi'n-Nahv*, (5. Baskı), Tahk. Fahrettin Kabave, yy. 1995, 74.

خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا ، وَخَيْرٌ مَرَدًّا

“Rabbinin katında mükâfat olarak daha hayırlı, sonuç bakımından da daha iyidir.”¹⁸⁶

Müberred, *el-Mukteḍab* eserinde beş yüz yerde ayet ile istiṣhâd etmiştir:¹⁸⁷

Fiilleri nasb eden harfler konusunda şu ayet ile istiṣhâd etmektedir:¹⁸⁸

لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

“Senin geçmiş ve gelecek günahlarını Allah’ın bağışlaması için.”¹⁸⁹

İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv* adlı eserinde üç yüz on üç yerde ayet ile istiṣhâd etmektedir:

Harflerin zaid olması konusunda şu ayet ile istiṣhâd etmektedir:¹⁹⁰

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ

“Allah’ın sana lütfettiği merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın.”¹⁹¹

Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ* eserinde yüz otuz ayet ile istiṣhâd etmiştir:¹⁹²

Mefûlün, fâile takdimi konusunda şu ayet ile istiṣhâd etmektedir:¹⁹³

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ

“Vaktiyle İbrahim’i, Rabbi bazı sözlerle imtihan etmişti.”¹⁹⁴

¹⁸⁶ Meryem: 19/76.

¹⁸⁷ İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA*, 2020, XXXI, 430-433, 432.

¹⁸⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 6.

¹⁸⁹ Fetih: 48/2.

¹⁹⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, I, 43.

¹⁹¹ Âl-i İmrân: 3/159.

¹⁹² Cengiz Parlak, “ez-Zeccâcî ve Arap Dilindeki Yeri”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 0(7) Ekim 2020, 71-100, 87.

¹⁹³ Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, Tahk. İbn Ebî Şeneb, Col Karbonal, Cezayir 1926, 24.

¹⁹⁴ Bakara: 2/124.

Güvenilirlik açısından bakıldığında Kur'an'ın şiirden daha güvenilir olmasına rağmen gramer âlimlerinin şiirleri istişhâdda daha çok kullanmalarının nedeni olarak bazı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁹⁵

1- Kur'an-ı Kerîm'in farklı okuyuşları içeren kıraatleri mevcuttur. Gramer ilminin temellendirilmesinin ilk aşamalarında kıraat ilmi tam oturmamış, âlimlere ulaşan kıraatın sıhhati henüz netlik kazanmamış halde idi. Böyle bir durumda Kur'an ile istişhâd riskli olabileceğinden dolayı âlimlerin buna fazla yönelmedikleri iddia edilmiştir.

2- Gramer çalışmaları başladığında âlimler, farklı kıraatlerin tümüne henüz vakıf değildirler.¹⁹⁶ Gramer âlimleri, gramer kuralı için ayet ile istişhâd ettiklerinde ayetin farklı bir kıraati ortaya çıktığında eleştirilebiliyorlardı. Bu risk faktörü göz önünde bulundurularak gramerçilerin Kur'an ile istişhâda fazla meyletmedikleri ifade edilmiştir.

3- Şahit olarak kullanılan şiirin tenkidi, yorumu ve tahkiki, Kur'an kadar hassasiyet gerektirmemektedir. Bu nedenle gramer âlimlerinin, daha rahat yorum yapmak ve hareket alanı kazanmak için şiire yöneldikleri ifade edilmiştir.

4- Toplumda şiirin hala önemseniyor olması da istişhâdın ağırlıklı olarak şiirden yapılmasının bir sebebi olarak görülmüştür.

Ayrıca istişhâdın şiir ile başlaması ve şiirin başlangıçta özellikle Kur'an için istişhâdda kullanılmış olmasının, gramer için de istişhâdda daha yaygın kullanımını sağlamış olabileceği sebebini göz ardı etmemek gerektiği düşünülmektedir. Zira Kur'an ilk başlarda istişhâdda şahit değil kendisi için istişhâd edilen durumundadır. Bu durum gramer çalışmalarının başladığı zamanda da devam etmektedir. Bu nedenle hem şahit hem de kendisi için istişhâd edilen konumunda bulunan Kur'an-ı Kerîm'i istişhâdda kullanma yerine, hem Kur'an hem de gramer için şahit olarak şiirin kullanımına daha fazla rağbet edildiği düşünülmektedir. Mesela Hz. Ömer (ö. 23/644) bir gün Nahl suresinin kırk yedinci ayetindeki تَحْوُفٌ "tehavvüf" kelimesinin anlamını sorduğunda,

Hüzeyl kabilesinden biri bu kelimenin kendi dillerinde تَنْقُصُ "tanakkus=eksiltmek"

¹⁹⁵ Özbalkıç, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 119-121.

¹⁹⁶ Ali Bulut, *Kur'an ve Yorumu İlk Üç Yüzyıl-1/Sibeveyh'in Kıraatlere Yaklaşımı*, İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2019, 270.

anlamında olduğunu söyler. Hz. Ömer şiirden bir örnek istediğinde, Ebû Kebîr el-Hüzeli'ye ait şu beyit aktarılır:

تَخَوَّفَ الرَّحْلُ مِنْهَا تَأْمِكًا قَرْدًا   كَمَا تَخَوَّفَ عُودَ النَّبْعَةِ السَّقْنُ

“Eğenin ahşap tıpayı törpülemesi gibi yolculuk, onun hörgücünün tümseğini çokça eritti.” (Basî).¹⁹⁷

Bunun üzerine Hz. Ömer, “Şiir divanlarınıza müracaat ediniz. Zira şiir, kitabınızı açıklamakta ve kelimelerinizin anlamını taşımaktadır.” der.¹⁹⁸

Bu ve buna benzer örneklerde görüldüğü gibi Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik bu ilk istişhâdlarda şiir, şahit olarak getirilmiştir. Zikredilen bu sebeplerden dolayı, şiir ağırlıklı başlayan istişhâdın, belirli bir süre bu şekilde devam etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kur'an ve hadis ile istişhâdın daha sonraları yaygınlık kazanmasının, temellendirme maksatlı istişhâddan açıklama ve öğretim amaçlı istişhâda geçilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Yani artık gramer kuralının temellendirilmesi amacından ziyade, daha önceden doğruluğu ispat edilmiş bir gramer kuralının açıklaması ve öğrenciye anlatılması gayesi güdülmektedir. Bu bağlamda istişhâdda Kur'an ve hadis kullanılmak suretiyle hem gramer kuralı izah edilmiş olurken hem de bir ayet, hadis veya dinî bir hüküm öğretilmiş olmaktadır. İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) hadis ile çok istişhâd etmesini eleştiren İbn Harûf'un (ö. 609/1212) “Eğer bunu teberrük için yapıyorsa iyidir.” sözü bizlere Kur'an ve hadis ile istişhâdın, teberrük gibi başka gayelerle yapıldığını da göstermektedir.¹⁹⁹

1.2.2. Hadîs-i Şerîf

İstişhâdda kullanılan sözlerin bir kısmı da Hz. Peygamberin sözleri olan hadislerden müteşekkildir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Hz. Peygambere aidiyeti kesin olan sözlerin istişhâdda kullanılmasında sakınca olmadığı konusunda şüphe yoktur.²⁰⁰ Zira

¹⁹⁷ Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, Dârü'l-Hidâye, yy. tsz., XXIII, 292.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 608-609.

¹⁹⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 45; Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, 73.

²⁰⁰ Süyûtî, *el-İktirâh*, 43; Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, 47.

Arapların en fasih konuşanı olduğu²⁰¹ ve az sözle çok mana ifade etme anlamındaki cevâmi‘u’l-kelim özelliğine sahip olduğu bilinen Hz. Peygamberin²⁰² konuşmasında lahn yapmasının söz konusu olamayacağı muhakkaktır. Bu bağlamda Hz. Peygambere isnâd edilen altı çeşit hadisin, istişhâdda kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.²⁰³

- 1- Hz. Peygamberin fesâhatı ile ilgili rivayetler. Mesela: مَا ت حَتَفَ أَنْفِهِ “*mâte hatfe enfîhi*” “Eceli ile öldü.”²⁰⁴
- 2- İbadette kullanılan hadisler. Namazlarda okunan Kunut²⁰⁵ ve التَّحِيَّاتُ “*et-Tahiyyat*”²⁰⁶ gibi dualar.
- 3- Hz. Peygamberin her Arap kabilesine kendi lehçesi ile hitap etmesi.
- 4- Farklı rivayet zinciri ve aynı lafızla rivayet edilen hadisler.
- 5- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ebü’l-Velîd Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 150/767) ve İmâm-ı Şafî (ö. 204/820) gibi, dilin bozulmadığı bölgede yaşayan ve fasih bir dile sahip olan kişilerden gelen rivayetler.
- 6- İbn Sîrîn (ö. 110/729), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ve Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) gibi, mana ile rivayeti kabul etmeyenlerden gelen rivayetler.

Ayrıca şâz rivayetlerle gelen veya bazı hadisçiler tarafından kesin hata tespit edilenler dışında, rivayetleri değişik dahi olsa ilk devirlerde tedvin edilen bütün hadislerle istişhâd edilebileceği de iddia edilmiştir.²⁰⁷

Hz. Peygambere aidiyeti kesin olmayan sözler konusunda ise âlimlerin farklı görüşleri olmuştur. Malum olduğu üzere İslâm’ın ilk yıllarında okuma yazma bilenlerin vahyi yazmakla ilgilenmeleri ve hadislerin yazılmasının Kur’an ayetleri ile karışması

²⁰¹ İbn Battâl, Ebü’l-Hasen Ali el-Kurtubî, *Şerhu Şahîhi l-Buhârî*, I-X, (2. Baskı), Tahk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2003, X, 219.

²⁰² M. Yaşar Kandemir, “Cevâmi‘u’l-Kelim”, *DİA*, 1993, VII, 440.

²⁰³ Özbalıkçı, *Kur’an ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, 212, 213.

²⁰⁴ Taberânî, Ebû Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, I-XXV, (2. Baskı), Tahk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1994, II, 191, (1778).

²⁰⁵ Müslim, Mesâcid, 295; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü l-Kübrâ*, I-X, (2. Baskı), Tahk. Muhammed Abdulkadir ‘Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, Bâbü Du‘âi’l-Kunût, 3143.

²⁰⁶ Buhârî, Ezân, 831; Müslim, Şalât, 55.

²⁰⁷ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9), Haziran 1990, 67-79, 78.

ihtimaline karşı, Hz. Peygamberin, az önce ifade edilen istisna durumlar bilinmekle birlikte kesin bir yasak olmasa da hadislerin yazılmasına müsaade etmediği gelen rivayetler arasında mevcuttur. Bu nedenle şiirlerin, İslâm öncesi dönemden gelen sözlü aktarımları gibi, hadisler de belirli bir zaman dilimi sözlü aktarılmış ve daha sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiştir.²⁰⁸ Ayrıca hadislerin tedvin faaliyetleri başladığında, mana ile rivayetin kabul edildiği bilinmektedir.²⁰⁹ Mana ile rivayet hususu, kelamın Hz. Peygambere aidiyeti konusunda şüpheyi sebebiyet vermektedir. Mesela aynı hadise hakkında Hz. Peygamberin sözü “zevvektukehâ=evlendirdim” ifadesi ile, «فَقَدْ زَوَّجْتُكَهَا»

«Bildiğin Kur'an (ayetlerini ona öğretmen) karşılığında seni onunla evlendirdim.» şeklinde rivayet edildiği gibi, “mellektukehâ=sahip kıldım” ifadesi ile²¹⁰ «أَذْهَبَ فَقَدْ مَلَكَتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ» «Bildiğin Kur'an (ayetlerini ona öğretmen) karşılığında seni ona sahip kıldım.» ve “enkehtukehâ=nikahladım” ifadesi ile «فَدَّ» «Bildiğin Kur'an (ayetlerini ona öğretmen) karşılığında seni onunla nikahladım.» şekillerinde de rivayet edilmiştir.²¹¹ Süyûtî'nin, Süfyan es-Sevri'den (ö. 161/778) bize aktardığı “Size, duyduğum şeyi aktardım desem, bana inanmayın. Çünkü size aktardığım şey, manadır.” sözü, mana ile rivayette sözün değiştiği gerçeğinin, güzel bir ifadesidir.²¹²

Yukarıda zikredilen durumlar göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamberin hadislerinin ne kadarı kendi ifadesi ile kayda geçirilmiştir; Kayıt altına alınan hadislerin hangileri lafzen Hz. Peygamberden nakledilmiştir; Hadisin, ravi tarafından mana ile rivayet edilmiş olması durumunda, artık bu hadis Hz. Peygamberin ifadesi ile aynı fesâhate sahip midir? Şeklindeki sorulara âlimlerin verdikleri cevaplar farklı olmuş, buna binaen hadislerin istişâdda kullanılması konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Neticede bazı gramer âlimleri hadisi şahit olarak kabul ederken, bazıları da hadisin mana

²⁰⁸ Müslim, Zühd, 72; M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, 1997, XV, 27-64, 30.

²⁰⁹ Mehmet Efendioğlu, “Rivayet”, *DİA*, 2008, XXXV, 135-137, 135.

²¹⁰ Buhârî, Feđâilü'l-Kur'ân, 5029, 5030.

²¹¹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvatta'*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Müessesetü Zâyid b. Sultân, Ebû Dabi 2004, Nikah, 496/1920(III, 751).

²¹² Süyûtî, *el-İktirâh*, 44.

ile rivayetine cevaz verilmesi nedeniyle, Hz. Peygamberin sözünün başka bir lafız ile değiştirilmiş olma ihtimalinden dolayı hadis ile istişhâdı kabul etmemişlerdir.²¹³

Hadis lafzının Hz. Peygambere aidiyetinin kesin olması durumu dışında, hadis ile istişhâd konusunda âlimlerin üç farklı görüşte oldukları görülmektedir.²¹⁴

1- Hadisler ile istişhâd edilebileceği görüşünde olanlar:

Bu görüşü benimseyenlere göre Hz. Peygamberin fesâhati malum iken, bu konuda deliller getirmenin, malumun ilanı olacağı kabul edilmiş ve hadis ile istişhâda karşı çıkanlara fazla itibar edilmemiştir.²¹⁵ Bu görüşte olanların başında İbn Mâlik (ö. 672/1273) ve İbn Hişâm (ö. 680/1281) gelmektedir.²¹⁶ Söz konusu âlimler, hadis ile istişhâdı mutlak olarak kabul etmiş ve hadisleri istişhâdda etkin bir şekilde kullanmışlardır. Böylece yedinci yüz yıldan itibaren gramer eserlerinde hadis ile istişhâd yaygınlık kazanmıştır.²¹⁷

2- Hadis ile hiçbir şekilde istişhâd edilemeyeceği görüşünde olanlar:

Bu görüşte olanlara göre hadis âlimlerinin ve ravilerin, rivayetten sonra *صَدَقَ رَسُولُ* *اللَّهِ فِيمَا قَالَ أَوْ كَمَا قَالَ* “*Şadeka Rasûlüllâh fîmâ kâl ev kemâ kâl*=(Benim ifadem farklı olabilir) Hz. Peygamber nasıl ifade etmişse doğru söylemiştir.” sözünün söylenmesini gerekli görmeleri²¹⁸ dahi, hadis lafzının Hz. Peygambere aidiyeti konusunda emin olunmadığının bir göstergesidir.

3- Hadisler ile bazı durumlarda istişhâd edilebileceğini kabul edip uzlaştırıcı bir yol benimseyenler:

²¹³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 43; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 9; Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, 47.

²¹⁴ Feccâl, *el-Hadîsü'n-Nebeviyyü fi'n-Nahvi'l-Arabî*, 104 vd; İsmail Demir, “İbn Mu‘tî’nin Kitâbu’l-Fusûl Fi’n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), Ocak 2015, 16-35, 20.

²¹⁵ Muhittin Uysal, “Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Marife*, 6(1) Bahar 2006, 97-126, 111.

²¹⁶ Yusuf Sancak, Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları, *Ekev Akademi Dergisi*, 9(24), Yaz 2005, 191-208, s. 197.

²¹⁷ Nahle, *Uşûlü'n-Nahvi'l-Arabî*, 49.

²¹⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerhi Şaḥîḥ-i Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, (2. Baskı), Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1972(1392), I, 72; Efendioğlu, “Rivayet”, 135.

Bu görüşü benimseyenler, hadisin lafzının Hz. Peygambere aidiyetinin sübutu durumunda hadis ile istişhâd etmiş, aksi durumda da hadis ile istişhâdı reddetmişlerdir.

Arap gramerinde hadis ile istişhâd örnekleri:

Sîbeveyhi'nin, *el-Kitâb*'da sekiz hadis ile istişhâd ettiği görülmektedir.²¹⁹ Ancak hadislerin Hz. Peygambere aidiyetini belirtmediği için hadis ile istişhâd etmediği iddia edilmiştir.²²⁰ Mefu'ulun bihin hazfinin caiz olduğuna dair *el-Kitâb*'da وَتَخْلَعُ وَتَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ *el-Kitâb*'da

“Sana isyan edeni bırakır, terk ederiz.” hadisi²²¹ ile istişhâd edilmiştir.²²²

Müberred, *el-Muktedab*'ta beş yerde hadis ile istişhâd etmiştir.²²³ İki harfli isimler konusunda Hz. Peygamberin الْعَيْنَانِ وَكَاءُ السَّهِّ، فَإِذَا نَامَتِ الْعَيْنُ اسْتَطَلَّقَ الْوَكَاءُ “Gözler, makatın bağlarıdır. Göz uyuduğunda, bağ açılır.” hadisi²²⁴ ile istişhâd etmektedir.²²⁵

İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*'da bir yerde hadis olduğunu belirterek, birkaç yerde de belirtmeden hadis ile istişhâd etmiştir.²²⁶ Örneğin لَا “lâ” edatının mâzî fiilin başında kullanabileceği konusunda مَنْ لَا أَكَلٍ وَلَا شَرِبَ “(Doğduğunda bir şey) yemeden ve içmeden (ölen çocuk)...” hadisi²²⁷ ile Hz. Peygamberin sözü olduğunu belirterek istişhâd etmiştir.²²⁸

Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-Kübrâ*'da iki yerde Hz. Peygambere aidiyetini vurgulayarak hadis ile istişhâd ettiği bilinmektedir. “İrab” kelimesini izah ederken وَالتَّيَّبِ

“Dul kadın kendisi ifadesi ile görüşünü beyan eder.” hadisi²²⁹ ile istişhâd

²¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 74,327, II, 32, 80,393, III, 268, IV, 116.

²²⁰ Özbalıkçı, “Sîbeveyhi”, 132.

²²¹ Beyhakî, Bâbü Du‘âi'l-Kunût, 3143.

²²² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 74.

²²³ Özbalıkçı, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 237.

²²⁴ Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, I-IV, (1. Baskı), Tahk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dârü'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudî Arabistan 2000, Bâbü'l-Vuđû' mine'n-Nevm, 749.

²²⁵ Müberred, *el-Muktedab*, I, 233.

²²⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 131.

²²⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi'uş-Şahiğ*, I-VI, Tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Bâbü Mâ Cae fi Diyeti'l-Cenîn, 1410.

²²⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 401.

²²⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Adil b. Yusuf el-Azâzî-Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Dârü'l-Vağan, Riyad 1997, II, 278.

etmiştir. Ayrıca emir lâminin, muhatab fiilinin başına gelmesinin caiz olmasına da لَتَأْخُذُوا

مصافكم “*Saf tutunuz.*” hadisi²³⁰ ile istiṣhâd etmiştir.²³¹

Neticede hadislerin, Hz. Peygamber zamanında yazıya geçirilmediği ve daha sonraları hadislerin kayda geçirilmesine yönelik faaliyetlerde de mana ile rivayetin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in de kendisi hakkında yanlış söz aktarılmasına karşı şiddetli bir şekilde uyarıda bulunduğu bilinmektedir. Bu ve buna benzer nedenlerle, hadisler ile istiṣhâd meselesinin ilk dönemlerde rağbet görmediği ve bu durum belirli bir süre bu şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Örnek olarak ele alınan eserlerde de çok az sayıda hadis ile istiṣhâd edildiği görülmektedir.

1.2.3. Şiir ve Nesir

Arap dilinin fesâhatini yitirmediği kabul edilen zaman ve mekânda söylenmiş olan şiir ve nesir örnekleri, istiṣhâdın ana unsurunu oluşturan kısım olduğu bilinmektedir. Bu sınırlar kapsamında söylenmiş olan şiir ve nesir örneklerinin, hem gramerde hem de diğer dil çalışmalarında şahit olarak kullanıldıklarını görmekteyiz.

Şiir ile nesir arasında karşılaştırma yaptığımızda, şiirin istiṣhâdda daha çok kullanıldığına şahit oluyoruz. Bunun sebebi olarak şiirin, vezni, kafiyesi ve ritmik tekrarından dolayı nesre göre daha kolay ezberlenme özelliği zikredilmektedir. İbn Reşîk (ö. 456/1064), *el-Umde* adlı esrinde: “*Arapların nesirden oluşan güzel sözleri, kafiyeyle oluşan güzel sözlerinden daha çoktur. Ancak nesrin onda biri korunamamışken, şiirin onda biri kaybolmamıştır.*” şeklinde bu durumu özetleyen bir rivayet aktarmaktadır.²³²

Bir gramer kuralı için istiṣhâd söz konusu olduğunda, genellikle kelimelerin birbiri ile bağlantısı çok önem arz ettiğinden dolayı, kelime tek başına değil de cümlelerin tümü, söz öbeğinin bütünü hatta bazen şart konusunda olduğu gibi birkaç cümlelerin zikredilmesi gerekmektedir. Bu nedenle gramer kuralı için istiṣhâdda bulunurken, duygu ifade etmesi ve kafiyesi nedeniyle bir bütün halinde ezberlenmesi kolay olan şiirler tercih edilmiştir.

²³⁰ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü’Lüğâ*, I-XV, (1. Baskı), Tahk. Muhammed İvaz Mur‘ib, Dârü İhyâi’t-Türâs el-Arabî, Beyrut 2001, XV, 295.

²³¹ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 216, 261.

²³² İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 20.

Şair duygularını ifade ederken diğerlerinden farklı görünme ve dikkat çekme gayesi taşır. Bu itibarla hem kafiye hem de dolaylı anlatıma ve garîb kelimelere yönelir. Râgıb el-İsfahânî'nin, (ö. V/XI yy.) “Gramercilerin çoğu, garîb bir anlam veya farklı bir anlatım içermediği müddetçe şiirden başka bir şahide yönelmiyordu.”²³³ ve Câhiz'in “Gramer âlimleri, içinde irab bulunduran şiirleri, raviler de içinde garîb lafız bulunan şiirleri seçiyordu.”²³⁴ sözleri şiirin tercih sebebi olma gerçeğini yansıtmaktadır.

Neticede şiirin hem ezberlenmesi kolay hem de farklı içerik ihtiva ettiğinden dolayı istişhâd açısından nesire oranla daha çok tercih edildiği görülmüştür. Nesir metinleri içerisinde de diğerlerine göre ezberlenmesi daha kolay olan mesellerin, bazı gramerciler tarafından az da olsa istişhâdda kullanıldığını görmekteyiz.²³⁵

1.3. İSTİŞHÂD ÇEŞİTLERİ

Arap edebiyatında birçok eserde istifade edilen istişhâdın, dil bağlamında ve konumuzla ilişkili olması bakımından en yaygın kullanıldığı alan olarak şunları söyleyebiliriz:

- 1- Arap gramerinin temellendirilmesinde şiir ile istişhâd.
- 2- Arap gramerinin temellendirilmesinde Kur'an ve hadis ile istişhâd.
- 3- Kur'an'ın garîb ve müşkiline şiirle istişhâd ve daha sonraki dönemlerde onunla aynı bağlamda gelişen hadis'in garîb ve müşkiline şiirle istişhâd.

1.3.1. Arap Gramerine Şiirle İstişhâd

Şiir ile istişhâd yönteminin kullanıldığı en yaygın dil çalışmalarının, gramer ve sözlük çalışmaları olduğu söylenebilir. Arap gramerini temellendirme amaçlı yapılan şiir ile istişhâd, bu çalışmanın asıl konusu olup ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²³³ Râgıb el-İsfahânî, Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Muḥâdarâtü'l-Üdebâ ve Muḥâverâtü's-Şu'arâ ve'l-Büleğâ*, I-II, Şirketü Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1999/1420, I, 124.

²³⁴ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, III, 259.

²³⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 270; Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 74; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 207; Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 210.

1.3.2. Arap Gramerine Kur'an ve Hadisle İstişhâd

Arap gramerinin temellendirilmesinde, Kur'an ile istişhâd konusunun genel kabul gördüğü bilinmekte ve ilk gramer çalışmalarından itibaren, şiir kadar olmasa da Kur'an ayetlerinin istişhâdda etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.²³⁶

Hadis ile istişhâdın ise ihtilaflı olduğu, özellikle ilk dönem gramercilerinin hadis ile istişhâda sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Başlangıcından dördüncü yüz yılın sonuna kadarki zaman zarfında yazılmış, örneklem olarak ele aldığımız eserlerde istişhâda kullanılan hadis sayısının, her bir eserde iki elin parmaklarını geçmediği görülmüştür.²³⁷

Kur'an ve hadis ile istişhâd konusu bu çalışmada bir önceki başlık olan “İstişhâdın Unsurları” bağlamında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle konu tekrarına düşmemek için kısa bir bilgi ile yetinmenin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

1.3.3. Kur'an ve Hadisin Garîb ve Müşkiline Şiirle İstişhâd

Dil bağlamında istişhâdın, ilk başlarda “şiir ile istişhâd” şeklinde Kur'an kelimelerinin anlamlarını açıklamak için kullanıldığı bilinmektedir.²³⁸ Sahih bir senedle geldiği ifade edilen bir hadiste Hz. Peygamberin “Kur'an'ın garîb lafızlarını araştırın.” buyurduğu rivayet edilmiştir.²³⁹ İbn Abbas'a يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ “Büyük korku ve dehşet günü geldiğinde...” ayeti²⁴⁰ sorulduğunda “Kur'an'dan bir şeyi anlayamadığınızda onu şiirde arayın, zira şiir Arapların divanıdır.” dediği,²⁴¹ Kur'an kelimelerinin anlamlarını araştırırken şiir ile istişhâda başvurduğu ve Müslümanları istişhâda yönlendirdiği bilinmektedir.²⁴² İbn Enbârî (ö. 328/940), sahabe ve tabiinin, Kur'an'ın garîb ve müşkil

²³⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

²³⁷ Feccâl, *el-Hadîsü'n-Nebeviyyü fi'n-Nahvi'l-Arabî*, 104 vd; Demir, “İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl Fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, 20; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 74,327, II, 32, 80,393, III, 268, IV, 116; Özbalıkcı, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 237; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 131.

²³⁸ Durmuş, “İstişhâd”, 397.

²³⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VII, (1. Baskı), Tahk. KemâlYusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989(1409), VI, 116.

²⁴⁰ Kalem: 68/42.

²⁴¹ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, (2. Baskı), Tahk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, Bâbü Şehâdeti's-Su'arâ, 21124; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn, *el-Bürhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1957, I, 294; Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Tahk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, yy. 1974, II, 67.

²⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 294; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 67.

kelimeleri konusunda şiirle istiṣhâd ettiğine dair çok rivayet bulunduğundan bahseder. Ayrıca câhil olarak nitelendirdiği bazı kişilerin Kur'an'a, şiir ile istiṣhâd edilmesini hoş karşılamadıklarını ve böyle bir durumda şiirin, Kur'an'a asıl yapıldığını iddia ettiklerini ifade eder. Ancak onların iddialarının temelsiz olduğunu, Kur'an'ın sadece garîb kelimelerini şiirle açıklamanın, şiiri Kur'an'a asıl kılmayacağını söylemektedir.²⁴³

İlk dönem Kur'an'ın garîb kelimelerinin şiirle istiṣhâdına örnekler:

İbn Abbas'a *الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْطِ الْأَسْوَدِ* “Beyaz ip siyah ipten sizin için ayırt edilir hale gelene kadar yiyin için...” ayeti²⁴⁴ sorulduğunda siyah ve beyaz ipin, şafağın aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğuna dair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın (ö. 9/630) şu beytiyle istiṣhâd eder:

الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ ضَوْءُ الصُّبْحِ مُنْقَلِقٌ وَالْحَيْطُ الْأَسْوَدُ لَوْنُ اللَّيْلِ مَكْرُومٌ

“Beyaz ip, karanlığı yararak çıkan sabahın ışığıdır. Siyah ip ise gecenin zifiri karanlığıdır.”(Basît).²⁴⁵

Yine kendisine *عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ* “Sağdan ve soldan gruplar halinde...”

ayetindeki²⁴⁶ *عِزِينَ* “izîn=gruplar halinde” kelimesi sorulduğunda Abîd b. el-Ebras'ın şu beyti ile istiṣhâd eder:²⁴⁷

فَجَاءُوا يُهَرَّعُونَ إِلَيْهِ حَتَّى ... يَكُونُوا حَوْلَ مَنْبَرِهِ عِزِينَ

“Ona doğru hızlıca koşuştular. Minberinin etrafında gruplar halinde halkalar oluşturdular.”(Vâfir).²⁴⁸

²⁴³ İbn Enbârî, Ebû Bekir, *Kitâbü İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, I-II, Tahk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Maṭbû'âtü Mecme'i'l-Lüğati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1971, I, 100.

²⁴⁴ Bakara: 2/187.

²⁴⁵ İbn Enbârî, *Kitâbü İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, I, 76; Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvânü Ümeyye b. Ebi's-Salt*, (1. Baskı), Tahk. Secî' Cemîl el-Cübeylî, Dârü Şâdir, Beyrut 1998, 119.

²⁴⁶ Mearic: 70/37.

²⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, XVI, 298.

²⁴⁸ Şairin divanında aynı kafiye bir kaside mevcuttur. Ancak dianda mezkûr beyit bulunamamıştır. Bkz. Abîd b. el-Ebras, *Dîvânü Abîd b. el-Ebras*, (1. Baskı), Tahk. Hüseyin Nassâr, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1957.

Ebû Ubeyde (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân* eserinde *Muhakkak* “فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا” *ki onun için sıkıntılı bir hayat vardır.*” ayetindeki²⁴⁹ “*danken=sıkıntılı*” kelimesine Antere’nin şu beytiyle istişhâd eder:²⁵⁰

إِنَّ الْمَنِيَّةَ لَوْ تُثْمَلُ تُثَلِّثُ ... مِثْلِي إِذَا نَزَلُوا بِضَنْكَ الْمَنْزِلِ

“*Düşmanların dar bir alana girip kaçacak yeri kalmayınca, ben onlar için temessül etmiş ecelin kendisiyim.*” (Kâmil).²⁵¹

Ebû Ubeyde’nin, Kur’an kelimelerini açıklarken şiir ile istişhâd ettiği gibi edebî sanatlarla da şiir ile istişhâd ettiği görülmektedir: *قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ*

“*Bir karınca ‘Ey Karıncalar! Yuvalarınıza girin.’ dedi.*” ayetindeki²⁵² intâk sanatına Nâbiga el-Ca’dî’nin (ö. 65/685[?]) şu beyti ile istişhâd eder:²⁵³

شَرِبْتُ إِذَا مَا اللَّيْلُكَ يَدْعُو صَبَاحَهُ ... إِذَا مَا بُنُو نَعَشٍ دَنَوْا فَتَصَوَّبُوا

“*Horoz, sabah vakti ötünceye ve Benû N’aş yıldızları batmaya doğru meyledinceye kadar içtim.*” (Tavîl).²⁵⁴

Kur’an kelimelerini şiir ile istişhâd ederek izah etme akımı neticesinde Garîbü’l-Kur’ân ve Müşkilü’l-Kur’ân türü sözlük çalışmaları ortaya çıkmıştır. Ebû Ubeyde’nin *el-Mecaz* isimli eserini yazmaya karar verme hadisesi bu tür çalışmaların en somut örneğidir. Ebû Ubeyde der ki: “*Faḍl b. Rebi (ö. 208/823-24), Basra’da kendisine uğramam için haber gönderdi. Kendisine uğradım. O bana şiir okudu, ben de ona câhiliye dönemine ait bildiğim güzel şiirler okudum. Bir adam geldi. Faḍl onu benim yanıma oturttu ve beni kastederek ona, ‘Bu adamı tanıyor musun?’ diye sordu. O da ‘Hayır.’ deyince, ‘Basra bölgesinin allamesi Ebû Ubeyde’dir.’ dedi. Adam da bana dönerek, ‘O halde müsaaden varsa, bana sorulan bir soruyu sana yönelteyim.’ dedi. Ben de ‘Buyur.’ dedim. ‘Yüce*

²⁴⁹ Tâhâ: 20/124.

²⁵⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 32.

²⁵¹ Antere, *Divân*, 252.

²⁵² Neml: 27/18.

²⁵³ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 93.

²⁵⁴ Nâbiga el-Ca’dî Ebû Leylâ Kays b. Abdullah, *Dîvânü’n-Nâbiga el-Ca’dî*, (1. Baskı), Tahk. Vâdîh es-Samed, Dârü Şâdır, Beyrut 1998, 24.

Allah Kur'an-ı Kerim'de طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُئُوسُ الشَّيَاطِينِ 'Meyvesi, şeytan kafaları gibidir.'²⁵⁵

buyurur. Ancak, va'd ile vâdin bilinen şeylerden olduğunu biz biliyoruz. Oysa şeytan kafası bilinen bir şey değildir.' dedi. Ben de kendisine 'Yüce Allah, Araplara onların diliyle hitap etmiştir. İmruülkays'ın şu sözünü duymadın mı?

أَيَقْتُلُنِي وَالْمَشْرِيقُ مُضَاجِعِي وَمَسْنُونُهُ زُرْقٍ كَأَنِّيَابٍ أَعْوَالِ

"Meşrafi kılıcı ile Gulyabani dişleri gibi mavi dişli oklar yatağımı paylaşıyorken Beni mi öldürecek?"²⁵⁶

Oysa Araplar, Gulyabani görmemişlerdir. Ancak ondan korktukları için, onunla korkutulmuşlardır.' dedim. O gün, bu ve buna benzer örneklerle bir kitap yazmaya karar verdim ve Basra'ya geldiğimde el-Mecâz adlı eserimi yazdım."²⁵⁷

İbn Kuteybe Garîbü'l-Kur'an adlı eserinde Yüce Allah'ın es-Selâm isminin anlamı için şu şiir ile istişhâd eder:²⁵⁸

نُحْيِي بِالسَّلَامَةِ أُمَّ بَكْرٍ ... فَهَلْ لَكَ - بَعْدَ قَوْمِكَ - مِنْ سَلَامٍ؟

"Ümmü Bekir esenlik diliyor. Kavmin gittikten sonra, sana esenlik mi kalır?" (Vâfir).²⁵⁹

İbn Kuteybe, Hz. Peygamberin namaz vakitlerini izah ettiği تَزُولُ الشَّمْسُ وَلَا صَلَاةَ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ

"Güneş batıya meyletmedikçe namaz olmaz." hadisinde,²⁶⁰ gölgenin en kısa olduğu "zevâl" ânını açıklamak için el-A'sâ'nın şu beyti ile istişhâd eder:²⁶¹

²⁵⁵ Şâffât: 37/65.

²⁵⁶ İmruülkays b. Hucr Ebû Vehb, *Dîvânü İmruülkays*, (5. Baskı), Tahk. Muhammed Ebû Faḍl İbrahim, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz., 33.

²⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, I-XVI, (1. Baskı) Tahk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, XV, 338; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 288.

²⁵⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Kur'an*, Tahk. Ahmed Şakar, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1978, 6.

²⁵⁹ Nisbetsiz olarak zikredilen bu şiirin, es-Sîre'de Şeddâd b. el-Esved'e ait olduğu ve bu şiir ile Bedir savaşında ölen kişilere ağıt yaktığı ifade edilmektedir. Söz konusu şairin divanına ulaşamamıştır. Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, (2. Baskı), Tahk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1995, II, 29.

²⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 133, (279).

²⁶¹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Hadîs*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Abdullah Cebbûrî, Maṭba'atü'l-Ânî, Bağdat 1397, I, 178.

..... إِذَا الظُّلُّ أَحْرَزْتَهُ السَّاقُ

*“Ayak, gölgeyi kuşattığında...” (Hafîf).*²⁶²

آنَهُ أُتِيَ Kâsım b. Sâbit (ö. 302/914-15), *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eserinde “*Hiz. Peygambere koyun sütü getirildi. Hiz. Peygamber, sütü içip (süt içmek abdesti bozmadığı için) abdest almadan namaz kıldı.*” hadisinde²⁶³ geçen الْعَلَالَةُ “*el-‘uvurgulammlâlê=süt*” kelimesini izah ederken şu beyit ile istişhâd etmektedir.²⁶⁴

وَقَالَ الَّذِي يَرْجُو الْعُلَاةَ وَرَّعُوا ... عَنِ الْمَاءِ لَا يُطْرَقُ وَهُنَّ طَوَارِقُهُ

“Süt almayı düşünen kişi, ‘Onları sudan uzaklaştırın. Onlar suyu kirletecekler.’ dedi.” (Tavîl).²⁶⁵

Kur'an ve hadisin garib ve müşkiline, şiirler ile şahit getirme şeklinde başlayan bu istişhâd yöntemi, dil çalışmalarına örneklik teşkil etmiştir. Özellikle Arapça sözlüklerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

1.4. İSTİŞHÂD USÛLÜNE MENFİ YAKLAŞIMLAR

Arap gramerinin istiṣhâd yöntemiyle temellendirilmesinde takip edilen metodun, bazı yönlerden hatalı olduğu ve Arap gramerine, dolayısıyla Arap diline zarar verdiği iddia edilmiştir. Bu konudaki iddialar ana hatları ile şu şekilde sıralanabilir:

²⁶² Şahit olarak kullanıldığı eserde son şatırı verilen şiirin tamamı şu şekildedir: *إِذَا... فِي مَقِيلِ الْكِنَاسِ إِذْ وَقَدَ الْحَرُّ*

الظل أحرزته السَّاقُ “Kinâs ağacının gölgesinde, sıcaklık ateş halini aldığı anda ve ayak gölgeyi kuşattığında.”.

Bkz. A'şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays, *Dîvânü A'şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays*, Tahk. Muhammed Hüseyin, Mektebetü'l-Âdâb bi'l-Cemâmîzet, yy., tsz., 211.

²⁶³ Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dârü's-Sekâ, Dımaşk 1996, II, 342 (1303).

²⁶⁴ Kâsım b. Sâbit b. Hazm, Ebû Muhammed, *ed-Delâil fî Garibi'l-Hadîs*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Muhammed el-Kannâs, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 2001, I, 3.

²⁶⁵ Râi en-Nümeyrî Ebû Cendel Ubeyd b. Hüseyin, *Divânü'r-Râi en-Nümeyrî*, Tahk. Reinhard Weiret, el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut 1980, 187.

1.4.1. İstişhâda Ümmî Şairlerin Tercih Edilmesi ve Şairlerin Okuryazar Olduklarını Gizlemesi

Gramer âlimleri istişhâd edecekleri materyalleri ya çöllere giderek çöldeki bedevîlerden veya yerleşim yerlerine uğrayan bedevîlerden alıyorlardı. Onlar bir kişinin okuma yazma bildiğini sezdikleri anda ondan uzak duruyorlardı. Bu durum, bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir. Gramer âlimlerinin bütün bedevîleri ümmî kabul etmekte ısrar ettikleri ve bunun uygun olmadığı ifade edilmiştir. Söz konusu âlimler, bedevîlerin arasında okuma yazma bilenlerin olduğunu, ancak istişhâd örnekleri toplanırken ümmî şairlerin şiirlerinin tercih edildiğini bildikleri için, bu şairlerin okuryazar olduklarını gizlediklerini iddia etmişlerdir.²⁶⁶

Bu bağlamda öncelikle Arap toplumu ile ümmîlik kavramı arasında ilişkiyi irdelemek önem arz etmektedir. Ümmî kavramına farklı anlamlar yüklense de genelde ^{أم} “ümmün=anne” kelimesinin ism-i mensûbu şeklinde “*annesinden doğduğu hal üzere olup okuryazar olmayan*” kişi için kullanıldığı kabul edilmiştir.²⁶⁷ Kur’an’ın nazil olduğu dönemde Arap toplumunda okuryazar oranının düşük olması nedeni ile söz konusu topluma ümmî denildiği bilinmektedir.²⁶⁸

Kur’an’da Arap toplumun ümmîliğinden bahseden bazı ayetler şunlardır:

“وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ” “Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere söyle.”²⁶⁹

“قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ” “Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur derler.”²⁷⁰

²⁶⁶ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve l-İhticâc bi l-Luğa*, 24-25.

²⁶⁷ Ezherî, *Tehzîbü l-Luğa*, XV, 456; Râgıb el-İsfhânî, Ebû Kâsım Hüseyyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi l-Kur’ân*, (1. Baskı), Tahk. Şafvân Adnân Dâvûdî, Dârü l-Kalem, Beyrut 1412, 87; İbn Manzûr, *Lisânü l-‘Arab*, XII, 34; M. Suat Mertoglu, “Ümmî”, *DİA*, 2012, XXXXII, 309-310, 309.

²⁶⁸ Accâc, *Sünnetin Tesbiti*, 281.

²⁶⁹ Âl-i İmrân: 3/20.

²⁷⁰ Âl-i İmrân: 3/75.

“هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ” “Ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderen

O’dur.”²⁷¹

Yine Hz. Peygamber نَحْنُ أُمَّةٌ أُمِّيُّونَ، لَا نَحْسِبُ وَلَا نَكْتُبُ “Biz ümmî bir toplumuz. Yazı ve hesap bilmeyiz.” buyurarak o günkü Arap toplumunun ümmîliğini vurgulamaktadır.²⁷²

Tarefe b. Abd (ö. 564[?]) ve Mütelemmis (ö. 569 veya 580) hakkında aktarılan, “*Sahîfetü’l-Mütelemmis*”²⁷³ şeklinde darbimesele konu olmuş ve Tarefe’nin öldürülmesi ile neticelendiği ifade edilen hadise, bu iki meşhur şairin okuryazar olmadıklarını göstermektedir.²⁷⁴

Bazı kabilelerde Hz. Peygamberin gönderdiği mektupları okuyacak kimsenin bulunmamasından ve sayı saymayı dahi bilmeyen kişilerin çokluğundan bahsedilmektedir.²⁷⁵ Bütün bu bilgiler bizlere o günkü Arap toplumunda okuryazarlık oranının düşük olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh şairlerin arasında çokça okuryazar olduğu ve bu durumlarını gizledikleri iddiasının vakıaya uygun olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Ancak İslâm dininin gelişi ile adeta bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Okuma yazma eğitiminin şehirlerde verildiği ve kısa bir zaman sürecinde bu eğitimin tamamlanamayacağı muhakkaktır. Dil hatalarının özellikle şehirlerde hızla yayıldığı bu

²⁷¹ Cuma: 62/2.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü’l-İl-Hadîs, Kahire 1995, V, 355 (6041).

²⁷³ Lahmî krallarından Amr b. Hind, Tarefe’nin kendisini hicvettiğini öğrenince onu öldürtmeye karar verir. Tarefe’yi öldürmesi durumunda onun dostu olan Mütelemmis’in hicvinden kurtulamayacağı kendisine söylenince ikisini çağırır ve ikramda bulunur. Sonra da “Bahreyn valisine onlara ikramda bulunması için yazdığını söylediği” sahifeleri ellerine verir ve Bahreyn’e yolcu eder. Hire’ye vardıklarında Mütelemmis, kralı hicvettikleri için onları öldürmeyi düşünmüş olabileceğinden hareketle Tarefe’ye sahifeyi birilerine okutmayı teklif eder. Tarefe kabul etmez ancak kendisi bu konuda ısrarcı olup okuma bilen birisine sahifeyi okutur. İçinde ölüm fermanı olduğunu öğrenince, sahifesini nehre atar ve Bahreyn’e gitmekten vazgeçer. Tarefe’yi uyardığında da Tarefe, “seni öldürmeye cüret etse de beni öldürmeye cüret etmez” diyerek yoluna devam eder. Tarefe Bahreyn’e ulaşır sahifeyi valiye verince vali onu öldürür. Bu hadise, içinde ne olduğunu bilmeyen bir yazıyı taşıyan kişi için kullanılan bir darbimesel olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Me’ârif*, (3. Baskı), Tahk. Servet Ukâşe, *el-Hey’etü’l-Mısrîyyetü’l-‘Âmmetü li’l-Kütüb*, Kahire 1992, 649; Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu’l-Mu’alakâti’s-Seb’*, (1. Baskı), Dârü İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, yy. 2002, 79, 80.

²⁷⁴ Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Abbas Mufaddal b. Muhammed, *Emsâlü’l-Arab*, (1. Baskı), Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut 1424, 122.

²⁷⁵ M. Hanefi Palabıyık, “Cahiliye Dönemi ve İslam’ın ilk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(27), Haziran 2007, 31-68, 41,42.

dönemde eğitim için şehirde kalan şair, elbette bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir. Gramer âlimleri şiiri, dili bozulmamış kişilerden almak konusunda gayret gösterdikleri için, şairin veya ravinin dilinin bozulduğuna dair en ufak bir şüphe duyduklarında ondan istişhâd konusunda çekindikleri bilinmektedir. Buna binaen okuma yazma eğitimi almış bir kişinin o eğitimini alana kadar şehirde bulunması, onun dilinin bozulmuş olması şüphesini doğuracağından dolayı, âlimler bu tür şairlere şüphe ile yanaşmış ve eleştirmişlerdir.

Âlimler sadece okuryazarlık değil, şairin veya ravinin dilinin bozulup bozulmadığını öğrenmek için kendilerince özel başka ölçütler de ortaya koymuşlardır. Mesela bazı âlimler, *“Hevâzin ve Medain’deki ortaklarımız, bize bunları gönderiyor. Biz de bize geldiği gibi satıyoruz.”* ifadesine benzer lahn ile söylenmiş cümleyi, çöldeki bedevîye soruyorlar, bedevî bunu anlıyorsa onun, Arap dilinin bozulduğu bölgede kaldığına hükmediyorlardı. Böylece onun söz konusu bölgede kalmış olma durumu, dilinin bozulmuş olma ihtimalini doğuracağından dolayı, âlimler ondan rivayet almıyorlardı.²⁷⁶ Ebû Amr b. Âlâ, Ebû Hayre’ye *اِسْتَأْصَلَ اللّٰهُ عَرَاقَاتِهِمْ* *“İsta’sale Allahu arakâtihim/arakâtehüm.”* cümlesini nasıl telaffuz ettiğini sorar. Ebu Hayre, *“arakâtehum”* şeklinde fetha ile okuyunca, Ebû Amr ona, *“Senin de derin yumuşamış/Fesâhatini kaybetmişsin.”* der.²⁷⁷

Ayrıca bedevî için okuma ve yazma ihtiyacının, hiçbir zaman öncelik arz etmediği bir gerçektir. Develerini veya koyunlarını otlatmak, sağımak, sulamak veya saymak için okuma yazmaya ihtiyacı olduğu söylenemez. Günümüz şartlarında bile teknoloji ve imkânlar ileri düzeyde olmasına rağmen, okulda eğitim almadığı için kırsal kesimde okuma yazma bilmeyen vatandaşlarımızın bulunduğu ve Devlet kurumlarımızın bu eksikliği gidermek için alternatif eğitim hizmetleri sunduğu bilinmektedir.²⁷⁸

Okuma yazma bildiği halde bunu gizleyen münferit kişiler, ümmî olmayanlardan istişhâd edilmediğini bildiklerinden dolayı, âlimler onlardan rivayette bulunsunlar diye

²⁷⁶ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 148.

²⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, I, 385; Tantâvî, *Neşetü’n-Nahv*, 77.

²⁷⁸ Adil Türkoğlu-Sanem Uça, “Türkiye’de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), Aralık 2011, 48-62, 49, 50.

ümî olmadıklarını gizlemişlerdir. Zürrumme'nin (ö. 117/735), bu iddianın hareket noktasını teşkil eden kişi olduğu bilinmektedir. Okuma yazma bildiği halde bunu gizlediği ifade edilmiştir.²⁷⁹ Fakat bu idianın odağında olan Zürrumme'nin kendisi bile şiiri ile çokça istişhâd edilen şairler arasında bulunmaktadır. Halîl b. Ahmed, temyiz konusuna onun şu beyti ile istişhâd eder:²⁸⁰

وَمَيَّةٌ أَحْسَنُ الثَّقَلَيْنِ خَدًّا ... وَسَلَافَةٌ وَأَحْسَنُهُمْ قَدَالًا

“Meyye, insanlar ve cinler arasında yanakları, zülüfleri ve ensesi en güzel olanıdır.” (Vafir).²⁸¹

Ayrıca okuryazarlık ile istişhâd arasındaki bu ilişkinin, İslâmî dönem şairleri için ortaya atıldığı görülmektedir. Câhiliyyûn ve muhadramûn arasında okuryazar olduğu halde şiiri ile istişhâd edilen ve bu yönüyle eleştirilmeyen şairlerin olduğu bilinmektedir. Bu durum, okuryazar şairlerin istişhâdda tercih edilmemesi hususunun, lahn ile alakalı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda câhiliyyûndan olan Adî b. Zeyd, okuma yazma bildiği halde yabancı etkisi altındaki Hîre'de yaşadığı için eleştirilmiş ancak okuryazarlığı açısından eleştirilmemiştir. Söz konusu şairin şiirleri ile istişhâd edildiği bilinmektedir: Sîbeveyhi mezkûr şairin şu beyti ile istişhâd etmektedir.²⁸²

أَرْوَاحٌ مُودَعٌ أَمْ بُكُورٌ ... أَنْتَ فَانْظُرْ لِأَيِّ ذَاكَ تَصِيرُ

“Vedalı bir akşam yolculuğu mu yoksa sabah mı? Sen bak bakalım hangisi ile gideceksin.” (Hafîf).²⁸³

Okuryazar olduğu halde bu yönü ile eleştirilmeyen ve kendisinden istişhâd edilen şairlerden biri de Ümeyye b. Ebi's-Salt'tır. İbn Serrâc, يُوشِكُ “yûşikü” nakıs fiilinin

²⁷⁹ Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh, *el-Müveşşah fî Meâhizi'l-Ulemâ 'ale's-Su'arâ*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Huseyn Şemsüddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, 212.

²⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 47.

²⁸¹ Zürrumme, Ebû Hâris Gaylân b. Ukbe, *Dîvânü Şi'ri Zirrumme*, Tash. Carlil Henry, Maṭba'atü Külliyyeti Cambridge, Cambridge 1919, 436.

²⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 140.

²⁸³ Adî b. Zeyd el-İbâdî, *Dîvânü Adî b. Zeyd el-İbâdî*, Tahk. Muhammed Cabbâr el-Muaybid, Şeriketü Dâri'l-Cumhûriyye, Bağdad 1965, 84.

haberinin fiil cümlesi olması durumunda, başına أَنْ “en” gelmemesinin cevazına, şairin şu beyti ile istişhâd eder:²⁸⁴

يُوشِكُ مَنْ فَرَّ مِنْ مَنِيَّتِهِ ... فِي بَعْضِ عَزَائِهِ يُوَافِقُهَا

“Ecelinden kaçan kişinin, gafler anlarında ona yakalanması muhtemeldir.” (Münserih).²⁸⁵

Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), Hz. Peygamberi şiirleri ile savunan Hazrec kabilesinden meşhur bir şairdir.²⁸⁶ İyi bir okuryazar olduğu için Hz. Peygamberin onu kendisine özel kâtip tayin ettiği ifade edilmektedir.²⁸⁷ Şairin bu yönü ile eleştirildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Söz konusu şairin şiirleri ile istişhâd edildiği görülmektedir.

Zeccâcî, ism-i fâilin fiil gibi amel etmesi konusunda Abdullah b. Revâha’nın şu beyti ile istişhâd eder:²⁸⁸

بَدَا لِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكُ مَا مَضَى... وَلَا سَابِقًا شَيْئًا إِذَا كَانَ جَائِيَا

“Şunu anladım ki gerçekleşmiş olan şeye tekrar ulaşamam ve gelecek olan şeyden de kurtulmam.” (Tavîl).²⁸⁹

1.4.2. İstişhâd İçin Sınır Belirlemenin Dilin Gelişimine Zararı

İstişhâd için belirli sınırlar çizilmesi, dilde donuklaşmaya sebep olup dile sonradan giren ve o dil için bir zenginlik sayılan kelimelerin dahi, lahn kabul edilmesine yol açtığı iddia edilmiş ve bu nedenle istişhâdın bu yöntemi eleştirilmiştir. İddia sahipleri tarafından hata olarak kabul edilen bu durumun sebebi olarak da yine söz konusu kişiler tarafından yanlış kabul edilen “Dil sürekli değişir ve bu değişim olumsuz yöndedir.” anlayışının,

²⁸⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 207.

²⁸⁵ Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvân*, 172.

²⁸⁶ İbn Esîr, İzzüddîn, *Üsdü'l-Ğâbe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Ali Muhammed Muavviğ- Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yy. 1994, III, 235.

²⁸⁷ Sargon Erdem-Hulusi Kılıç, “Abdullah b. Revâha”, *DİA*, 1998, I, 129-130, 129.

²⁸⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 96.

²⁸⁹ Velîd Kassâb, *Dîvânü Abdillâh b. Revâha ve Dirâse Fî Sîratihî ve Şi'rih*, (1. Baskı), Dârü'l-Ulûm, Beyrut 1981, 166.

âlimler arasında hâkim olması gösterilmiştir.²⁹⁰ Bu iddia, sözlük çalışmaları açısından kısmen kabul edilebilir. Ancak gramer çalışmaları açısından bu iddianın doğru olduğunu düşünmek mümkün görünmemektedir.

Sözlükler açısından bakıldığında, dile sonradan kelimeler girdiğinde, söz konusu dili konuşanlar o kelimeleri anlamış ve benimsemiş ise bunda herhangi bir sıkıntı olmayacağı açıktır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de de Arapların benimseyip kullandıkları أَبَارِيقُ “*ebârîk=ibrik*”,²⁹¹ gibi Arapça olmayan kelimeler mevcuttur.²⁹² Arap diline giren yabancı bir kelimenin bazı âlimlerce lahn kabul edildiği bir gerçektir. Ancak yabancı kelimeler de yabancı oldukları belirtilerek sözlüklere alınmıştır. Fakat toplumun diline henüz yerleşmemiş yabancı kelimeleri kullanan birisinin lahn yapıyor kabul edilmesi ise kelimelerin alınıp alınmaması meselesi değil, söz konusu şahsın yabancı toplumla ilişkisi nedeni ile dilinin değiştiği düşünüldüğünden dolayıcıdır.

Zamanla kelimeler anlam değişikliğine veya kaymasına uğrayabilir. Eski çağlardan beri bu durum, bir dil sorunu olarak görülmüş, anlamı değişime uğramış sözcükleri ve değişimin nedeni ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.²⁹³ Mezkûr sorunu fark eden Müslüman dil âlimleri, bu problemin çözümü için çalışmalara başlamışlardır. Dinî metinlerin muhafazası gayesiyle başlamış bu çalışmalarda, söz konusu metinlerin doğduğu zamandaki anlamları kayıt altına alınmaz ve sonradan uğradıkları anlam kayması ve değişikliği esas alınır, o zaman dinî hükümler de maksadının dışına çıkacaktır. Bu nedenle âlimlerin, sözcüklerin dinî metinlerin doğduğu süreçteki anlamlarını kayıt altına almaları ve sonraki süreçlerde kazandıkları anlamları lahn olarak görmeleri kadar doğal bir şey olmasa gerektir.

Çizilen sınırların gramere zarar vermesi iddiasına gelince, bilindiği gibi gramer konuları sınırlı ve kıyaslanabilen konulardır.²⁹⁴ Değişiklik göstermez, onlarda artma ve eksilme olmaz. Hal Böyle iken, dış bir faktör ile bir dilin gramer kuralı değişiyor ise bu durumu, dile verilen bir zarar olarak görmek daha doğru olacaktır. Bu nedenle âlimlerin,

²⁹⁰ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*, 195-196.

²⁹¹ Vakıa: 56/18.

²⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, X, 17.

²⁹³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I-III, (6. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, III, 211.

²⁹⁴ Durmuş, “Nahiv”, 303.

gramerin bozulmadığı alanların tespiti bakımından bölge ve zaman sınırlamasına gitmelerinin, gayet mantıklı ve yerinde bir adım olduğu anlaşılmaktadır.

Gramer konularının sabit olması göz ardı edilip gramerin değişmesini de normal olarak kabul edersek, bu durumda az önce sözlükler açısından ele aldığımız hata, bu sefer gramerde de karşımıza çıkacaktır. Yani söz konusu zaman ve mekânda konuşulan Arap dilinin aynı zaman zarfında ihtiva ettiği gramer kurallarına göre, kutsal bir kitap olan Kur’ân-ı Kerîm indirilmiştir. Gramerde meydana gelecek bir değişiklik, Kur’ân’ın indirildiği dönemdeki anlamının değişmesine sebep olacaktır. Zaten istişhâd materyallerinde sınırlamaya gidilmesinin sebeplerinden biri de o zamanki kuralları ve kelimeleri tespit etmektir. Binaenaleyh âlimlerin dilde meydana gelen değişiklik dile zarar verir düşüncesinden ziyade, dinî metinlerin muhafazası için dönemin gramer ve kelime anlamlarını tespit etme düşüncesinden hareket ettiklerini kabul etmek daha doğru olacaktır. Bunun bir delili de dil çalışmalarının Garîbü’l-Kur’ân gibi eserler ile başlamasıdır.

İstişhâd için çizilen sınırların, dilin veya şiirin bir kısmının kaybolmasına sebebiyet verdiği iddiasına gelince, öncelikle istişhâdın, şiir, hutbe veya darbı mesel gibi dil unsurlarını toplama eylemi olmadığını belirtmek gerekir. O işleri ele alan başka çalışmalar olmuştur. İstişhâd eylemi, o günkü Arapçanın gramerini tespit çalışmasında kullanılan bir metottur. Bu nedenle istişhâd için çizilen sınırların dilde bir kayba sebebiyet verdiği endişesinin yersiz olduğu söylenebilir.

1.4.3. Çizilen Sınırlar Dışında Şahit Alınmaması

Muvelledûn dönemi ve sonraki asırlarda fesâhatini koruyan şairler olduğu halde, istişhâd için çizilen sınırlar nedeniyle onlardan şahit alınmaması eleştirilmiştir. Bu durumun fasih olan diğer şairlere haksızlık olduğu düşünülmüştür. Bu görüşte olanlar iddialarını bazı âlimlerin sözleri ile desteklemektedirler. Mesela İbn Kuteybe (ö. 276/889), “Yüce Allah’ın ilim, şiir ve belâgatı bir zamana veya bir topluma tahsis ederek, diğer zaman ve toplumları mahrum bırakması söz konusu değildir. Aksine bütün zamanlar ve toplumlar bu konuda eşittir. Eski diye tabir edilen şey, kendi zamanında yeni sayılıyordu. Cerîr (ö. 110/728), Ahtal (ö. 92/710-711) ve Ferezdak kendi zamanlarında muhdes sayılıyorlardı. Ebû Amr b. Âlâ onlar için, ‘Bu muhdesler öyle arttı ve güzelleşti

ki nerdeyse onlardan da rivayet alacaktım.’ diyordu. Aradan zaman geçince bunlar bize göre eski insanlar oldular. Onlardan sonra gelen Harîmî, Attâbi ve Hasan b. Hânî’ gibiler de bizden sonrakiler için öyle sayılacak. Güzel söz söyleyen ve güzel bir eylemde bulunan herkesin sözünü ve fiilini kabul eder ve onu takdir ederiz. Yaşının küçük olması veya yeni olması değerini düşürmez. Aynı şekilde güzel sözü söyleyen kişinin, eskiden yaşaması veya makam sahibi olması onun sözüne değer katmaz.” dediği gibi,²⁹⁵ İbn Abdirabbih (ö. 328/940) de “Mantık çerçevesinde bakıldığında değerli olanın değerini kabul etmek gerek. Önce gelenin önceliği, onu üstün tutmadığı gibi sonra gelenin sonralığı da değerini düşürmez.” demektedir.²⁹⁶ Elbette bu ifadeler değerlidir. Ancak bu görüşleri, söz konusu kişilerin edebî yönüne hamletmek daha doğru olacaktır. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, sözünde lahn bulunan bir kişinin, bütün sözlerinin yanlış olacağı iddiasında bulunulmadığı gibi, sözünde lahn bulunan birisinin edebî ve belîğ konuşamayacağı da hiçbir âlim tarafından iddia edildiğine şahit olunmamıştır.

Aslında gramer âlimlerinin, istişhâd sınırları dışında kalan fesâhat sahibi kişilere itibar etmediklerini söylemek yerine, onlara ihtiyaç hissetmediklerini söylemek daha uygun olacaktır.²⁹⁷ Zira fesâhatine güvenilen kişilerin yaygın olduğu bir dönemden gelen yüklü bir miras dururken, halkın genelinde lahnın yaygınlık kazandığı bir dönemde, fasih kişilerin ardına düşme gereği hissetmemişlerdir. Ebû Amr b. Âlâ’nın, muhdes şairler hakkında, “Eğer şiirleri güzel ise kendilerinden önce de çokça güzel şiir söylenmiştir.” diyerek, onlara ihtiyacı olmadığını ifade etmesi bunun en güzel delilidir.²⁹⁸

1.4.4. Kuralcı Davranıldığı İddiası

Gramerin tespiti için belli kuralların ortaya konduğu ve pratikte bu kurallara aykırı bir şey bulunduğunda şiir zarureti sebebine bağlanarak hareket edildiği ifade edilmiş ve bunun bir hata olduğu kabul edilerek gramer âlimleri eleştirilmiştir. Bu durum, dil çalışmalarının erken devirde Aristo mantığının etkisinde kalmasına bağlanmıştır. Bu görüşte olanlara göre Aristo mantığında kuraldan hareket edilir. Yani tümdengelim

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘Şu‘arâ*, I, 64.

²⁹⁶ İbn Abdirabbih, *el-İkdu‘l-Ferîd*, VI, 238.

²⁹⁷ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 399.

²⁹⁸ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 90.

yöntemi ile bütünden parçaya gidilir. Aristo mantığı etkisiyle pratiğin, kuralların gölgesinde kaldığı bu durumun dile zarar verdiği iddia edilmiştir.²⁹⁹

İstişhâd ile gramerin tespiti sürecine baştan sona kadar göz attığımızda, bu süreçte gramer âlimlerinin istikra denilen tümevarım yöntemi ile başlayarak,³⁰⁰ semâ-nakil, icmâ, kıyâs ve ıstışhâb yöntemleri ile fasih Araplardan duydukları gramer kurallarını istişhâd usûlü ile kayda geçirdikleri görülmektedir.³⁰¹ Ana gaye fasih olduğu bilinen kişilere ulaşmak ve onlardan Arapçayı işitmek olmuştur.³⁰² Bu nedenle gramer âlimleri kendi dönemlerinde fesâhatine güvendikleri kimselerden şahit almış, fesâhatinden şüphelendikleri kimselerden de uzak durmuşlardır. Böylelikle doğal olarak istişhâd sınırları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda istişhâd kuralları anlamında çizilen bu sınırların ve belirtilen kaidelerin, aslında gerçekleşmiş bir realitenin sonradan yapılan tarifinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Zira âlimler grameri tespit etmeye başladıklarında önlerinde tek bir kural vardı. O da fasih Arapça konuşanlardan pratikteki Arapçanın gramerini tespit etmek. Bu kuraldan hareketle dış etkenler nedeniyle fesâhatlerini kaybetmiş olan kabileler ve bölgeler dışarı bırakılarak bir kabile ve bölge sınırlamasına gidilmiştir. Aynı şekilde zaman içerisinde lahnın artması üzerine zaman sınırlamasına gidildiği görülmüştür. Fesâhatin bulunma ve bozulma göstergeleri çerçevesinde bir kurallar bütünü ortaya çıkmıştır. Bu durum, kuralların otaya konulup tümdengelimsel bir yöntemle hareket edildiğini değil tümevarım metodunun kullanıldığını göstermektedir.³⁰³ Pratikteki uygulama bize bunu açıkça göstermektedir.

Rummânî'nin (ö. 384/994), "*Nahvin gayesi, kıyâs yoluyla Arapların dilindeki doğru ve hatalı kullanımı tespit etmektir.*"³⁰⁴ ifadesinde belirttiği gibi âlimlerin kıyâs metodunu kullandıkları bir gerçektir. Ancak istişhâdda, Aristo'da olduğu gibi kıyâsın öncelikli olduğu tümdengelim metodu değil, kıyâsın ikincil planda olduğu ve muhakkak bir semâ kaynağına dayanması gerektiği hakikatiyle,³⁰⁵ tümevarım metodu kullanılmıştır.

²⁹⁹ Muhammed 'İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*, 196-198.

³⁰⁰ İnanç, "Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar", 75,76.

³⁰¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39, 73, 79, 136.

³⁰² Eroğlu, "Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik", 328.

³⁰³ İnanç, "Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar", 75,76.

³⁰⁴ Mustafa Kaya, *er-Rumânî, Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, 105.

³⁰⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 22.

1.4.5. Şairlerin Şiir Sanatını Meslek Edinmeleri ve Ekoller Arası Çekişmede Şiirlerin Tahrifi

Şairlerin, şiiri bir kazanç vesilesi haline getirmeleri ve âlimler arasında siyasi veya maddi emeller uğruna yapılan tartışmalarda galip gelme duygusunun, onları şiir uydurmaya sevk ettiği aktarılmaktadır.³⁰⁶

Ekoller arasında, özellikle de Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ilmî mücadele, İbn Cinnî'nin “*Birbirlerini ayıplıyorlar, birbirlerine havada karada sığınacak yer bırakmıyorlardı.*”³⁰⁷ sözünde ifade ettiği gibi bazen çok şiddetli olabiliyordu. Bu durum şahitlerin bilerek çarpıtılmasına da sebebiyet verebiliyordu. Ancak bu durumun cüzi bir miktarda olduğu bilinmekte olup genelleme yapılmaması gerektiği düşünülmektedir.

Ekoller arası çekişmeye verilen meşhur örneklerden biri, Kisâî ile Sîbeveyhi arasında geçen münakaşadır. “*Zenbûriyye*” meselesi³⁰⁸ olarak bilinen bu hadisede şahitler, şiirden ibaret değildir. Birkaç kişinin huzura gelip soruları cevaplaması şeklinde cereyan eden bu olayda³⁰⁹ şiirin uydurulmasından bahsetmenin anlamsız olacağı kanısındayız. Aksine bu tür çekişmelerin şiirlerin ve şairlerin daha hassas bir şekilde değerlendirilmesini sağladığı da iddia edilmiştir.³¹⁰ Neticede ihtilaflı konularda şairi belli olmayan veya uydurulmuş rivayetlerin delil olarak kabul edilmediği bilinmektedir.³¹¹

Kûfelilerin *اللَّهُمَّ* “*Allahümme*” ifadesinin sonundaki “*mim*” harfinin *يَا اللَّهُ* “*Yâ Allah*” ifadesindeki “*yâ*”dan bedel olduğunu kabul etmeyip *يَا* “*yâ*” ve *م* “*mim*” harflerinin birlikte kullanılabileceğini iddia ederek şu beyit ile istişhâd ederler:

³⁰⁶ Enbârî, *el-İnşâf*, II, 576; Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve l-İhticâc bi l-Luğa*, 40.

³⁰⁷ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, III, 315.

³⁰⁸ Kisâî'nin Sîbeveyhi'ye *كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعَقْرَبَ أَشَدُّ لَسَعَةً مِنَ الزُّبُورِ فَإِذَا هُوَ إِتَاهَا / فَإِذَا هُوَ هِيَ* “*Akrep sokmasının, eşek arısı sokmasından daha kötü olduğunu düşünüyordum. Baktım ki o (eşek arısı sokması), onun (akrep sokmasının) ta kendisiymiş.*” ifadesindeki hangi kullanımın doğru olduğu sorusu üzerine başlayan tartışmada, şahit olarak çağırılan bedevîlerin rüşvet karşılında Kisâî'nin lehinde görüş belirttikleri ifade edilmiştir. Ancak bu görüşün kıyasa aykırılığı A'râf suresi yüzsekizinci ayet *فَإِذَا هِيَ بِضَاءٍ لِلنَّاطِرِينَ* ile örneklendirilerek, doğru kullanımın Sîbeveyhi'nin dediği şekilde olduğu belirtilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, I, 121 vd.; Enbârî, *el-İnşâf*, II, 576.

³⁰⁹ Enbârî, *el-İnşâf*, II, 576.

³¹⁰ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve l-İhticâc bi l-Luğa*, 27.

³¹¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 59; Enbârî, *el-İnşâf*, II, 355, 373.

وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولِي كَلِمًا ... سَبَّحْتَ أَوْ صَلَّيْتَ يَا اللَّهُمَّ مَا

“Tesbih ettiğin ve dua ettiğin her zaman, ‘Ya Allahüme’ demene gerek yoktur.”(Recez).³¹²

Ancak şairi belli olmayan bu şiir ile istişhâd edilemeyeceği ve şiirdeki bu kullanımın şiir zaruretiye hamledilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³¹³

1.4.6. Şiirin, Şairinden Başkasına Nisbeti

Gramer âliminin bir şaire isnâd ettiği şiirin, daha sonra başka şaire ait olduğunun ortaya çıkması hadisesi, özellikle ilk dönem gramer eserlerinde çokça vâki olan bir durumdur. Söz konusu durumda, şiirin asıl sahibi olan şair, şiiri ile istişhâd edilebilen kişilerden ise istişhâdda sakınca olmayacaktır. Mesela Sîbeveyhi’nin kendi metninde el-Abdî’ye nisbet ettiği şu şiir:³¹⁴

أَحَقًّا أَنْ حِيرَتْنَا اسْتَقْلُوا ... فَنِيَّتُنَا وَنِيَّتُهُمْ قَرِيقُ

“Gerçekten komşularımız ayrıldı mı? Bizim niyetimiz ile onların niyeti ayırdır.” (Basîr).³¹⁵

Aynı eserin şiir şahitlerini ele alan çalışmada, söz konusu şiirin el-Mufaddal en-Nükrî’ye ait olduğu ifade edilmektedir.³¹⁶

Şiirin isnâd edildiği kişi veya kişilerin fasih olmalarında şüphe varsa, bu durumda gramer kuralının kendisinde de zayıflık ortaya çıkacaktır. İhtilaflı durumlarda şiirdeki uygulama, gramer kuralının sabitliğine değil, şiir zaruretiye hamledileceği ifade edilmektedir.³¹⁷

³¹² Enbârî, *el-İnşâf*, I, 280; Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, II, 296.

³¹³ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 282.

³¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 136.

³¹⁵ Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik, *el-Aşma’iyyât*, (9. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü’l-Me’ârif, Mısır 1993, 200.

³¹⁶ Hâlid Abdülkerîm Cum’a, *Şevâhidü’ş-Şi’r fî Kitâbi Sîbeveyhi*, (2. Baskı), Dârü’ş-Şerkiyya, yy. 1989, 289.

³¹⁷ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 253, 282, II, 355, 373.

1.4.7. Aynı Şiir ile Birçok Yerde İstişâd Edilmesi

Gramer kitaplarında şahitlerin tekrar tekrar kullanıldıkları görülmektedir. Şahidin istişâd şartlarını taşıyor olması durumunda tekrar etmesinde bir sakınca görülmemiştir. Zira bir şahidin güvenilir olması durumunda içinde birkaç gramer kuralının bulunması gayet doğal olup her bir gramer kuralı zikredilirken aynı şahidin tekrar gösterilmesinde, hatta aynı gramer kuralı için farklı eserlerde şahit gösterilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

Sîbeveyhi'nin kullandığı şahitlerin, birçok âlim tarafından kendi eserlerinde kullanıldığı ve bu durumun yadırganmadığı görülmektedir. Hassân b. Sâbit'e ait şu şiirin Sîbeveyhi ile birlikte, Müberred, İbn Serrâc ve Zeccâcî (ö. 337/949) tarafından da istişâdda kullanıldığı görülmektedir.³¹⁸

كَأَنَّ سَلَاةً مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ ... يَكُونُ مِرَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ

“Beyti Ra's'ın şarabı gibidir. Bal ile su onun karışımıdır.” (Vâfir).³¹⁹

Şiirde zaruret olarak kânenin ismi nekra, haberi marife gelmiştir.

1.4.8. Şiirin Farklı Lafızlarla Rivayeti Veya Uydurulması

Şiiri, raviler veya başka şahıslar aktarırken bazen bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde şiirde tahrifat yaptıkları bilinmektedir. Söz konusu şiirlerin, gramer kitaplarında geçebildiği görülmektedir. Bu durum, tartışmalı konuların ortaya çıkmasına veya gramer kurallarının şüpheli hale gelmesine yol açabilmiştir.³²⁰ Ancak farklı lafızlarla rivayet eğer lehçe farkından kaynaklanmışsa bunda bir sakınca görülmemiştir.³²¹

Bazen şiir uydurulur ve meşhur bir şaire isnâd edilir. Bazen de gerçekte olmayan bir kişiye isnâd edilir. Elbette bu uydurma şiirler, gramer âlimleri için sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle gramer âliminin, şairler ve tabakaları hakkında bilgi sahibi olması

³¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 49; Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 92; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 67; Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 58.

³¹⁹ Hassân b. Sâbit el-Ensârî, *Dîvânü Hassân b. Sâbit*, (2. Baskı), Tahk. Abdü Mühennâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, 18.

³²⁰ Muhammed 'İyd, *el-İstişâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*, 173.

³²¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 22; Durmuş, “İstişâd”, 397.

gerektiği ifade edilmiştir.³²² Bu tür şiirleri dilcilerin ve özellikle de gramer âlimlerinin bilerek kullanması düşünülemez. Zira böyle bir durum âlimin kendisi için de bir kusur sayılacaktır.

Erken devirlerde şiir uydurma eğilimleri fark edilmiş ve ona karşı uyarılar yapılmıştır. Halef el-Ahmer'in (ö. 180/796) ilk başlarda şiir uydurma konusunda çok maharetli olduğu, uydurduğu şiirlerin pek fark edilemediği, ancak daha sonra yaptığı bu hatadan döndüğü ve uydurduğu şiirlere ve şiir uydurma işine karşı insanları uyardığı aktarılmaktadır.³²³ Mezkûr şahıs bir gün uydurma şiirin değersiz olduğundan bahsederken birisi ona: “*Ben şiiri beğenirsem senin ve arkadaşlarının ona değer vermemesi beni ilgilendirmez.*” dediğinde, Halef ona “*Sen bir dirhem beğenip aldığında, sarraf onun sahte olduğunu söylese, dirhemi senin beğenmiş olmanın, sana bir faydası olur mu?*” diye cevap verir. İbn Sellâm (ö. 231/846) ise masnû şiirin bir değerinin olamayacağını ve Arap dilinde onunla istişhâd edilemeyeceğini söylemiştir.³²⁴

Süyûtî, kimi âlimlerin, şiir ravilerinin hadis ravilerinden daha hassas olduğunu iddia ettiklerini nakleder. Onlara göre hadis ravileri, hadisin lafzını değiştirip, rivayet ederlerken, şiir ravileri ise şiirin değiştirildiğini fark ettiklerinde ona müdahale ederek düzeltirler veya uydurma olduğunu belirtirler.³²⁵ İbn Akîl'den aktarılan “*Ben şiiri yanlış aktarıyorum. Raviler onu düzelterek bana geri gönderirler.*” ifadesi de buna güzel bir örnektir.³²⁶ Süyûtî, ayrıca kimi ravilerin bilerek bu işi yaptıklarını³²⁷ ve Ebû Tayyib'den (ö. 351/962) nakille Basra'da, Hammâd er-Raviye'nin (ö. 160/776) şiir uydurma işi ile meşhur olduğunu aktarır.³²⁸

Ebû Osman el-Mâzinî'ye (ö. 249/863) سَكِينٌ “*sikkîn=bıçak*” kelimesinin müennes olduğu ile alakalı şiir söylenince, o, bıçağın müzekker olduğunu şiirin de masnû/uydurma olduğunu ve fasih konuşan hiçbir Arabın bunu müennes kullanmadığını söyler.³²⁹

³²² Süyûtî, *el-İktirâh*, 59.

³²³ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 139.

³²⁴ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûlî 'ş-Şu'arâ*, I, 4.

³²⁵ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 138.

³²⁶ Sa'leb, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Mecâlisü Sa'leb*, (2. Baskı), Tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Me'ârif, Mısır tsz., 413.

³²⁷ Süyûtî, *el-İktirâh*, 138.

³²⁸ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 348.

³²⁹ Zeccâcî, *Mecâlisü 'l-Ulemâ*, 129.

1.4.9. Şiirin Şairinin Belli Olmaması

Toplumda lahn artınca, şiirin fasih olmayan biri tarafından söylenmesi durumunda, dilde yanlış anlamalara sebebiyet verebileceği için şairi belli olmayan şiirlerin kabul edilemeyeceği söylenmiştir.³³⁰ Enbârî (ö. 577/1181), söyleyeni belli olmayan şiirleri reddetmiş veya istişhâd edildikleri gramer maddesinin doğruluğuna değil, şiir zaruretine hamledilebileceğini belirtmiştir.³³¹

Sîbeveyhi gibi ilk dönem dil âlimleri ise dil çalışmalarında şiir ile istişhâd ederken, bazen şairin kim olduğunu vurgulama gereği hissetmemişlerdir. Bu nedenle İbn Hişâm'ın, bu hükmün genele şamil edilemeyeceği, aksi takdirde Sîbeveyhi'nin, söyleyeni belli olmayan elli şahidinin reddini gerektireceği görüşüne sahip olduğu ifade edilmektedir.³³² Yunus b. Habîb'e, "Bana sika birisi söyledi." sözünden kimi kastettiği sorulunca, Ebû Zeyd'i (ö. 215/830) kastettiğini söyler. "İsmi niye belirtmiyorsun?" denildiğinde de "Hayatta olduğu için ismini belirtmeye gerek yoktur." diye cevap vermesi, bazı âlimlerin bunu bilinçli bir tercih olarak yaptıklarını göstermektedir.³³³

İstişhâdın pratikteki yansımasına baktığımızda, sadece Sîbeveyhi'nin elli nisbetsiz beyit ile istişhâdı değil, sonraki dönemlerde de bazı âlimlerin, şairini belirtmeden şiir ile istişhâd ettikleri görülmektedir. Bu istişhâdların bazıısı Sîbeveyhi'nin istişhâdının tekrarı olmakla beraber, farklı beyitlerin de bulunduğu şahitlik etmekteyiz:

Sîbeveyhi'nin "Bir Arabın şu beyti söylediğini duydum." diyerek istişhâd ettiği beyit, Müberred'in *el-Mukteḍab* ve İbn Serrâc'ın *el-Uşûl fi'n-Naḥv* adlı eserlerinde de nisbetsiz bir şekilde tekrar etmektedir:

وَكُنْتُ أَرَى زَيْدًا - كَمَا قِيلَ - سَيِّدًا ... إِذَا إِنَّهُ عَبْدُ الْقَفَا وَاللَّهَازِمِ

"Zeyd'in, denildiği gibi efendi birisi olduğunu zannedirdim. Meğer sıradan birisiymiş."³³⁴

³³⁰ Enbârî, *el-İnşâf*, II, 373; Süyûtî, *el-İktirâh*, 59.

³³¹ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 253, 282, II, 355, 373.

³³² Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, I, 111.

³³³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 61.

³³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 144; Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 351; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 265.

Müberred, *el-Mukteḍab* adlı eserinde “Bir bedevînin şiiri olarak bana söylendi.” dediği şu beyit ile nisbetsiz bir şekilde istişhâd etmektedir:

لَا تَشْتَرِي لَبَنَ الْبَعِيرِ وَعِنْدَنَا ... عَرَقُ الرُّجَاجَةِ وَكَيْفُ الْمُعْصَارِ

“Yanımızda sıkım makinasından damlayan, şişeden süzülen içki varken, deve sütü alma.”³³⁵

İbn Serrâc’ın *el-Uşûl fi’n-Naḥv* adlı eserinde şu beyit nisbetsiz bir şekilde geçmektedir:

لَمَّا أَغْفَلْتُ شُكْرَكَ فَاصْطَنَعْنِي ... فَكَيْفَ وَمِنْ عَطَائِكَ جُلٌّ مَالِي

“Sana şükretmeyi ihmal ettiğimde beni doğrult. Malımın çoğu senin iken nasıl gafil olurum.”³³⁶

Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ* adlı eserinde söyleyeni belli olmayan şu şiir ile istişhâd etmiştir:

أُحِبُّ لِحَبِّهَا السُّودَانَ حَتَّى أُحِبُّ لِحَبِّهَا سُودَ الْكِلَابِ

“Sevgisi hürmetine siyahları severim, sevgisi hürmetine siyah köpekleri bile severim.”³³⁷

Gramerin temeline oturduğu hicrî ilk dört yüzyıldaki istişhâdın sahaya yansımalarına baktığımızda, âlimlerin söyleyenini belirtmediği veya söyleyenini kendilerinin de bilmediği şiirlerle istişhâd ettiğini görmekteyiz. Bu nedenle Bağdâdî’nin, İbn Hişâm’dan naklettiği, bu kuralın genellilik ifade etmediğini kabul etmek daha doğru olacaktır.³³⁸

³³⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 191.

³³⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, I, 435.

³³⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 195.

³³⁸ Bağdâdî, *Ḥizânetü’l-Edeb*, I, 111.

1.4.10. Sınırların Belirlenmesinde Irkçılık İddiası

Müvelled şairlerden istişhâd edilmediği ve mevâlilerin dışlandığı şeklinde bir iddia doğrultusunda ırk ile dil arasında bir bağlantı kurularak, istişhâd edilirken ırkçılık yapıldığı iddia edilmiş ve gramer âlimleri bu yönü ile eleştirilmiştir.³³⁹

Müvelled şairler hakkında bazı âlimlerin görüşlerine yer vermek, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Câhiz, Müvelled şairler hakkında şöyle der: “Müvelledin hata yapmayacağından emin olamayız. Zira o, Arapçayı sonradan öğrenmiştir. Müvelled birisi, büyük âlim seviyesine ulaşmış olsa bile fasih Araplardan naklettiği kabul edilir ama kendisi konuştuğunda bilinen kurallardan farklı hareket ederse kabul edilmez.”³⁴⁰

Müvelled şairlerden bazılarının diline güvenen ve onların şiirleriyle istişhâd etmekten çekinmeyen âlimler de olmuştur. Örneğin Zemahşerî (ö. 538/1144), Müvelled olan Ebû Temmâm’ın şiiri ile gramerde değil de tefsirinde istişhâd etmekten çekinmemiştir.³⁴¹ O, söz konusu şair için “Onun söylediği kendi şiiri ile onun rivayet ettiği şiir benim için aynıdır.” derken³⁴² mezkûr şairi, şiiri ile değerlendirdiği görülmektedir. Bu durum bize, müvelledlerin şiiri ile istişhâd eden ile onlardan istişhâdı reddeden âlimlerin tümünün, onları şiirleri ile değerlendirdiğini göstermektedir. Âlimlerin, onları ırkından dolayı reddedildiklerine dair herhangi bir nakle şahit olunamamıştır.

Şu hususu da vurgulamakta fayda vardır ki âlimler, şairleri eleştirirken, “Zamanının çoğunu şehirde geçirmiş.”, “Şehir onun dilini bozmuştur.”,³⁴³ “Bölgeye ait olmayan kelime kullanıyor.”³⁴⁴ ve “Dillerinde fasih olmayan kullanımlar var.”³⁴⁵ gibi sözlerle değerlendirme yapmaları, onların istişhâddaki temel ölçülerinin, şairin ırkı değil dilinin fesâhati olduğunu göstermektedir

³³⁹ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve ‘l-İhticâc bi ‘l-Luğa*, 256 vd..

³⁴⁰ Câhiz, *Kitâbü ‘l-Hayevân*, IV, 348.

³⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 77.

³⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 86-87.

³⁴³ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 204-221; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi ‘n-Naḥv*, III, 439.

³⁴⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, I, 450.

³⁴⁵ İbn Fâris, Ebû Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî ‘l-Lügati ‘l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni ‘l-Arabi fî Kelâmihâ*, (1. Baskı), yy., 1997, 29.

Müvelledlerin ırkından dolayı şiirleriyle istiṣhâd edilmediği iddiasını çürüten bir diğer husus da aynı zamanda hadarîlerden belirli dönemlerde istiṣhâd edilmemesidir.³⁴⁶ Hadarîlerin şiirleriyle istiṣhâd edilmemesi onların ırkıyla alakalı değil dildeki fesâhatlerinin bozulmasından dolayı olduğu aşîkârdır. Eğer ırk bazında düşünülseydi o zaman hadarîler de Arap ırkına mensup olduklarından dolayı, onların şiirleriyle de istiṣhâd edilmesi gerekecekti.

Câhiz, dil çalışmaları konusunda müvelled ile Arapların şiirlerinin aynı olamayacağını belirtmesine rağmen, Müvelledlerin şiirlerini eleştiren kişilerin edebî yönünün zayıf olduğunu belirttiği bir görüşü de mevcuttur.³⁴⁷ Ancak iki görüşün birbirine zıt olmadığı düşünülmektedir. Zira Müvelledlerin şiirinin edebî yönünün güzel olması onların lahn yapmadıkları anlamına gelmemektedir.

Netice olarak şahitlerin illet kabul edilen bu şekilleri ile birlikte kullanımı konusunda şunu diyebiliriz: Gramer âlimlerinin amacı, gramer kaidesini temellendirecek bir şahide ulaşmak olunca, bu şahidin fasih biri tarafından söylenmesi yani dilin bozulmadığı bir zamanda ve bölgede yaşayanlar tarafından söylenmesi yeterli görülmüştür. İstiṣhâd edilen şiiri söyleyenin kim olduğu ilk başlarda önemsenmemiştir. Zira gramer âlimlerinin amacı, “*naḳdû’ş-şi’r = şiir kritiği*” ve “*taḥlîlü’r-rivâyât = rivayet değerlendirilmesi*” değildir. Şiirin içerdiği gramer kuralı önemlidir ve âlimler ona odaklanmışlardır. Ayrıca şiir, fesâhatin korunduğu bir ortamdan veya fesâhatine güvendikleri kişilerden aktarılmış ise istiṣhâdında bir sakınca görmemişlerdir. Ancak daha sonraları lahn artınca, bu sefer şiiri her yönüyle ele almaya başladıkları görülmüştür. Fakat bu durumun, önceki âlimlerin kitaplarındaki şahitleri araştırıp üzerlerinde değerlendirmeler yapmaları, ilmî bir çalışma olarak faydalı ve güzel olsa da önceki âlimleri kusurlu bir duruma düşürmeyeceği düşünülmektedir.

³⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, II, 7.

³⁴⁷ Câhiz, *Kitâbü’l-Ḥayevân*, II, 370, III, 67.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN DÖNEMLER

Âlimlerin, istişhâd yöntemi ile Arap gramerini temellendirme gayesiyle hareket ederken, saf Arapçayı tespit etmek için çok zor ve meşakkatli yolcuğa koyuldukları bilinmektedir. Zira etraflarında Arapça konuşan çok kişi bulunmasına rağmen, onların yabancı etkisine maruz kalmamış, fasih konuşan kişilerden şahit almak için yeri geldiğinde çöllerin ortalarına doğru gitmeleri gerekiyordu.³⁴⁸ Bu durumun, hem zaman hem de imkân gerektirdiğini biliyorlardı. Ancak “*Arapçayı kayıt altına alıp muhafaza etmek, Kur’an’a hizmet etmek ve Kur’an’ın kendisini muhafaza etmektir.*” düşüncesiyle yani dinî bir saik ile hareket eden âlimler, bütün bu zorluklara göğüs germişlerdir.³⁴⁹ Yıllarını vererek dilin saf kaynağına ulaşır, bedevîlerle oturup kalkarak, onlardan şiir dinleyerek ve çalışmalarına, yemelerine, içmelerine tanıklık ederek, Arapçanın gramer kurallarını tespit etmek için gerekli olan pratikteki örneklerini, şahitlerini toplamayı başarmışlardır.

Arap gramerinin kurallarını tespit ederken şahit kabul edilebilecek şiirler için âlimler genel sınırlar çizmişlerdir. Bu sınırlar çizilirken çocuğundan yaşlısına, şairinden çobanına, erkeğinden kadınına yani halkın geneli ölçü alınmıştır. Eğer genel anlamda halkın dilinde fesâhat mevcut ise o bölge veya kabile söz konusu zamanda istişhâda uygun kabul edilmiştir. Bir diğer ifade ile istişhâda uygun zaman, mekân ve kabile şeklinde çizilmiş bu sınırlar dâhilinde yaşayan Arapların genel olarak fesâhatlerini koruduğuna hükmedilmiş ise onlardan şahit alınmıştır.³⁵⁰

Zaman/dönem, mekân ve kabilelere göre çizilen bu sınırların, çoğu zaman iç içe girdikleri görülmektedir. Örneğin İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesindeki Kureyş kabilesi, üç vasfı birlikte taşıması sebebiyle istişhâda uygun kabul edilmiştir. Yani dönem olarak câhiliye, bölge olarak yabancı etkisinden uzak Hicaz bölgesi ve kabile olarak da yabancı etkisine maruz kalmamış olan Kureyş kabilesi, istenilen üç vasfı da bulundurmaktadır. Ancak istişhâdın genel olarak bittiği kabul edilen zamansal sınıra yani

³⁴⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 316.

³⁴⁹ Sezgin, *Târîhü't-Türâs el-Arabî*, I, 61

³⁵⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 83; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

hicrî ikinci asrın ortalarına daha varılmadan, İslâmî dönem devam ediyor iken, Hicaz bölgesindeki Kureyş kabilesinde şahit kabul edilecek şiirin azaldığı hatta hiç kalmadığı ifade edilmektedir.³⁵¹ Zira İslâm, şiiri yasaklamasa da Müslümanların vahyin belâgati karşısında dehşete düşmeleri, genel olarak dinî işlerle³⁵² ve cihâd ile yoğun uğraşları,³⁵³ hitabetin şiirden daha önemli hale gelmesi³⁵⁴ gibi nedenlerle belirli bir süre İslâmî dönemde özellikle Hicaz bölgesinde şiire olan ilgi azalmıştır. Bu etkene bir de bölgenin İslâm'ın merkezi olması hasebiyle yabancı akınına erken uğraması da eklenince neredeyse istişhâd şartlarını taşıyacak şiir kalmadığından bahsedilmektedir. Asmaî (ö. 216/831), Medine'de bir süre kaldığını ve orada uydurulmuş veya tahrif edilmiş olanlar dışında bir tek sahih kaside duymadığını söyler.³⁵⁵

Süyûtî (ö. 911/1505), dil çalışmalarının başladığı dönemde, artık Hicaz'ın merkezinden şahit kabul edilmediğini ifade eder.³⁵⁶ Bu durum, İslâm ile birlikte Arap yarımadasında meydana gelen yoğun hareketlilikten, Arap dilinin ne kadar hızlı bir şekilde etkilendiği ve buna bağlı olarak da istişhâd unsuru olan şiirlerin de bu etkenden nasiplendiği görülmektedir.

İstişhâd sınırları belirlenirken, bu sınırlar dâhilinde konuşulan Arap dilinin, genel olarak fesâhatini koruyor olması esas kabul edilmiştir. Hicrî dördüncü asrın sonunda yaşayan İbn Cinnî'nin, istişhâd sınırlarının çizilmesi ve değişikliğe uğramasının sebebini ifade ettiği şu sözü bu durumu açık bir şekilde izah etmektedir: *“Hadarîlerden istişhâd edilmemesinin sebebi dillerinde meydana gelen bozulmadan dolayısıdır. Şayet hadarîlerin dillerinin bozulmadığı ve fesâhatlerini korudukları anlaşılırsa bedevîler gibi onlardan da istişhâd edilmesi gerekir. Aynı şekilde bedevîlerin dilinde, hadarîlerin dilindeki gibi bir bozulma meydana gelse, o zaman onlardan da istişhâdı terk etmek gerekecektir ki çağımızda da durum böyledir. Zira neredeyse fasih konuşan bedevî de görmez olduk.”*³⁵⁷

İstişhâd sınırı dışında kalan şiir ve şairler konusuna da değinmek faydalı olacaktır. Araştırmamız süresince, istişhâd dönemi dışındaki hiç kimsenin fasih konuşmadığı şeklinde bir iddiada bulunulduğuna dair bir bilgiye rastlamadık. Binaenaleyh gramer

³⁵¹ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

³⁵² İbn Haldûn, *Muqaddime*, II, 413.

³⁵³ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 401.

³⁵⁴ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 10.

³⁵⁵ Nâsiruddîn Esed, *Meşâdiru's-Şi'ri'l-Câhilî*, (7. Baskı), Dârü'l-Me'ârif, Mısır 1988, 327.

³⁵⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

³⁵⁷ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, II, 7.

tespiti açısından bakıldığında istiṣhâd dönemi içinde, sonraki dönemlere ihtiyaç hissettirmeyecek kadar yeterli şahit bulunması ve sonraki dönemlerde de lahnın genel olarak yayılmasından ötürü, sonraki dönem şiirleri ile istiṣhâd edilme gereği duyulmadığı anlaşılmaktadır. Ebû Amr b. Âlâ'ya, muhdes şairler hakkındaki düşüncesi sorulduğunda, şiirlerinin güzel olduğunu ancak onlardan önce de çokça güzel şiir söylendiği için onların şiirine ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir.³⁵⁸

Sonuçta gramer âlimlerinin, şahitlerde esas olarak fesâhat bulunması ve lahnın sâlim olmayı aradıkları görülmektedir. Dolayısıyla zamansal olarak bir sınırlandırılmaya gidilmişse bu durum, çizilen o sınırlar dâhilinde Arapların genelde fasih konuştuğuna inandıklarından dolayıdır. Aynı şekilde şehir hayatı ve çöl hayatı arasında ayrım gözetip çöl hayatını tercih etmişlerse bu durum, çöl hayatında doğallığın, fitrîliğin korunduğu gibi Arap dilinin fesâhatinin de korunduğundan dolayıdır. Yine bu bağlamda bazı kabilelerin şiirlerini kabul edip bazılarını reddetmişlerse bu durum, reddedilen kabilelerin yabancı etkisiyle fitrîliklerini ve fesâhatlerini kaybettiklerine inandıklarından dolayıdır.

Giriş bölümünde de kısaca değindiğimiz gibi Arap edebiyatında âlimlerin, ediplerin veya farklı kimlik ve vasıflarıyla toplumda tanınan kişilerin, zaman veya bazı özelliklerine göre tasnif edildikleri gibi, şairler de dönemlerine, kabiliyetlerine, kasidelerine vb. özelliklere göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Bu tasniflerden biri de çalışmamızla yakın alakası olan, zamana/döneme göre yapılan tasniftir.

Erken devirde şairleri dönemlerine göre tabakalara ayırarak, zaman açısından tasnifin kapısını aralayanların Asmaî ve İbn Sellâm el-Cumahî olduğu bilinmektedir.³⁵⁹ Asmaî, pek hacimli olmayan *Fuhûletü's-Şu'arâ* adlı eserinde sistemli olmasa da şairleri değerlendirirken Câhilî, İslâmî ve müvelled kavramlarını kullandığı görülmektedir.³⁶⁰ Cumahî de *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ* adlı eserinde, şair tabakalarının câhiliyyûn, muhadramûn ve İslâmiyyûn olmak üzere üçe ayrıldığını belirttikten sonra³⁶¹ muhadram şairlerin, muhadram olduğunu belirtmek suretiyle onları, diğer iki tabaka arasında zikreder.³⁶²

³⁵⁸ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

³⁵⁹ Durmuş, "Tabakât", 299-301.

³⁶⁰ Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik, *Fuhûletü's-Şu'arâ*, Dârü'l-Küttâbi'l-Cedîd, Beyrut 1980, 16, 20.

³⁶¹ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I, 24.

³⁶² Cumahî, iki cilt halinde olan bu eserin birinci cildinde, câhiliye şairlerini on tabakaya ayırmaktadır. Onlara mersiye şairlerinin tabakası, Mekke, Medine, Taif ve Bahreyn bölgelerinin her birinin tabakasını

İbn Reşîk, şairlerin câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn ve muhdesûn şeklinde dört tabaka olduğunu ve muhdes şairlerin de kendi aralarında derecelendirildiğini söyler.³⁶³ Bağdâdî'nin de *Hizânetü'l-Edeb* adlı eserinde, üç tasnife yer verdiği görülmektedir: Eserindeki ikinci tasnif, İbn Reşîk'in tasnifidir. Birinci tasnif de aslında İbn Reşîk'in tasnifiyle aynıdır.³⁶⁴ Sadece üçüncü tabakaya mütekaddimûn veya İslâmiyyûn şeklinde iki isim verilebildiği ile dördüncü tabakaya müvelledûn veya muhdesûn şeklinde iki isim verilebildiği ifade edilmiştir. Üçüncü olarak naklettiği tasnifte de şairler altı tabakaya ayrılmaktadır. Bu tasnifte ilk üç tabaka önceki tasnifler ile aynı iken dördüncü tabaka olarak müvelledûn, beşinci tabaka muhdesûn ve altıncı tabaka muteahhirûn tabakası eklenmiştir. Ancak Bağdâdî, bu ayrıma gerek olmadığını, zira dördüncü tabaka ve sonrasının istişâd açısından aynı kategoride olduğundan dolayı, kendi içinde ayrı bir taksimata tabi tutulmasının gereksiz olduğunu ifade eder. Ayrıca en yaygın taksimatın birincisi olduğunu da vurgulamaktadır.³⁶⁵

Bu çalışmada da Bağdâdî'nin belirttiği gibi genel kabul gören, câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn/mutekaddimûn ve muhdesûn/müvelledûn şeklindeki dörtlü taksimat esas alınmıştır.³⁶⁶

2.1. CÂHİLLİYYÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞÂD

Câhiliyyûn, ilmin zıttı olan cehl kelimesinden türemiş ve İslâm öncesi dönem için kullanılan câhiliye kelimesinin³⁶⁷ ism-i mensûbudur. İslâm öncesi dönemde yaşamış ve İslâmî döneme ulaşamamış olan şairler tabakasının adıdır.

Bu tabakanın başlangıcı ve ilk şairler hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu konularda yapılan tartışmaların da tedvin dönemine ulaşan şiirler üzerinden yapıldığı görülmektedir.

---

ve Yahudi şairlerinin tabakasını da ilave eder. İkinci ciltte de İslâmî dönem şairlerini on tabakaya ayırmaktadır. Her iki ciltte de yeri geldikçe muhadram şairleri de zikretmiştir. Cumahî'nin, ilk başta şairlerin üç tabaka olduğunu zikrederken muhadram kelimesini kullandığı ancak muhadram şairlerden bahsederken ise 'İslâmî ve câhilî şair' veya 'Şair, câhiliye ve İslâmî dönemlerde yaşamıştır.' şeklinde bir ifade kullandığı görülmektedir.

³⁶³ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 113.

³⁶⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 5-6.

³⁶⁵ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 5-8.

³⁶⁶ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 8; Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd Meselesi", 67.

³⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, III, 390; Mustafa Fayda, "Câhiliye", *DİA*, 1993, VII, 17-19.

Bu tabakanın içinde muallaka³⁶⁸ şairleri de bulunmaktadır ki bu muallakaların, İslâm öncesi dönem Arap şiirinin bel kemiği olduğu söylene yeridir. Edebî seviyede zirveye ulaşan bu şiirlerin altın harflerle yazılıp Kâbe duvarına asıldığı rivayet edilmiştir. Bu nedenle muallakât yerine muzehhebât şeklinde de isimlendirildikleri bilinmektedir.³⁶⁹

Zaman açısından istişhâda bakıldığında şairlerin tabakalarından, Câhiliyyûn diye adlandırılan ilk tabaka ile istişhâd edilebileceğinin kesin kabul gördüğü ve bu konuda en ufak bir itirazın olmadığı anlaşılmaktadır.³⁷⁰ Ancak Arap şiirinin en arı kabul edildiği bu dönemin, bölge bağlamında Arabistan yarımadasının iç kesimi için geçerli olduğu bilinmektedir. Zira o dönemde de Yemen’de ve Şam bâdiyesinde yaşayan Arapların dillerinin bozuk olduğu ifade edilmiş ve bu bölge ile irtibatı olan şairlerin şiirleri, âlimler tarafından istişhâda uygun kabul edilmemiştir.³⁷¹

Dönemin bazı meşhur şairleri ve onların şiirlerinden yapılan istişhâd örnekleri:

İmruülkays b. Hucr (ö. 545): Yemen asıllı Kinde kabilesinden olan şair, son Kinde kralının oğludur. Arapların en meşhur şairi kabul edilmektedir.³⁷² Aynı zamanda Arapların ilk şairi olduğu da iddia edilmektedir.³⁷³ Hz. Peygamberin “*İmruülkays, şiirdeki üstünlüğü ile şairleri cehenneme götürürken de onlara sancağı ile önderlik edecektir.*” ifadesi ile onun şiirlerini beğendiği rivayet edilmiştir.³⁷⁴

Sîbeveyhi, tenazu‘ konusunda İmruülkays’ın şu beyti ile istişhâd eder:

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَذْنَى مَعِيشَةٍ ... كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

“Şayet ben değersiz bir geçimin peşinde olsaydım bana, azıcık mal yeterli olurdu. Ancak ben bunu istemedim.” (Tavîl).³⁷⁵

³⁶⁸ Câhiliye döneminde kurulan panayırlardaki şiir yarışmalarında seçilen, dönemin en güzel şiirleri olduğu kabul edilen kasidelerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *DİA*, 2005, XXX, 310-312

³⁶⁹ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 118; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 96; Tülücü, “Muallakât”, 310-312.

³⁷⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 6; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

³⁷¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 83; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168; Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli's-Su'arâ*, I, 11.

³⁷² Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, (15. Baskı), *Dârü'l-İlmi li'l-Melayîn*, Yy. 2002, II, 11; Ahmet Savran, “İmruülkays b. Hucr”, *DİA*, 2000, XXII, 237-238, 237.

³⁷³ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 404.

³⁷⁴ Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, Tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nahdatü Mısır, yy. tsz., 45.

³⁷⁵ İmruülkays, *Dîvân*, 39.

Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]): Necid bölgesinin Hicaz sınırında bulunan ve fasih bir dile sahip olan Gatafân kabilesindendir.³⁷⁶ Câhiliye döneminin en meşhur şairleri arasındadır. Hîre ve Gassânî saraylarında çok kalmasına rağmen dilindeki fesâhati muhafaza etmiştir. Şiir yarışmalarının yapıldığı Ukâz panayırında,³⁷⁷ yarışan şairlerin şiirlerinin değerlendirmesini yapan hakem konumunda olduğu aktarılmaktadır.³⁷⁸

Müberred, istisnâ konusunun munkatı olan çeşidine şairin şu beyti ile istişhâd etmektedir:³⁷⁹

وَقَفْتُ فِيهَا أَصِيلًا أُسَائِلُهَا... عَيَّتْ جَوَابًا وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدٍ

إِلَّا الْأَوَارِيَّ لِأَيَّ مَا أَبَيْتُهَا... وَالتَّوَيَّ كَالْحَوْضِ بِالْمَظْلُومَةِ الْجَلْدِ

“Gün batımına yakın huzurunda durup sorular sordum. Cevap vermekten kaçındı. Oysa civarda çadır kancaları, yorgunluktan dolayı gözden kaçmış olan hayvan yularları ve çadırın etrafındaki havuza benzer kanaldan başka kimse yoktu.” (Basît).³⁸⁰

Hâtim Ebû Adî et-Tâî (ö. 578 [?]): Necid bölgesinin ortasındaki Tay kabilesine mensup olan Hâtim, câhiliye dönemi meşhur şairlerinden ve Arapların en cömert üç kişisinden biri olarak kabul edilmektedir. Kendisinden bir şey istendiğinde asla hayır demeyen mezkûr şairin, cömertliği *“ecvedü min Hâtim=Hâtimden daha cömert”*³⁸¹ şeklinde darbimesele konu olmuştur. Şairin bu cömertlik vasfının, aşırı

³⁷⁶ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, III, 303.

³⁷⁷ Arabistanın Hicaz bölgesinde Mekke'nin güneydoğusunda Nahle ile Taif arasında kurulan Ukâz panayırı, Arapların en önemli ve en büyük panayırı konumundaydı. Bu panayırda kurulan çadırda Nâbiga ez-Zübyânî'nin hakemliğinde şairler yarışırlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997, 94; Murat Sarıcık, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(31), Aralık 2013, 109-140, 121-123.

³⁷⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 166; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 54, 55; Süleyman Tülücü, “Nâbiga ez-Zübyânî”, *DİA*, 2006, XXXII, 262-263.

³⁷⁹ Müberred, *el-Muktedab*, IV, 414.

³⁸⁰ Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvânü Nâbiga ez-Zübyânî*, Cem. Muhammed Tâhir b. Âşûr, eş-Şeriketü'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', Cezayir 1976, 76.

³⁸¹ Şair hakkındaki darbimesel için bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Cemheretü'l-Emsâl*, I-II, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1431, I, 336 vd.; Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, I-II, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1431, I, 182.

ikramlarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilen annesinden geldiği aktarılmaktadır.³⁸²

Halîl b. Ahmed, Tay kabilesi lehçesi olan دُو “zû” kelimesinin ism-i mevsul الَّذِي “ellezî” manasında kullanımına örnek olarak şairin şu beyti ile istişhâd etmektedir:

إِذَا مَا أَتَى يَوْمٌ يَفْرُقُ بَيْنَنَا ... بِمَوْتِ فَكُنْ يَا وَهْمٌ دُو يَتَأَخَّرُ

“Ey Vehm! Ölüm ile aramızı açmaya kalkan bir gün gelirse, sen geciken kişilerden ol.” (Tavîl).³⁸³

Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609 [?]): Şair, Medine ile Vâdi’l-Kurâ arasındaki bölgede yaşayan Müzeyne kabilesine mensuptur.³⁸⁴ Muallaka sahibi olan ve câhiliye dönemi birinci tabakasından sayılan şair, İmruülkays ve Nâbiga ez-Zübyânî ile birlikte Arapların en meşhur üç şairinden biri kabul edilmektedir. Şiirlerinde garib kelime kullanmaz ve fasih bir dile sahiptir. Dakik değerlendirmeler sonucunda yazdığı şiirlerini tamamlaması uzun sürdüğü için bu tür şiirlerine “*havliyyât=yıllık*” denilmiştir. Bu durum, “*havliyyâtü Züheyr*” ifadesi ile darbimesel olmuştur. Hanif inancına sahip olduğu ve şiirlerinin hikmetli ve eğitici olduğu aktarılmaktadır.³⁸⁵

Halîl b. Ahmed, cevâbü’ş-şartın müzâri fiil olması durumunda meczûm olması gerekirken, şiirde mâzî fiile niyet edildiği için cezm edilmediğini belirtir.³⁸⁶

وَإِنْ أَتَاهُ خَلِيلٌ يَوْمَ مَسْأَلَةٍ ... يَقُولُ لَا غَائِبَ مَالِي وَلَا حَرَمَ

“Dar bir günde fakir kendisine geldiğinde şöyle der: Malım ortada ve seni engellemeyeceğim.” (Basît).³⁸⁷

³⁸² İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ*, I, 235; Süleyman Tülücü, “Hâtim et-Tâî”, *DİA*, 1997, XVI, 472-473.

³⁸³ Hâtim b. Abdullah et-Tâî, *Dîvânü Hâtim b. Abdullah et-Tâî*, (2. Baskı), Tahk. Âdil Süleyman Cemâl, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1990, 259.

³⁸⁴ Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mu’cemü Kıbâilî’l-Arabî’l-Kadîme ve’l-Hadîse*, I-V, (7. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1994, III, 1083.

³⁸⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ*, I, 51; Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 52; Süleyman Tülücü, “Züheyr b. Ebî Sülmâ”, *DİA*, 2013, XXXIV, 540-542.

³⁸⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 221.

³⁸⁷ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânü Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (1. Baskı), Şeh. Ali Hasan Fâ’ûr, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, 115.

Câhiliye döneminde olup, şiirleri ve dilleri bakımından eleştirilen ve bazı âlimler tarafından şiiri ile istişhâd edilemeyeceği ifade edilen şairler:

*Ebû Duâd el-İyâdî: Şairliği yönüyle eleştirilmiş ve Necid bölgesine ait olmayan lafızlar kullandığı için ondan rivayet alınmadığı ifade edilmiştir.³⁸⁸

Sîbeveyhi'nin, *el-Kitâb* adlı eserinde onun ismini zikrederek, şu beyti ile istişhâd ettiği görülmektedir:³⁸⁹

أَكَلَّ امْرِئٍ تَحْسِبِينَ امْرَأً   وَنَارٍ تَوَقَّدُ بِاللَّيْلِ نَارًا

“Sen, her adamı adam, gece yakılan her ateşi de ateş mi zannedersin?”
(Mütekârib).³⁹⁰

İbn Serrâc'ın da aynı beyit ile istişhâd ettiği görülmüştür.³⁹¹

Dördüncü yüzyılın sonuna kadarki süre zarfında incelediğimiz gramer eserlerinde söz konusu şairden başka bir istişhâda rastlayamadık. Ancak dördüncü yüzyıldan sonra, İbn Yaîş'in (ö. 643/1245) *Şerhu 'l-Mufaşşal*,³⁹² İbn Ufûr'un *el-Mümti 'fi 't-Taşrif*,³⁹³ İbn Mâlik'in *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*³⁹⁴ ve İbn Hişâm'ın *Evdahu 'l-Mesâlik ila Elfiyyeti İbn Mâlik*³⁹⁵ gibi birçok eserde, şairin şiiri ile istişhâd edildiği görülmektedir.

*Adî b. Zeyd (ö. -35/587): İbn Kuteybe, onun Hîre'de yaşadığını, dilinin bozulduğunu, çok eleştirildiğini ve bu yüzden hüccet kabul edilmediğini ifade eder.³⁹⁶

³⁸⁸ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 91.

³⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66.

³⁹⁰ Ebû Duâd el-İyâdî, *Divânü Ebî Duâd el-İyâdî*, (1. Baskı), Tahk. Envâr Mahmûd es-Sâlihî- Ahmed Hâşim es-Sâmîrî, Dârü'l-'Uşamâi, Dımaşk 2010, 112.

³⁹¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, II, 70.

³⁹² İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, (1. Baskı) I-VI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 62, 200, IV, 35, 485.

³⁹³ İbn Ufûr, Ebû'l-Hasan Ali el-İşbîlî, *el-Mümti 'fi 't-Taşrif*, (1. Baskı), Mektebetü Lübnan, Yy. 1996, 337.

³⁹⁴ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn et-Tâî, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, (1. Baskı), I-V, Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke-i Mükerrreme 1982, II, 717, 819, 974, III, 1209.

³⁹⁵ İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *Evdahu 'l-Mesâlik ila Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Tahk. Yusuf Şeyh Muhammed Bukâ'î, Dârü'l-Fikir, Yy. h. 1431, III, 62, 145, 327.

³⁹⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 219

Ayrıca onun Hristiyan olduğu, Sâsânî kralı için yazıcılık ve tercümanlık yaptığı,³⁹⁷ bu nedenle de dilinin bozulduğu ve Hîre’de kralı ziyaret eden heyetlerin sözlerini alıp şiirinde kullandığı aktarılır.³⁹⁸

Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv* adlı eserinde, üç yerde Adî b. Zeyd’ten istişhâd etmektedir.³⁹⁹ Halîl, kem-i haberiyyeye, şairin şu beytini şahit olarak gösterir:

كَمْ مُلُوكٍ بَادَ مُلْكُهُمْ ... وَنَعِيمٍ سُوقَةٍ بَارًا

“Nice kralların saltanatı yok oldu ve nice toplumların nimeti de helak oldu.” (Medîd).⁴⁰⁰

Sîbeveyhi (ö. 180/796), altı yerde onun ismini de zikrederek ondan istişhâd ettiği görülmektedir.⁴⁰¹

İbn Serrâc (ö. 316/929), *el-Uşûl fi’n-Nahv* adlı eserinde iki yerde ismini de zikrederek ondan istişhâd etmiştir.⁴⁰²

Zeccâcî, *el-Lâmât* adlı eserinde iki yerde ismini zikrederek ondan istişhâd etmiştir.⁴⁰³

İbn Cinnî, *el-Haşâiş* adlı eserinde dört yerde onun şiiri ile istişhâd etmektedir.⁴⁰⁴

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de: Zemahşerî’nin *el-Mufaşşal*⁴⁰⁵ İbn Yaîş’in (ö. 643/1245) *Şerhu’l-Mufaşşal*⁴⁰⁶ ve İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*⁴⁰⁷ gibi birçok yerde söz konusu şairin şiirleri ile istişhâd edilmiştir.

³⁹⁷ Cumahî, *Tabakâtü’ş-Şu’arâ*, I, 140; İsfahânî, *el-Eğânî*, II, 393; Merzübânî, Ebû Ubeydillâh, *Mu’cemü’s-Şu’arâ*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1982, I, 249.

³⁹⁸ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 91; Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 220.

³⁹⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 125, 225, 229; Hasan Şurrâb, Muhammed b. Muhammed, *Şerhu’s-Şevâhidi’s-Şi’riyye fi Ümmehâti’l-Kütübi’n-Nahviyye*, (1. Baskı), I-III, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2007, I, 319, 510, 558.

⁴⁰⁰ Adî b. Zeyd, *Dîvân*. 131.

⁴⁰¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 140, 198, II, 312, III, 74, 113, IV, 359.

⁴⁰² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, I, 295, II, 232.

⁴⁰³ Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *el-Lâmât*, (2. Baskı), Tahk. Mâzin el-Mübârek, Dârü’l-Fîkr, Dimaşk 1985, 128, 141.

⁴⁰⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 95, 133, II, 99, III, 188.

⁴⁰⁵ Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufaşşal fi Sinâ’ati’l-İ’râb*, (1. Baskı), Tahk. Ali Ebû Malahham, Mektebetü’l-Hilal, Beyrut 1993, 352, 529.

⁴⁰⁶ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, III, 280, 328, IV, 356, V, 457, 458,

⁴⁰⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, I, 395, II, 820, 935, III, 1284.

*Ümeyye b. Ebi's-Salt: Sakîf kabilesine mensup olup, Tâif'te doğan Ümeyye, zamanının en iyi şairleri arasında sayılmıştır.⁴⁰⁸ Yakın zamanda geleceğini düşündüğü peygamberin, kendisi olacağını ummuştur. Dinî bilgisinin çok olduğu, dinî eserleri çok okuduğu ve farklı dillerdeki dinî kavramları şiirlerinde kullandığı aktarılmıştır. Bu nedenle onun şiirleri ile istişhâd edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde Ümeyye'nin yedi yerde ismini zikrederek ondan istişhâd etmiştir. O, masdarın, fiili gibi amel etmesi konusunda söz konusu şairin şu beyti ile istişhâd eder:⁴¹⁰

سَلَامَكَ رَبَّنَا فِي كُلِّ فَجْرٍ ... بَرِيئاً مَا تَعَنَّثَكَ الدُّمُومُ

“Ey Rabbimiz! Sana isnâd edilen çirkinliklerden berî bir halde, her gündeğümünde kötülükten uzaksın.” (Vâfir).⁴¹¹

Müberred de *el-Mukteḍab* adlı eserinde bir yerde Ümeyye'nin ismini zikretmeden, Sîbeveyhi'nin de kullandığı beyti ile istişhâd etmiştir.⁴¹²

İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* adlı eserinde Sîbeveyhi'nin de kullandığı iki beytini, üç yerde de ismini zikrederek ondan istişhâd etmiştir.⁴¹³

İbn Cinnî, *el-Haşâiş* adlı eserinde üç yerde şairin şiirleri ile istişhâd etmektedir.⁴¹⁴

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemlere de baktığımızda, Enbârî'nin, *el-İnşâf*,⁴¹⁵ İbn Hişâm'ın, *Evḍaḥu'l-Mesâlik*,⁴¹⁶ Bağdâdî'nin, *Şerḥu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*⁴¹⁷ gibi birçok eserde onun şiiri ile istişhâd edilmektedir.

⁴⁰⁸ Cumahî, *Ṭabaḳâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I, 259.

⁴⁰⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 450; A'lem eş-Şentemrî Yusuf b. Süleyman, *Eş'âru's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, I-II, (2. Baskı), Menşûrâtü Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1983, 191 vd.

⁴¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 325, 326, II, 108, III, 33, 73, 160, IV, 95.

⁴¹¹ Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvân*, 123.

⁴¹² Müberred, *el-Mukteḍab*, I, 42; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 108

⁴¹³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 207, III, 340, 445.

⁴¹⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 155, 212, III, 55.

⁴¹⁵ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 148.

⁴¹⁶ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-Mesâlik*, I, 300, II, 16, II, 90, IV, 9.

⁴¹⁷ Bağdâdî, Abdulkadir, *Şerḥu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, (1-4 C. 2. Baskı; 5-8 C. 1. Baskı), I-VIII, Tahk. Abdulaziz Rebâh-Ahmed Yusuf Daqqâk, Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut h. 1393-1414, II, 194, V, 201, V, 283, 284, 288, 290, VI, 332, VII, 144.

2.2. MUHADRAMÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD

Sünnetsiz veya nesebi karışık olan kişi anlamları da bulunan⁴¹⁸ ve bir câhiliye âdeti neticesinde kulağı kesilmiş deve için kullanılan muhadram ismi, dilciler tarafından hem İslâm öncesi dönemde, hem de İslâmî dönemde yaşamış olan şairler için kullanılmıştır.⁴¹⁹

Câhiliye dönemi şiiriyle kalitesi açısından aynı kefedede değerlendirilen Muhadram şairlerin şiirinin de istişhâda uygun olduğu konusunda ittifak vardır.⁴²⁰

Dönemin meşhur bazı şairleri şunlardır: Ebû Züeyb el-Hüzelî, Ebû Kebîr el-Hüzelî, Ağleb el-İclî (ö. 21/642), Şemmâh b. Dırâr (ö. 30/650[?]).

Muhadram olup, şiiri ve dili açısından eleştirilen bazı şairler şunlardır:

Hutay’e Ebû Müleyke Cervel b. Evs (ö. 59/678 [?]): Şairin asıl adı Cervel olup boyunun kısalığı nedeni ile Hutay’e lakabını aldığı söylenir. Muhadram tabakasından iyi bir hiciv şairi olan şairin hicvinden dolayı hapse atıldığı rivayet edilmektedir.⁴²¹ Asmaî, “Şiirinin bütünün iyi olması, onun masnû olduğunu gösteriyor.” diyerek onu eleştirmiştir.⁴²²

Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv* adlı eserinde, üç yerde ismini zikrederek, iki yerde de onun şiirini nisbetsiz bir şekilde toplamda beş yerde Hutay’e’nin şiiri ile istişhâd etmektedir.⁴²³

Sîbeveyhi, *el-Kitâb*’da altı yerde ismini zikrederek Hutay’e’nin şiiri ile istişhâd etmiştir.⁴²⁴

أَلَمْ أَكُ جَارِكُمْ وَيَكُونُ بَيْنِي ... وَيَبْنِيكُمْ الْمَوَدَّةَ وَالْإِحَاءُ

“Birbirimize sevgi ve kardeşlik bağları ile bağlı iken sizin komşunuz değil miydim?” (Vâfir).⁴²⁵

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 185; Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, *DİA*, 2005, XXX, 395-396.

⁴¹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, IV, 329; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 113; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 185.

⁴²⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 6; Durmuş, “İstişhâd”, 396.

⁴²¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ*, I, 310, 311.

⁴²² İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, III, 284; Muhammed 'İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*, 140.

⁴²³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 166, 218, 244, 284, 288.

⁴²⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 215, III, 43, 86, 381, 565, IV, 197.

⁴²⁵ Hutay'e Cervel b. Evs, *Dîvânü'l-Hutay'e*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, 32.

Müberred de *el-Mukteḍab* adlı eserinde, bazıları Sîbeveyhi'nin kullandıkları olmak üzere altı yerde Hutay'e'nin şiiri ile istiḥād etmiştir.⁴²⁶

İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* adlı eserinde Sîbeveyhi'nin de kullandığı beytini, ismini belirtmeden istiḥād etmiştir.⁴²⁷

Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*'da iki yerde şairin ismini belirterek istiḥād etmiştir.⁴²⁸

İbn Cinnî, *el-Haşâiş* adlı eserinde onun şiiri ile çokça istiḥād etmektedir.⁴²⁹

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de: Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal*,⁴³⁰ Enbârî'nin, *el-İnşâf*,⁴³¹ İbn Usfûr'un, *el-Mümti' fi't-Taşrîf*⁴³² İbn Mâlik'in, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*⁴³³ adlı eserlerinde ve başka birçok eserde şairin şiiri ile istiḥād edildiği görülmektedir.

Amr b. Ahmer el-Bâhilî (ö. 75/694): Şiirlerinde bilinmeyen kelimeler kullandığı aktarılır. Ayrıca Ebû Amr b. Âlâ, onun en fasih bölgede yaşadığını, ancak çok hatası olduğunu ve bir beytinde siyah deri anlamındaki اليرندج “*el-yerendec*” kelimesini⁴³⁴ sanki örülebilen bir şeymiş gibi kullanmasının çok eleştirildiğini ifade eder.⁴³⁵

İbn Kuteybe onun, şiirlerinde gramer hatası yaptığını da belirtir.⁴³⁶

فَلَا تَحْرِقًا جِلْدِي سَوَاءٌ عَلَيَّكُمْ ... أَدَاوَيْتُمَا الْعَصْرَيْنِ أَمْ لَا تُدَاوِيَا

“*Derimi yakmayın. İki asrı tedavi edip, etmemeniz bir şeyi değiştirmez.*” (Tavîl).⁴³⁷

Bu beytinde nefy edatı kullandığı halde fiili meczûm olarak kullanmıştır. Ancak İbn Cinnî, onun fasih birisi olduğunu, kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği الحَيْرُ

⁴²⁶ Müberred, *el-Mukteḍab*, I, 270, II, 27, 33, 196, III, 162, IV, 184,

⁴²⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 155.

⁴²⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 176, 220.

⁴²⁹ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 346, II, 293, 374, 414, 434, vd.

⁴³⁰ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 335.

⁴³¹ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 52, II, 635,

⁴³² İbn Usfûr, *el-Mümti' fi't-Taşrîf*, I, 369.

⁴³³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II, 567, 871, III, 1265, 1331, 1549, vd.

⁴³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, II, 283.

⁴³⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 345-347.

⁴³⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 15.

⁴³⁷ Amr b. Ahmer el-Bâhilî, *Şi'ru Amr b. Ahmer el-Bâhilî*, Tahk. Hüsyn Atvân, Maṭbû'âtü Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimaşk tsz., 170.

“*el-ḥayram*” kelimesini⁴³⁸ البَعْرُ “*el-baḥar=inek*” anlamında kullanması gibi halk tarafından pek kullanılmayan birkaç kelimeyi tek başına kullanmasının yadırganamayacağını söylemektedir.⁴³⁹

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde bazen ismini zikrederek bazen de nisbetsiz bir şekilde yedi yerde onun şiiri ile istiṣhâd etmiştir.⁴⁴⁰

Zeccâcî, *Ḥurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde bir yerde şiiri ile istiṣhâd eder.⁴⁴¹

Sîrâfî (ö. 368/979), *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi* eserinde, Sîbeveyhi'nin kullandığı şahitlerin dışında da söz konusu şairden istiṣhâd etmiştir.⁴⁴²

İbn Cinnî, daha önce belirtildiği gibi, şairin fasih olduğunu kabul ettiği ve şiiri ile de istiṣhâd ettiği görülmüştür.⁴⁴³

Zemahşerî'nin, *el-Mufaṣṣal*,⁴⁴⁴ Enbârî'nin, *el-İnşâf*,⁴⁴⁵ İbn Yaîş'in, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*⁴⁴⁶ ve İbn Mâlik'in, *Şerḥu't-Teshîl*'i⁴⁴⁷ gibi dördüncü yüzyıldan sonraki eserlerde de şairin şiiri ile istiṣhâd edildiği görülmektedir.

Neticede muhadram şairlerin de câhiliye dönemi şairleri gibi rağbet gördüğü, şiirleri ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. Hutay'e ve Amr b. Ahmer gibi muhadram şairler, bazı yönleri ile eleştirilse de birçok âlim tarafından muteber kabul edilip, şiirleri ile istiṣhâd edildiği görülmektedir.

2.3. İSLÂMİYYÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD

İslâmiyyûn veya mutekaddimûn şeklinde de adlandırılan üçüncü tabakanın, sınırı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, son şair olarak İbrahim b. Hereme (ö. 150/767) ile birlikte, hicrî ikinci yüz yılın ortasında dönemin sona erdiği kabul edilmektedir. Farklı

⁴³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 47.

⁴³⁹ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, II, 23 vd.

⁴⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 75, 234, 323, II, 111, 270, III, 54, 301.

⁴⁴¹ Zeccâcî, Ebû Kasım Abdurrahman, *Ḥurûfu'l-Me'ânî*, (1. Baskı), Tahk. Ali Tevfik el-Hamd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, 66.

⁴⁴² Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, I, 115, 208, 365, II, 441, III, 248, 432, 451, 498, IV, 66, V, 217, 242.

⁴⁴³ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, I, 255, II, 23, 200, 380, 462, III, 167, 257,

⁴⁴⁴ Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal*, 330.

⁴⁴⁵ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 256, 290.

⁴⁴⁶ İbn Yaîş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, I, 119, III, 40, 141, 156, 157, III, 442, IV, 90, 257, 259, 350.

⁴⁴⁷ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemaluddin et-Tai, *Şerḥu't-Teshîl*, (1. Baskı), I-IV, Tahk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Maḥtûn, Hicr li't-Ṭibâ'a, Yy. 1990, III, 143.

görüşler bulunmakla birlikte bu dönemin de istiṣhâd açısından delil olduğu kabul edilmiştir.⁴⁴⁸

Bu dönemin şiiri ile alakalı tavrını olumsuz bir şekilde sergileyenlerin başında Ebû Amr b. Âlâ'nın geldiği söylenebilir. O, bu dönem şairlerini de müvelled sayar ve şiirlerinin güzel olduğunu kabul etmesine rağmen onlarla istiṣhâd etmez. Asmaî, Ebû Amr b. Âlâ'nın yanında sekiz sene kaldığını ve İslâmiyyûn döneminden istiṣhâd ettiğine rastlamadığını ifade etmektedir.⁴⁴⁹ Söz konusu dönemde yaşamış, şiirleri bazı âlimler tarafından istiṣhâda uygun kabul edilmeyen ve eleştirilen bazı şairleri şunlardır:

Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât (ö. 75/694): Kureş'in zevahir kesiminden olan şair Medine'de yaşamıştır. Mükemmel bir gazel şairi olduğu ve Rukiye adında üç kadına gazel söylediği için Rukayyât lakabını aldığı söylenir.⁴⁵⁰

Kureş'in en iyi şairleri arasında olmasına rağmen, onun fasih bir dile sahip olmadığı,⁴⁵¹ şehirde dilinin bozulduğu ve bu nedenle de şiirinin şahit olarak kullanılamayacağı ifade edilmiştir.⁴⁵² Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in etkisi de görülmektedir.

إِنَّ الْحَوَادِثَ بِالْمَدِينَةِ قَدْ ... أَوْجَعَنِي وَقَرَعَنَ مَرْوِيَّةُ

“Medine'deki olaylar beni incitti, beni tutuşturdu.” (Kâmil).⁴⁵³

Mezkûr beytinde مَا أَعْنَى عَنِّي مَالِيَّةُ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةُ “Malım bana hiç fayda sağlamadı.

Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti.” ayetinden⁴⁵⁴ esinlendiği iddia edilmektedir.⁴⁵⁵

Halîl b. Ahmed'in *el-Cümel fi'n-Naḥv*'inde üç yerde Rukayyât'ın şiiri ile istiṣhâd ettiği görülmektedir.⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 131; Durmuş, “İstiṣhâd”, 396.

⁴⁴⁹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

⁴⁵⁰ Cumahî, *Ṭabaḳâtü Fuḥûlî 'ş-Şu'arâ*, II, 647; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 530.

⁴⁵¹ İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 61.

⁴⁵² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 439.

⁴⁵³ Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, *Dîvânü Ubeydillâh b. Kays er-Rukayyât*, Tahk. Muhammed Yusuf Necm, Dârü Şâdir, Beyrut 2009, 98.

⁴⁵⁴ el-Hâkka: 69/28-29.

⁴⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiş*, III, 296.

⁴⁵⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 158, 198, 285.

Sîbeveyhi, *el-Kitâb*'da bir yerde nisbetsiz, üçünde ismini zikrederek toplamda dört yerde Rukayyât'ın şiiri ile istişhâd etmiştir.⁴⁵⁷

Müberred, *el-Muktedir*'da bir yerde ismini zikrederek Rukayyât'ın şiiri ile istişhâd etmiştir.⁴⁵⁸

İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* adlı eserinde bir yerde nisbetsiz bir şekilde iki yerde de ismini zikrederek ondan istişhâd etmiştir.⁴⁵⁹

Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* eserinde, Sîbeveyhi'nin kullandığı şahitlerin dışında bir yerde, söz konusu şairden istişhâd etmiştir.⁴⁶⁰

İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*,⁴⁶¹ ve *el-Haşâiş*,⁴⁶² eserlerinde şairden istişhâd etmiştir.

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de Zemahşerî, *el-Mufaşşal*,⁴⁶³ Enbârî, *el-İnşâf*,⁴⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*⁴⁶⁵ ve İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-Mesâlik*,⁴⁶⁶ adlı eserlerinde ve başka eserlerde de söz konusu şairden istişhâd edildiği görülmektedir.

Ferezdak Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib: Temîm kabilesinden olan Ferezdak, çocukluğunu bâdiyede geçirmiş, sonra Basra'ya intikal etmiştir. Toplum haberlerinin yarısını şiirlerinde taşıdığı ifade edilerek onun çok şiir söylediği vurgulanmıştır. Cerîr ve Ahtal ile olan hiciv atışmaları, Arap edebiyatındaki nakîza⁴⁶⁷ türüne Emevî döneminde zirveyi yaşatmıştır.⁴⁶⁸ Ebû Amr b. Âlâ, onun şiirinin güzel olduğunu söyler, ancak muhdes şairlerden sayar ve onu istişhâdda delil olarak kabul etmez.⁴⁶⁹

⁴⁵⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 285, II, 221, III, 151, 314,

⁴⁵⁸ Müberred, *el-Muktedir*, I, 142.

⁴⁵⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 383, III, 439, 442.

⁴⁶⁰ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, I, 193.

⁴⁶¹ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, Tahk. Fâiz Fâris, Dârü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Kuveyt tsz., 223.

⁴⁶² İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 263, II, 349, 431, III, 255, 296.

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 537.

⁴⁶⁴ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 35, II, 544, 679.

⁴⁶⁵ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II, 581, 863, 1037, III, 1342, 1510.

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II, 93, III, 11, 187, IV, 47.

⁴⁶⁷ Bir hiciv türü olan nakîza, aynı ölçü ve vezin ile şairlerin birbirlerini hicvetmesidir. Emevî döneminde zirveyi yakalayan bu edebî tür hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay Gökgez, "Arap Şiirinde Nakîza Türü", *Nüşa*, 20(51), Aralık 2020, 31-56.

⁴⁶⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 462; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 93; Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab Fi'l-Câhiyyeti ve'l-İslâm*, el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1937, 378; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 321.

⁴⁶⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 61.

Ağız anlamındaki فَمَوْنِيهَا “femün” sözcüğünün ihtilaflı olan tesniyesinin

“femeveyhimâ” şeklindeki kullanımını yanlış kabul edenlere göre şair, bunu şiirinde kullanmakla hata yapmıştır. Onlara göre şair, dilinin bozulduğu dönemde bu kelimeyi kullanmış olup bu dönemdeki şiiri hüccet sayılmamaktadır.⁴⁷⁰

Ferezdak’ın şiir intihal ettiği ve bundan bahsedenleri hicvettiği de rivayet edilmektedir. Zürrümme’nin söylediği dört beyti beğendiği ve “*Bunları sen bir daha söyleme, bunlar bana daha çok yakışır.*” dediğinde de Zürrümme, kendisine, “*Tamam bunlar senin olsun ama benim başka şiirime karışma.*” dediği aktarılmaktadır. Yine bir gün Şemerdel el-Yerbû’î’nin (ö. 80/700) bir beytini duyduğunda ona, “*Ya bu beytinden ya da namusundan vazgeçersin.*” dediği, Şemerdel’in de, “*Al beyitler senin olsun. Gönülsüz veriyorum. Faydalarını görmeyesin!*” diyerek, beyitleri ona terketmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır.⁴⁷¹

Şair hakkında iddia edilen bu olumsuz durumlara rağmen şairin, istişhâd açısından şiirinin çok rağbet gördüğü söylenebilir. İçinde “femeveyhimâ” kelimesinin geçtiği şiir de dâhil, altmış şiiri ile Sîbeveyhi’nin en çok istişhâd ettiği şairler arasındadır.⁴⁷²

Sîbeveyhi’nin şahitlerinden birisi şu beyittir:

يَا مَرْوُ إِنَّ مَطِيَّتِي مَحْبُوسَةٌ تَرْجُو الْحَبَاءَ وَرُثْيَهَا لَمْ يَنْأَسْ

“*Ey Mervan! Benim bineğim bağlı bir halde azık beklemektedir. Bineğin sahibi de ümitsiz değildir.*” (Kâmil).⁴⁷³

Dördüncü yüzyıla kadarki dönemde, Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv* eserinde on yedi,⁴⁷⁴ Müberred, *el-Mukteḍab* eserinde on yedi,⁴⁷⁵ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv* eserinde sekiz,⁴⁷⁶ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ* eserinde on iki,⁴⁷⁷ *el-Lâmât* eserinde iki,⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Kazzâz, *Mâ Yecûzû li’ş-Şâ’ir fi’d-Ḍârûra*, 240.

⁴⁷¹ Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 137 vd.

⁴⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 223, 303, 622 vd.

⁴⁷³ Ferezdak Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib, *Dîvânü Ferezdak*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1987, 334.

⁴⁷⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 94, 96, 122 vd.

⁴⁷⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 158, IV, 313 vd.

⁴⁷⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, I, 180, 247 vd.

⁴⁷⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 381, 212 vd.

⁴⁷⁸ Zeccâcî, *el-Lâmât*, 67, 136.

İbn Verrâk (ö. 381/991), *İlelü'n-Nahv* eserinde bir⁴⁷⁹ Rummânî (ö. 384/994), *Menâzilü'l-Hurûf* eserinde bir,⁴⁸⁰ Sîrâfî, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi* eserinde,⁴⁸¹ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*,⁴⁸² ve *el-Luma*,⁴⁸³ eserlerinde birçok yerde bazen nisbetsiz bazen de ismini belirterek söz konusu şairin şiiri ile istişâd ettikleri görülmektedir.

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de Zemaşşerî'nin, *el-Mufaşşal*,⁴⁸⁴ Enbârî'nin, *el-İnşâf*,⁴⁸⁵ İbn Mâlik'in, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*,⁴⁸⁶ İbn Hişâm'ın, *Evdaḥu'l-Mesâlik*,⁴⁸⁷ ve *Muğni'l-Lebîb*⁴⁸⁸ gibi birçok eserde şairin şiiri ile istişâd edildiği görülmektedir.

Tırmîmâh el-Hakem b. Hakîm (ö. 125/743): Tay kabilesinden olan Trimmâh, Şam'da doğmuş, büyümüştür. Gençlik yıllarında Kûfe'ye intikal etmiştir. Hadarî bir şairdir. Kûfe, Basra ve Rey gibi şehirlerde dil ve edebiyat dersleri verdiği aktarılmaktadır.⁴⁸⁹

Ebû Amr b. Âlâ'nın, Tırmîmâh'ı Kûfe bölgesinde Nabatî dilinden kelime topladığını gördüğü ve ona, “*Bunları ne yapacaksın?*” diye sorduğunda da, “*Onları Arapçalaştırıp kendi şiirimde kullanacağım*” dediği rivayet edilir.⁴⁹⁰ Hadarî bir hayat sürmesi ve bedevî hayatı tam yaşamadığı için onunla ilgili tasvirlerinin yetersiz görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁹¹ Asmaî, onun şiirlerini eleştirmiş,⁴⁹² Kûfe ekolünden olan dil ve şiir âlimi İbn A'râbî'ye (ö. 231/845) onun şiirinden on sekiz kelime sorulduğunu

⁴⁷⁹ İbn Verrâk, Ebû Hasan Muhammed b. Abdullah, *İlelü'n-Nahv*, (1. Baskı), Tahk. Mahmud Câsim-Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, 319.

⁴⁸⁰ Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsa, *Menâzilü'l-Hurûf*, Tahk. İbrahim es-Sâmîrî, Dârü'l-Fıkr, Amman tsz., 41.

⁴⁸¹ Sîrâfî, Yusuf b. Hasan, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, I-II, Tahk. Muhammed Ali er-Rîh Hâşim, Mektebetü'l-Küllîyyât el-Ezheriyye-Dârü'l-Fıkr, Kahire 1974, I, 76, 112 vd.

⁴⁸² İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 100, 157 vd.

⁴⁸³ İbn Cinnî, *el-Luma*, 115, 147 vd.

⁴⁸⁴ Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, 114, 132 vd.

⁴⁸⁵ Enbârî, *el-İnşâf*, I, 24, 74 vd.

⁴⁸⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, I, 54, 140 vd.

⁴⁸⁷ İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-Mesâlik*, I, 45, 106 vd.

⁴⁸⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârîb*, Tahk. Mâzin Mübârek-Muhammed Ali Hamdullâh, Dârü'l-Fıkr, Dimaşk 1985, 132, 173 vd.

⁴⁸⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, II, 570 vd.; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 225; Tırmîmâh el-Hakem b. Hakîm, *Dîvânü't-Tırmîmâh*, (2. Baskı), Tahk. İzzet Hasan, Dârü's-Şarki'l-Arabi, Beyrut 1994, 5 vd.; Zülfikar Tüccar, “Tırmîmâh”, *DİA*, 2012, XXXI, 116-117.

⁴⁹⁰ Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 244.

⁴⁹¹ Tüccar, “Tırmîmâh”, 116-117.

⁴⁹² Cürcânî, Ebû Hasan Ali b. Abdülaziz, *el-vesâta beyne'l-Mütenebbî ve Huşûmih*, Tahk. Muhammed Ebû Faḍl İbrahim-Ali b. Muhammed el-Becâvî, Maṭba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâüh, yy. tsz, 10.

ve tamamını bilmediğini söylediği aktarılmıştır.⁴⁹³ Binaenaleyh şiirinde çokça bilinmeyen kelime kullanması, bazı kelimelerin anlamlarını sorup öğrendikten sonra şiirlerinde kullanması ve grameri sonradan öğrenmesi gibi nedenlerle şiiri ile istişhâd edilemeyeceğini ifade edilmiştir.⁴⁹⁴

Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv* adlı eserinde, biri nisbetsiz olmak üzere iki yerde şairden istişhâd etmektedir.⁴⁹⁵

Sîbeveyhi'nin, iki şiiri ile üç yerde onun ismini de zikrederek ondan istişhâd ettiği görülmektedir.⁴⁹⁶ Tırimmâh'ın şahit olarak kullanılan şiirlerinden bir şu şekildedir:

يَا دَارُ أَفَوْتُ بَعْدَ أَصْرَامِهَا ... عَامًا وَمَا يُبْكِيكَ مِنْ عَامِهَا

“Ey Yurt! Sahipleri onu bir yıl boyunca terk ederken kimsesiz kaldı. Daha sen onun (boş kaldığı) yılına ne ağlarsın.” (Serî').⁴⁹⁷

Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* eserinde, Sîbeveyhi'nin kullandığı şahitlerin dışında sadece bir yerde şairden istişhâd etmiştir.⁴⁹⁸

Sîrâfî, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi* eserinde, Sîbeveyhi'nin kullandığı dışında bir yerde şairin şiiri ile istişhâd etmiştir.⁴⁹⁹

İbn Cinnî, *el-Haşâiş* eserlerinde şairin dört beyti ile istişhâd etmiştir.⁵⁰⁰

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de Zemaşşerî'nin, *el-Mufaşşal*,⁵⁰¹ Enbârî'nin, *el-İnşâf*,⁵⁰² eserlerinde birer yerde, İbn Mâlik'in, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* eserinde dört yerde,⁵⁰³ İbn Hişâm'ın, *Evdahu'l-Mesâlik* eserinde iki yerde⁵⁰⁴ ve başka eserlerde de bu şekilde birkaç beyti ile istişhâd edildiği görülmüştür.

⁴⁹³ İsfahânî, *el-Eğânî*, XII, 289.

⁴⁹⁴ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 244,245.

⁴⁹⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 145, 297.

⁴⁹⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 201, III, 430, IV, 247.

⁴⁹⁷ Tırimmâh, *Dîvân*, 248.

⁴⁹⁸ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, V, 92.

⁴⁹⁹ Sîrâfî, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, II, 348.

⁵⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 329, II, 408, III, 172, 334.

⁵⁰¹ Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, 28.

⁵⁰² Enbârî, *el-İnşâf*, II, 351.

⁵⁰³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, I, 509, II, 982, 1110, III, 1281,

⁵⁰⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I, 352, III, 250.

Genel olarak Tırmıh'ın şiirleri ile istiṣhâd durumuna baktığımızda genellikle Sîbeveyhi'nin kullandığı iki beyit tekrar tekrar kullanılmış ve onlara birkaç beyit eklenmiştir. Yani beş on kadar beyit eserlerde tekrar etmiştir. Cürcânî'nin (ö. 392/1001-1002) dediği gibi: “*Sanki gramer âlimleri onunla istiṣhâd etmek için kendilerini zorlamışlardır.*”⁵⁰⁵

Kümeýt b. Zeyd el-Esedî (ö. 126/744): İstiṣhâdda temel kabul edilen kabilelerden biri olan Esed kabilesine⁵⁰⁶ mensup olmasına rağmen, asıl topraklarından ayrı bir yerde Kûfe’de yaşamış ve bazı âlimlerce dili ve şiiri eleştirilmiştir. Kûfe’de çocuklara ders verdiği ifade edilmektedir.⁵⁰⁷ Asmaî, Kümeýt’in, Şam’ın “*curmukânîlerinden*”⁵⁰⁸ olduğunu,⁵⁰⁹ Kûfe’de yaşadığını, müvelled şairlerden olduğunu, sonradan nahiv öğrendiğini, anlamını bilmediği kelimeler kullandığını ve bu nedenle de şiiri ile istiṣhâd edilemeyeceğini söyler.⁵¹⁰

Kur’an, hadis ve şiirlerden çokça alıntı yaptığı iddia edilmiş, intihal ile ilgili bilinen ilk eserin de İbn Künâse’nin (ö. 207/823) onun hakkındaki, *Serikâtü Kümeýt mine’l-Kur’âni ve Gayrih* isimli eseri olduğu ifade edilmiştir.⁵¹¹

Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv* adlı eserinde, iki yerde nisbetsiz bir şekilde ondan istiṣhâd etmektedir.⁵¹²

Sîbeveyhi’nin, yedi yerde onun ismini de zikrederek ondan istiṣhâd ettiği görülmektedir.⁵¹³

Müberred de *el-Mukteḍab* adlı eserinde beş yerde ismini zikrederek, bazıları Sîbeveyhi’nin de kullandığı şiirleri ile istiṣhâd etmiştir.⁵¹⁴

⁵⁰⁵ Cürcânî, *el-Vesâta*, 10.

⁵⁰⁶ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147.

⁵⁰⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ş-Şu’arâ*, II, 566; Ziriklî, *el-A’lâm*, V, 233; Kümeýt b. Zeyd el-Esedî, *Dîvânü Kümeýt b. Zeyd el-Esedî*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Nebil Turayfî, Dârü Şâdir, Beyrut 2000, 7 vd..

⁵⁰⁸ Curmukânî: Şam bölgesinde yaşayan Nebâtî asıllı kişiler veya Musul bölgesinde asılları Arap olmayan kişiler için kullanılan bir ifadedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, X, 35.

⁵⁰⁹ Cürcânî, *el-vesâta*, 10.

⁵¹⁰ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 228.

⁵¹¹ İsmail Durmuş, “İntihal”, *DİA*, 2000, XXII, 347-350.

⁵¹² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 173, 316.

⁵¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 276, 114, 123, II, 339, III, 257, 282, 316.

⁵¹⁴ Müberred, *el-Mukteḍab*, I, 144, II, 93, 238, III, 356, IV, 398.

Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*'da bir yerde ismini zikrederek şaire ait iki beyit,⁵¹⁵ Hürûfu'l-Me'ânî adlı eserinde de bir yerde ismini belirterek şiiri ile istişhâd etmiştir.⁵¹⁶

el-Cümelü 'l-Kübrâ'da geçen şahit beyitlerden biri şu şekildedir:⁵¹⁷

فَمَا لِي إِلَّا اللَّهُ لَا رَبَّ غَيْرُهُ ... وَمَا لِي إِلَّا اللَّهُ غَيْرُكَ نَاصِرُ

“Benim, kendisi dışında rab bulunmayan Allah’tan başka (rabbim) yok ve senin dışında Allah’tan başka yardımcım yok.” (Tavîl).⁵¹⁸

Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* eserinde, Sîbeveyhi’nin kullandığı şahitlerin dışında da söz konusu şairden istişhâd etmiştir.⁵¹⁹

İbn Cinnî de *el-Haşâiş* adlı eserinde onun şiiri ile istişhâd etmiştir.⁵²⁰

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de: Zemahşerî’nin *el-Mufaşşal*,⁵²¹ Enbârî’nin *el-İnşâf*,⁵²² İbn Yaîş’in *Şerhu 'l-Mufaşşal*,⁵²³ İbn Usfûr’un *el-Mümti’ fi’t-Taşrif*,⁵²⁴ İbn Mâlik’in *Şerhu 'l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*⁵²⁵ ve İbn Hişâm’ın *Evdaḥu 'l-Mesâlik*⁵²⁶ eserlerinde şairden istişhâd edildiği görülmektedir.

Kuhayf b. Süleym el-Ukaylî (ö. 130/747): Emevî dönemi şairlerinden olan ve İslâmiyyûn’un onuncu tabakasından sayılan Kuhayf’ın küçük bir divanı bulunmaktadır.⁵²⁷ Asmaî, onun fasih olmadığını ve şiirinin de delil olmadığını söyler.⁵²⁸

Dördüncü yüzyılın sonuna kadarki zaman zarfında ele aldığımız gramer kitaplarında, sadece Sîbeveyhi *el-Kitâb*’da bir yerde nisbetsiz bir şekilde şairin şu beyti ile istişhâd etmiştir.⁵²⁹

⁵¹⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 238.

⁵¹⁶ Zeccâcî, *Hurûfu 'l-Me'ânî*, 61.

⁵¹⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 238.

⁵¹⁸ Kümeýt, *Dîvân*, 197.

⁵¹⁹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, I, 63, 444, 460, II, 173, 323, 477, III, 83, 446, IV, 25, 49, 78, 332, 385.

⁵²⁰ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 335, II, 283, III, 29, 184, 260, 293, 296.

⁵²¹ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 97, 124, 217, 239, 289.

⁵²² Enbârî, *el-İnşâf*, I, 84, 223, II, 438.

⁵²³ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, I, 110, 177 vd.

⁵²⁴ İbn Usfûr, *el-Mümti’ fi’t-Taşrif*, 130, 353 vd.

⁵²⁵ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, I, 269, 306 vd.

⁵²⁶ İbn Hişâm, *Evdaḥu 'l-Mesâlik*, I, 207, II, 59 vd.

⁵²⁷ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli’s-Şu‘arâ*, II, 791: Ziriklî, *el-A‘lâm*, V, 191.

⁵²⁸ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 258.

⁵²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 610.

حُثَاثِي يَأْكُلُونَ التَّمْرَ لَيْسُوا ... بِرُؤُجَاتٍ يَلِدْنَ وَلَا رِجَالٍ

“Hünsâdırlar. Hurma yerler. Ne doğurgan kadın ne de erkektirler.” (Vâfir).⁵³⁰

Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* ve İbn Cinnî, *el-Hasâiş* eserlerinde, Sîbeveyhi'nin kullandığı şahitten farklı bir beyit ile istişhâd etmişlerdir.⁵³¹

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*'de, Sîrâfî ve İbn Cinnî'nin kullandığı beyit ile birlikte, bir beyitle daha istişhâd edilmiştir.⁵³² Bu üç beyit birkaç eserde daha tekrar ettiği görülmüş, ancak gramer eserlerinde şairin başka şiirine rastlanamamıştır.

Sözlük gibi diğer eserlerde, şairin şiirleri ile istişhâd edildiği tespit edilmiştir.⁵³³

Zürümme Gaylân b. Ukbe: Yemâme civarında yaşayan ve kurdukları ittifak nedeni ile Ribâb adıyla anılan kabillerden biri olan Adî b. Abdimenât kabilesine mensuptur.⁵³⁴ Bâdiyede yaşasa da Yemâme ve Basra'ya çok uğramıştır. Şairin şiiri, başlangıcı güzel olup sonradan bozulan anlamında deve dışkısına veya gelin süsüne benzetilmiştir. Şairin, مَا بَالُ عَيْنِكَ مِنْهَا الْمَاءُ يَنْسَكِبُ “Gözlerine ne oluyor da yaş akıtmaktadır.”⁵³⁵ şeklindeki kasidesi hakkında Cerir'in, “Zürümme bunu söyledikten sonra dilsiz olsaydı en iyi şair olurdu.” ifadesini bu bağlamda söylediği düşünülmektedir.⁵³⁶

Asmaî, onun şiiriyle istişhâd edilebileceğini ifade etmiştir. Ancak birçok âlim tarafından, şehirlere çok uğradığından dolayı bazı kelimeleri ve gramer kurallarını yanlış kullandığı şeklinde eleştirilmiştir. Ayrıca onun gizli bir şekilde okuma yazmayı öğrendiği

⁵³⁰ Hâtim Sâlih Dâmin, *Şi'ru'l-Kuhayf el-Ukaylî*, Mektebetü's-Şi'ri'l-Arabî, Bağdad 1986, 250.

⁵³¹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, II, 215; İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, II, 313.

⁵³² İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, I, 728, 809.

⁵³³ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *eş-Şihâh Tâcu'l-Luğa*, I-VI, (4. Baskı), Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, II, 821, VI, 2357; İbn Sîde, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu'l-A'zam*, I-XI, (1. Baskı), Tahk. Abdulhamid el-Hindâvî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, IV, 51, VI, 461; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, II, 232, VIII, 116, XI, 287 vd; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II, 239, V, 473 vd.

⁵³⁴ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 35, 133; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 366.

⁵³⁵ Zürümme, *Dîvân*, 1.

⁵³⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Su'arâ*, II, 566; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 124.

ve bu yönüyle eleştirildiği nakledilmektedir.⁵³⁷ Şiirinde fasih olmayan الْعَنْعَنَةُ “anane”⁵³⁸

yani “hemze”nin yerine “ayn” harfini kullandığı görülmektedir. Şu beytinde اَنَّ “en”

yerine عَنْ “an” kullanması örneğinde olduğu gibi:

أَعْنُ تَرَسَّمْتَ مِنْ حَرْقَاءَ مَنْزِلَةً   مَاءُ الصَّبَابَةِ مِنْ عَيْنَيْكَ مَسْجُومٌ

“Harkâ’yı ve oturduğu evini hayal ederken mi onun özlemiyle gelen gözyaşları gözünden dökülmektedir.” (Basî).⁵³⁹

Zürrumme hakkında bu olumsuz eleştiriler, onun şiirlerinin istişhâd bağlamında şahit olarak kullanımının önüne geçememiştir. Mezkûr şairin, şiirleri istişhâdda en çok kullanılan şairler arasında olduğu görülmektedir. Sîbeveyhi’nin yirmi beşten fazla yerde onun şiiri ile istişhâd ettiği görülmektedir.⁵⁴⁰

İslâmiyyûn dönemine genel olarak baktığımızda, bu dönemin şiirlerinin de istişhâdda kullanılmasında sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. Ebû Amr b. Âlâ, Asmaî ve İbn A’râbî (ö. 231/846) gibi dönemin dil âlimlerinin birkaç şair hakkındaki kesin eleştirilerine rağmen, bu şairlerin şiirleri ile de gramer eserlerinde az çok istişhâd edildiğine şahit olunmuştur.

2.4. MÜVELLEDÛN/MUHDESÛN ŞİİRİ İLE İSTİŞHÂD

Dördüncü tabaka olarak kabul edilen ve Müvelled veya Muhdes diye isimlendirilen bu tabaka, genel görüşe göre hicrî ikinci asrın ortasından itibaren Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783) ile başlatılır. Bu dönem, istişhâd sınırının dışında kabul edilmiştir.⁵⁴¹ Bazı gramer âlimlerinin, istisna kabul edilebilecek az sayıda kişi dışında, bu tabakadaki şairlerden istişhâd edilmediğine şahit olunmuştur.

Hicrî ikinci asrın ortasından itibaren farklı milletlerden Müslüman olup, Araplara karışanlar artınca, lahn halkın dilinde yayılmış ve şairlerin şiirlerine de yansımaya

⁵³⁷ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 204-221.

⁵³⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 30.

⁵³⁹ Zürrumme, *Dîvân*, 567.

⁵⁴⁰ Hâlid Abdülkerîm Cum’a, *Şevâhidü’ş-Şi’r fî Kitâbi Sîbeveyhi*, 288.

⁵⁴¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 59.

başlamıştır. Daha önce de değinildiği gibi, hata yapmış olma bir yana, hata yapmış olma ihtimalinden bile şairleri eleyecek kadar hassas davranan dil âlimleri,⁵⁴² yeni anlamındaki *muhdes* veya Arap olmayıp, Arapların arasında doğan anlamında *müvelled* diye isimlendirilen bu dönem şairlerini, yaptıkları dil hataları nedeniyle kusurlu saymışlardır.⁵⁴³ Âmidî (ö. 371/981), hemen hemen bütün muhdes şairlerin lahn yaptıklarını ifade etmiştir.⁵⁴⁴ Süyûtî'nin de, "*Arap dili âlimleri bu dönem şairlerinden istişhâd edilemeyeceği konusunda icmâ'ı vardır.*"⁵⁴⁵ rivâyetinin mutlak bir icmâ olmasa da genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Ebû Amr b. Âlâ ise *İslâmiyyûn* diye adlandırılan üçüncü tabakayı da muhdes sayar ve şiirlerinin güzel olduğunu ancak onunla istişhâd edilemeyeceğini söylerdi.⁵⁴⁶ Şiirlerinin güzel olduğunu fakat kendilerinden önce de çokça güzel şiir söylendiğini belirterek, onlara ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Asmaî, Ebû Amr b. Âlâ'nın yanında uzun süre kaldığını ve onun, "müvelled kabul ettiği İslâmî döneme ait bir tek şiir ile istişhâd ettiğine şahit olmadığını" söylerken,⁵⁴⁷ Ebû Amr'ın, müvelled sınırını erken devirde başlattığını ve bu konuda tavrının ne kadar net olduğunu göstermektedir. Ancak Asmaî, Ebû Amr'ın istişhâd için çizdiği dar sınırları, hicrî ikinci asrın ortasına kadar genişletmiş ve bu sınır genel kabul görmüştür. Kendisi İbrahim b. Hereme'yi (ö. 150/767) İslâmiyyûn döneminin istişhâd edilebilecek son şairi olarak kabul eder.⁵⁴⁸ "*Yemin olsun ki erken dönemde dünyaya gelseydi, onu şairlerin çoğundan üstün tutardım.*"⁵⁴⁹ sözü ile Beşşâr'ın şiirini beğenmesine rağmen hicrî ikinci yüz yılın ortası olarak belirlenen sınırı benimsediğini ve şairin, zamansal olarak geri kaldığını belirtir. İbn Mu'tez (ö. 296/908) de Beşşâr'ın, muhdes şairlerin en iyisi olduğunu ifade eder.⁵⁵⁰ Câhiz ise İbn Hereme'yi (ö. 150/767) de müvelled saymıştır.⁵⁵¹ Ancak genel olarak İbn Hereme, İslâmî dönemin son şairi olarak kabul edilirken, hicrî 167 yılında vefat eden Beşşâr b. Bürd'ün de ikinci

⁵⁴² Câhiz, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, 148; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 148.

⁵⁴³ Bağdâdî, *Hzânetü 'l-Edeb*, I, 5-8.

⁵⁴⁴ Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 29.

⁵⁴⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 58.

⁵⁴⁶ Câhiz, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, 261; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

⁵⁴⁷ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

⁵⁴⁸ İbn Mu'tez, Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtü 'ş-Şu'arâ*, (3. Baskı), Tahk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz., 20.

⁵⁴⁹ İsfahânî, *el-Eğânî*, III, 100.

⁵⁵⁰ İbn Mu'tez, *Tabakâtü 'ş-Şu'arâ*, 24.

⁵⁵¹ Câhiz, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, 64.

asrın ortalarından itibaren başladığı kabul edilen Müvelled tabakasının ilk şairi olarak kabul edilmektedir.⁵⁵²

Hicrî ikinci asrın ortasından yani müvelled tabakasının başlangıcı ile beraber lahnın, halkın dilinde yaygın olduğu kabul edilmiştir. Hicrî dördüncü asra kadarki zaman zarfında da fesâhat çemberinin gittikçe daraldığı, çöllerin derinliklerinde ve dağların arasındaki vadilerde sınırlı alan içinde kaldığı ifade edilmiştir. Hicrî dördüncü asrın sonuna gelindiğinde ise hadarî ve bedevî ayrımı olmadan, fesâhatin genel olarak tümünden yitirildiği kabul edilmiştir.⁵⁵³ Yani fesâhatin dönem, bölge ve kabilenin her üç tasnifi açısından da sona erdiği iddia edilmiştir.

Âlimlerin Müvelled/Muhdes şairler hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir:

Ebû Amr b. Âlâ, müvelledlerin şiirinin güzel olmaması halinde zaten kayda değer olmadığını, güzel olması durumunda onlardan önceki dönemde de çokça güzel şiir söylendiği için müvelled kabul ettiği İslâmî dönem ve sonrasına, istişhâd açısından bir gereklilik olmadığını söyler.⁵⁵⁴

Asmaî, Ebû Amr b. Âlâ hakkında der ki: *“On sene yanında kaldım, kitapları bir evi dolduracak kadar idi. Ama İslâmî döneme ait bir tek şiir ile istişhâd ettiğini görmedim.”*⁵⁵⁵

Câhiz, *“Müvelled, asla ana dili olan Arapçayı konuşan bir Arap gibi olamaz. Müvelled, Arapçayı sonradan öğrenmişken, Arap ise bu dil ile birlikte büyümüştür.”* ayrıca *“Müvelled şairin hata yapmayacağından emin olamayız. Zira o, Arapçayı sonradan öğrenmiştir. Büyük âlim seviyesine ulaşmış müvelledler dahi çölde yaşayanlardan naklettikleri kabul edilir ama kendisi konuştuğunda bilinen kurallardan farklı hareket ederse kabul edilmez.”* demiştir.⁵⁵⁶

Bazı âlimlerin, müvelled şairlere yönelik değerlendirmelerinde, *“Gayesi, maksadın karşı taraftan anlaşılması diyebileceğimiz belâgat için, bazen gramere ihtiyaç yoktur. Kelimenin sonunun sakın kılınarak söylenen sözlerde, sözün gidişatından maksat*

⁵⁵² Süyûtî, *el-İktirâh*, 59.

⁵⁵³ Muhammed ‘İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*, 125.

⁵⁵⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90; Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, III, 57.

⁵⁵⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

⁵⁵⁶ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, IV, 348-349.

anlaşıyorsa, fâil merfû, mefûl da mansûb olarak harekelenmese de o söz belîğdir."⁵⁵⁷ şeklindeki değerlendirmelerini Câhiz kabul etmemekte ve *"Dil hataları içeren bir ifadenin belîğ olamayacağını, muhatap tarafından dil hataları içeren bir ifadenin anlaşılması halinde, bu durum o ifadenin belîğ olduğunu değil, muhatabın o dil hatalarını daha önce duymasından kaynaklandığını."* ifade ederek cevap vermekte,⁵⁵⁸ müvelled ve muhdeslerin dil hatalarını içeren sözlerinin belîğ kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.

Tüm bu görüş ve iddialara rağmen âlimler içerisinde bazı muhdes şairlerin şiirlerini takdir edenler, hatta şiirleri ile istişhâd edenler de vardır. Bunlar:

Müberred (ö. 286/900), *"Eski olduğu için kimse tercih edilmemelidir. Yeni olduğu için de kimse reddedilmemelidir. Herkese hakkını vermek gereklidir. Dönemimize yakın yaşayan Umâre b. Akîl'e (ö. 239/853) bakın, şiiri nasıl tercih edilmektedir."* demiştir.⁵⁵⁹

Zemahşerî, Ebû Temmâm'ın şiiri ile *el-Keşşâf* adlı tefsirinde⁵⁶⁰ istişhâd etmiş ve onun için, *"O, bir dil âlimidir ve muhdes olup şiirleri ile istişhâd edilmese de, ben onun kendi söylediği şiiri ile istişhâd dönemindeki şairlerden rivayet ettiğini bir tutarım"* demiştir.⁵⁶¹

İbn Kuteybe, *"Yüce Allah'ın ilim, şiir ve belâgatı bir zamana veya bir topluma tahsis ederek diğer zamanları ve toplumları mahrum bırakması söz konusu değildir. Aksine bütün zamanlar ve toplumlar bu konuda eşittir. Eski diye tabir edilen, kendi zamanında yeni sayılıyordu. Cerîr, Ahtal ve Ferezdak kendi zamanlarında muhdes sayılıyorlardı. Ebû Amr b. Âlâ onlar için, 'Bu muhdesler öyle arttı ve güzelleşti ki nerdeyse onlardan da rivayet alacaktım.' diyordu. Aradan zaman geçince bunlar bize göre kadîm/eski oldular. Onlardan sonra gelen Huraymî (ö. 212/827), Attâbî (ö. 220/835) ve Hasan b. Hânî' (ö. 198/813) gibiler de bizden sonrakiler için öyle sayılacak. Güzel söz söyleyen ve güzel bir eylemde bulunan herkesin, sözünü ve fiilini kabul eder ve onu takdir ederiz. Yaşının küçük olması veya yeni olması onun değerini düşürmez. Aynı şekilde güzel sözü söyleyen kişinin, eski veya makam sahibi olması onun sözüne değer katmaz."* demiştir.⁵⁶²

⁵⁵⁷ İbn Haldûn, *Muḳaddime*, II, 416.

⁵⁵⁸ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 148.

⁵⁵⁹ Müberred, *el-Kâmil fi'l-Lügati ve'l-Edeb*, I, 28.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 77, IV, 822.

⁵⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 86-87.

⁵⁶² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 64.

İbn Abdirabbih, “Mantık çerçevesinde bakıldığında değerli olanın değerini kabul etmek gerek. Önce gelenin önceliği, onu üstün kılmadığı gibi sonra gelenin sonralığı da onun değerini düşürmez.” demiştir.⁵⁶³

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), şu olayı aktarır: “Müslim, benim dedem Amr b. Âlâ, ‘Şiir Zürrumme ile son bulmuştur.’ derdi. Ancak dedem, Umâre b. Akîl’i görseydi onun Zürrumme’den daha iyi bir şair olduğunu anlardı.’ Dediginde, Anzî, ‘Yemin olsun ki Müslim doğru söylüyor.’ dedi.”⁵⁶⁴

İbn Haldûn (ö. 808/1406), “Arapların İslâmî dönemdeki sözleri, câhiliye dönemi nesir ve nazmından daha tatlı ve belâgat açısından daha üstündür.” demiştir.⁵⁶⁵

Aktarılan rivayetlerden de anlaşılacağı gibi müvelled şairlerin şiirlerini takdir eden ve kudemâ ile karşılaştırırken eşit değerde, hatta daha üstün kabul edenler de vardır. Ancak bu durum müvelled şairlerin şiirinin, istişhâd edilebilir olduğunu göstermez. Aksine en son aktardığımız İbn Haldûn’un ifadesinde vurguladığı, “tatlılığı ve belağı yönü” sözünden anlaşılacağı gibi, onların şiirinin edebî ve belâgî yönüne hamledilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Müvelled şairlerin şiiri ile belâgî açıdan istişhâd edilebileceği vurgusunu *Hizâne*’de de görmekteyiz. Bağdâdî, Müvelled şairler ile sarf ve nahivde istişhâd edilemeyeceğini, fakat me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimlerinde onlardan istişhâd edilebileceğini vurgulamaktadır.⁵⁶⁶ Zira söz konusu şairler belâgî açıdan mükemmel konuşsalar dahi, bazen dillerinde hatalar belirlemektedir. Haccâc (ö. 95/714), bir dil âlimi olan Yahya b. Ya‘mer’e (ö. 129/746) kendisinin lahn yapıp yapmadığını sorduğunda, ona, *قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ* “De ki: Eğer *اقتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ...* babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihâddan daha sevgili ise...” ayetindeki⁵⁶⁷ *أَحَبَّ*

⁵⁶³ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 238.

⁵⁶⁴ İsfahânî, *el-Eğânî*, XXIII, 349.

⁵⁶⁵ İbn Haldûn, *Muqaddime*, II, 408.

⁵⁶⁶ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 5.

⁵⁶⁷ Tevbe: 9/24.

“*ehabbe*” kelimesini nasb ile okumak gerekirken, ref ile okuyarak hata yaptığını söylemiştir.⁵⁶⁸ Oysa Haccâc, Ebû Amr b. Âlâ’nın belirttiği gibi çok belîğ konuşan bir hadarî idi.⁵⁶⁹

İbn Tabâtabâ, Müvelled şairlerin elinde İslâm öncesi ve İslâm ile gelen çok fazla edebî birikimlerinin olduğunu, bu durumun onlar için bir olumsuz bir de olumlu sonuç doğurduğunu ifade eder: Olumsuz tarafı, söyledikleri şiirlerin üstün bir belâgate sahip olmaması durumunda rağbet görmeyeceğidir. Olumlu tarafı da bu birikimden istifade edenlerin üstün şiirler söyleyebileceğidir. Bunu da aktardığı bir rivayet ile anlatır: “*Hâlid b. Abdullah el-Kasrî (ö. 126/743) der ki: ‘Babam bana bin tane hutbe ezberletti. Sonra bana bunları unutmamı söyledi. Ben de unuttum. Artık bir söz söylemek istediğimde çok kolay bir şekilde söyleyebiliyordum.’*”⁵⁷⁰

Belâgat ile ilgili edebî sanatların, müvelled tabakası ile birlikte şiirde daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlandığı iddiası⁵⁷¹ ile Ebû Amr b. Âlâ’nın, Haccâc hakkındaki ifadesinden⁵⁷² anlaşıldığı gibi, müvelled şairlerin içinde edebî yönü çok güçlü olan şairler bulunduğunu inkâr etmemek ve âlimlerin onlar hakkındaki övgülerini de buna hamletmek gerektiği kanaatindeyiz.

Neticede muhdesûn döneminde yaşamış birinin, kudemâ diye tabir edilen önceki şairlerden daha belîğ bir şiir söylemesi, onun dönemindeki gramer hatalarının yaygın olduğu, hatta kendisinin de dil hatası yapabileceği gerçeğini değiştirmez.

Müvelled şairlerden istişhâd örnekleri şunlardır:

Ebân b. Abdülhamîd el-Lâhiķî (ö. 200/815): Şair ve edip olan Ebân, iyi hutbe irâd eder ve iyi mektup yazardı. Bağdat’a giderek, saraya yakınlıkları ile bilinen Bermekîlerle yakınlık kurmuş ve iltifatlarına nâil olmuştur. Şairin aynı zamanda *Kelile ve Dimne*’yi⁵⁷³ nazma çevirdiği ifade edilmektedir.⁵⁷⁴

⁵⁶⁸ Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lüğaviyyîn*, 21; Demîrî, Ebû’l-Bekâ Kemâlüddîn, *Hayâtü’l-Hayevânî’l-Kübrâ*, I-II, (2. Baskı), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1424, I, 191.

⁵⁶⁹ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 149.

⁵⁷⁰ İbn Tabâtabâ, Ebû Hasan Muhammed b. Ahmed, *‘İyârü’s-Şi’r*, Tahk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mânî, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire tsz., 15.

⁵⁷¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 409 vd.

⁵⁷² Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 149.

⁵⁷³ Hint kökenli bir öğüt kitabı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Kelile ve Dimne”, *DİA*, 2022, XXV, 210-212.

⁵⁷⁴ İbn Mu‘tez, *Tabakâtü’s-Şu‘arâ*, 240.

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde şairin sadece şu beyti ile nisbetsiz bir şekilde istişhâd ettiği görülmektedir:⁵⁷⁵

حَذِرْ أُمُورًا لَا تُحَافُ وَأَمِنْ مَا لَيْسَ مُنْجِيَهُ مِنَ الْأَقْدَارِ

“Korkulmayacak şeylere karşı tedbirli, başına geleceği kesin olan şeylere karşı da ilgisiz”. (Kâmil)⁵⁷⁶

Zeccâcî de *el-Cümelü 'l-Kübrâ*'da Sîbeveyhi'nin istişhâd ettiği şiir ile kendisi de şairin ismini belirtmeden istişhâd etmiştir.⁵⁷⁷

Sîbeveyhi'nin istişhâd ettiği beyit birkaç gramer eserinde daha ele alınmış, kimi âlimler istişhâdî uygun görmüş,⁵⁷⁸ kimisi ise eleştirmiştir.⁵⁷⁹ Ancak Ebân'ın başka şiiri ile istişhâd edildiğine rastlayamadık. Batalyevsî (ö. 521/1127) söz konusu şiirin İbn Mukaffa'ya (ö. 142/759) da nisbet edildiğinin veya Ebân tarafından uydurulduğunun da ifade edildiğini aktarmaktadır.⁵⁸⁰

Halef el-Ahmer Ebû Muhriz (ö. 180/796):

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde şairin sadece şu beyti ile nisbetsiz bir şekilde istişhâd ettiği görülmektedir.⁵⁸¹

وَمَنْهَلٍ لَيْسَ لَهُ حَوَازِقُ وَلِضَفَادٍ جَمٍّ نَقَائِقُ

“Öyle bir kaynak ki uğrayanı yok, birikintisinde de kurbağaların sesi çok.” (Recez)⁵⁸²

⁵⁷⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 113.

⁵⁷⁶ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, IV, 89; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü 'l-Mufaşşal*, III, 402; Hasan Şurrâb, *Şerhu 'ş-Şevâhid*, I, 469.

⁵⁷⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 105.

⁵⁷⁸ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, IV, 89.

⁵⁷⁹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, I, 443.

⁵⁸⁰ Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Hulel fî Şerhi Ebyâti 'l-Cümel*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 81.

⁵⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 273.

⁵⁸² İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, V, 372; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü 'l-Mufaşşal*, XI, 201; Hasan Şurrâb, *Şerhu 'ş-Şevâhid*, I, 469.

Kendisi de dilci ve şiir ravisi olan Halef'in bu beyti, Müberred'in *el-Muktedir*⁵⁸³ ve İbn Yaîş'in *Şerhu 'l-Mufaşşal*⁵⁸⁴ gibi birkaç gramer eserinde tekrar ettiği görülmüştür. Ancak başka şiiri ile istişhâd edildiğine rastlanılamamıştır.

Mervân en-Nahvî (ö. 190/805):

Kendisi de aynı zamanda gramer âlimi olan Mervân'a ait olduğu iddia edilen aşağıdaki beytin,⁵⁸⁵ gramer kitaplarında tekrar ettiği görülmüştür. Bu beytin aynı zamanda Mütelemmis'e ait olduğu da iddia edilmiştir.⁵⁸⁶

أَلْقَى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ وَالزَّادَ حَتَّى نَعْلَهُ أَلْقَاهَا

“Yükünü hafifletmek için sahifeyi, azığınızı ve hatta ayakkabınızı attı.” (Kâmil).⁵⁸⁷

Halîl b. Ahmed'in *el-Cümel fi 'n-Nahv*,⁵⁸⁸ Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*⁵⁸⁹ ve İbn Serrâc'ın *el-Uşûl fi 'n-Nahv*⁵⁹⁰ eserinde şairin ismini belirtmeden şiiri ile istişhâd ettikleri görülmektedir.

Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*'da Mervân'ın bu şiirini Mutellemis'e nisbet ederek onunla istişhâd etmiştir.⁵⁹¹ Ancak *el-Cümelü 'l-Kübrâ*'nın şârihi Batalyevsî, onun Mervân'a ait olduğunu söylemektedir.⁵⁹²

İbn Cinnî, *el-Luma' fi 'l-Arabiyye* adlı eserinde isim belirtmeden aynı beyit ile istişhâd etmiştir.⁵⁹³

*Şerhu 'l-Mufaşşal*⁵⁹⁴ ve *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*⁵⁹⁵ gibi dördüncü yüzyıldan sonraki birçok gramer eserinde de aynı beytin tekrar ettiğini görmekteyiz.

⁵⁸³ Müberred, *el-Muktedir*, II, 189.

⁵⁸⁴ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, V, 372.

⁵⁸⁵ Süyûtî, *Buğyetü 'l-Vu'ât*, II, 284.

⁵⁸⁶ Mezkûr şiirin Mütelemmis'e aidiyeti konusu, çalışmanın “İstişhâdda Ümmî Şairlerin Tercih Edilmesi ve Şairlerin Okuryazar Olduklarını Gizlemeleri” başlığı altında daha ayrıntılı yer verilmiştir.

⁵⁸⁷ Hasan Şurrâb, *Şerhu 'ş-Şevâhid*, III, 311.

⁵⁸⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv*, 205.

⁵⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 97.

⁵⁹⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, I, 425.

⁵⁹¹ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 81.

⁵⁹² Batalyevsî, *el-Hulel fi Şerhi Ebyâti 'l-Cümel*, 63, 64.

⁵⁹³ İbn Cinnî, *el-Luma' fi 'l-Arabiyye*, 78.

⁵⁹⁴ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, IV, 470.

⁵⁹⁵ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, III, 1211.

Mervân'ın incelediğimiz gramer eserlerinde istişhâd edilmiş başka bir şiirine rastlayamadık.

Ummânî er-Râciz (ö. 228/843): Temîm kabilesinden olan ve sarışın olup Ummânîlîlara benzediği için kendisine Ummânî denilen şairin, yüz otuz yıl yaşadığı ifade edilmiştir.⁵⁹⁶

Şairin incelediğimiz eserlerde sadece iki beyti ile istişhâd edildiğine rastlayabildik. Birincisi:

كَأَنَّ أُذُنَيْهِ إِذَا تَشَوَّفَا ... قَادِمَتَا أَوْ قَلَمًا مُحَرَّفَا

“Onun iki kulağı dikeldiğinde, yana yatmış iki kalem veya kuşların perçemi gibi olurlar.” (Recez).⁵⁹⁷

İlk olarak İbn Cinnî *el-Haşâiş* adlı eserinde şairin bu beyti ile nisbetsiz bir şekilde istişhâd ettiği görülmektedir.⁵⁹⁸

İbn Usfûr'un *el-Mümti 'fi't-Taşrîf*,⁵⁹⁹ İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*⁶⁰⁰ ve Bağdâdî'nin *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*⁶⁰¹ gibi, dördüncü yüzyıldan sonraki incelediğimiz birkaç gramer eserinde de aynı beyit ile tekrar istişhâd edildiği görülmüştür.

İkincisi: أَوْ خِفَتَ بَعْضَ الْجَوْرِ مِنْ سُلْطَانِهِ قَدَعُهُ يُنْفِذُهُ إِلَى أَوَانِهِ

“Onun sultanının/idaresinin zulmünden mi korktun? Zamanı gelene kadar bırak uygulasin.”⁶⁰²

Sadece İbn Enbârî'nin *el-Müzekker ve'l-Müennes* adlı eserinde, سُلْطَان “sultân” kelimesinin müzekker oluşu ile alakalı istişhâd ettiği bu beyti⁶⁰³ ve bir önceki beyit dışında şairin başka istişhâd edilen bir şiirine rastlayamadık.

⁵⁹⁶ İbn Mu'tez, *Tabakâtü's-Su'arâ*, 109 vd.

⁵⁹⁷ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 213; Hasan Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhid*, II, 139.

⁵⁹⁸ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, II, 432.

⁵⁹⁹ İbn Usfûr, *el-Mümti 'fi't-Taşrîf*, 259.

⁶⁰⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, I, 118.

⁶⁰¹ Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, I, 184.

⁶⁰² Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, XII, 266.

⁶⁰³ İbn Enbârî, Ebû Bekir, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, I-II, Muhammed Abdülhâlik Uzeyme, *Vezâretü'l-Evkâf*, Mısır 1981, I, 411.

Umâre b. Akîl (ö. 239/853): Temîm kabilesinden Cerîr'in torunu olan şairin şu beyti ile istişhâd edilmiştir:

وَأَنِّي امْرُؤٌ مِنْ عَصْبَةِ حَنْدَقِيَّةٍ   أَبْتُ لِلْأَعَادِي أَنْ تُذِيحَ رِقَابُهَا

“Ben, düşmana boyun eğmeyen, yardıma koşan topluluğun soyundan bir adamım.”
(Tavîl).⁶⁰⁴

Müberred, *el-Mukteḍab* adlı eserinde, söz konusu şairin şiiri ile ismini belirterek istişhâd etmiştir.⁶⁰⁵

Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* eserinde aynı beyit ile nisbetsiz bir şekilde istişhâd etmiştir.⁶⁰⁶

İbn Cinnî de *el-Münşif* adlı eserinde Umâre'nin söz konusu şiiri ile yine nisbetsiz bir şekilde istişhâd etmiştir.⁶⁰⁷

Dördüncü yüzyıldan sonraki dönemde de aynı beytin, Enbârî'nin *el-İnşâf*,⁶⁰⁸ İbn Yaîş'in *Şerhu 'l-Mufaşşal*⁶⁰⁹ ve İbn Mâlik'in *Şerhu 't-Teshîl*⁶¹⁰ eserlerinde de nisbetsiz bir şekilde geçtiği görülmüştür. Zikredilen bu beyit dışında, söz konusu şairin başka bir şiiri ile istişhâd edildiğine rastlanmamıştır.

Sibeveyhi'nin Beşşâr'ın hicivlerinden korktuğu için onun şiirleri ile istişhâd edildiği iddia edilmiş olsa da *el-Kitâb*'da istişhâd edilen şiirler arasında Beşşâr'a ait bir şiir bulunmadığı bilinmektedir.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Umâre b. Akîl b. Cerîr, *Dîvânü Umâre b. Akîl*, (1. Baskı), Tahk. Şâkir el-Âşûr, Vizâretü'l-Â'lâm, yy. 1973, 33.

⁶⁰⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 199.

⁶⁰⁶ Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (1. Baskı), I-V, Tahk. Ahmed Hasan Mehdeli-Ali Seyyid Ali, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I, 115, 208, 365, II, 441, III, 248, 432, 451, 498, IV, 66, V, 217, 242.

⁶⁰⁷ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Münşif*, (1. Baskı), Dârü İhyai't-Turasi'l-Kadim, yy. 1954, 130.

⁶⁰⁸ Enbârî, *el-İnşâf*, II, 487.

⁶⁰⁹ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, IV, 244.

⁶¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, IV, 12.

⁶¹¹ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(11), Haziran 1993, 326-358, 329.

2.5. DEĞERLENDİRME

Gramer çalışmalarının başladığı hicrî ikinci yüzyıldan, hicrî dördüncü yüzyıla kadarki zaman zarfında yazılmış eserlerden örnek olarak seçip incelediklerimizde, âlimlerin belirttiği gibi câhiliyyûn ve muhadramûn tabakasının tam bir ittifakla, istişhâda esas olarak kabul edildiği görülmüştür.⁶¹² Bu iki dönemde eleştirilen şairlere baktığımızda, Ebû Duâd el-İyâdî'nin dördüncü yüzyılın sonuna kadarki zaman zarfında ele aldığımız eserlerde sadece bir beyti ile istişhâd edildiği görülmüştür.⁶¹³ Şairin isminin belirtilmesi, her ne kadar bilinçli bir tercih olduğunu gösterse de sadece bir beyti ile istişhâd edilmesi, onun hakkındaki eleştirilerin yerinde olduğu ve bu istişhâdın bir istisna olarak kabul edilmesi gerektiği kanısını doğurmaktadır.

Adî b. Zeyd, Ümeyye b. Ebi's-Salt, Hutay'e ve Amr b. Ahmer el-Bâhilî (ö. 75/694) hakkındaki eleştiriler ise âlimler tarafından kabul edilmemiş olacaktır ki bu şairlerin çok sayıda şiiri ile istişhâd edildiği görülmüştür. Neticede bu istişhâdın bir istisna kabul edilemeyeceği kanısına varılmıştır.

İslâmiyyûn tabakasının, ihtilâflı olmakla birlikte genel olarak istişhâd açısından güvenilir kabul edildiği bilinmektedir.⁶¹⁴ Bu dönemde eleştirilen şairlere gelince; Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, Ferezdak, Tırımmâh ve Kümeýt b. Zeyd el-Esedî'nin istisna kabul edilemeyecek kadar çok sayıda şiiri ile istişhâd edildiği görülmüştür. Ancak Kuhayf b. Süleym el-Âmiri el-Ukaylî'nin dördüncü yüzyılın sonuna kadarki zaman zarfında ele aldığımız eserlerde istisna olarak kabul edilebilecek, sadece iki şiiri ile istişhâd edildiği görülmüştür.⁶¹⁵

Bu ilk üç tabakada eleştirilen şairlerin ya hataları görmezden gelinmiş ya da İbn Serrâc'ın aktardığı "*Fasih konuşanlar da bazen hata yapabilir.*"⁶¹⁶ sözü bağlamında değerlendirilerek, fasih bir ortamda ve zamanda bulunmalarından ötürü şiirleri ile istişhâd edildiği görülmüştür.

⁶¹² Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 6; Durmuş, "İstişhâd", 396.

⁶¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 70.

⁶¹⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 131; Durmuş, "İstişhâd", 396.

⁶¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 610; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, II, 215; İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, II, 313.

⁶¹⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 440.

Şairlerin dördüncü tabakası olan müvelled tabakasına gelince, bu tabakanın istişhâda esas kabul edilmediği bilinmektedir.⁶¹⁷ Bu tabakadan olup şiirleri ile istişhâd edilen şairlere gelince; Ebân el-Lâhikî,⁶¹⁸ Halef el-Ahmer⁶¹⁹ ve Mervân en-Nahvî'nin⁶²⁰ sadece birer beyitleri ile ve nisbetsiz bir şekilde istişhâd edildiği görülmüştür. Ayrıca Mervân'ın beytinin başkasına da nisbeti mevcuttur.⁶²¹ Ummânî er-Râciz'in ise ilk olarak İbn Cinnî'nin *el-Haşâiş* ve İbn Enbârî'nin *el-Müzekker ve 'l-Müennes* adlı eserlerinde iki beyti ile istişhâd ettikleri ve bu iki beytin sonraki dönem eserlerinde tekrarladığı görülmüştür.⁶²² Bütün bunlar bizi şairlerin bilinçli bir şekilde tercih edilmedikleri düşüncesine sevk etmektedir. Aksi durumda da bunun bir istisna kabul edilmesi mümkündür.

Netice itibariyle çizilen sınırlar dâhilindeki istişhâd edilen binlerce beyit arasında belki de bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda müvelled döneminden alınan beyitler ile istişhâd edilmiştir. Bu durumun bir istisna kabul edilmesi gerektiğini ve zaman bağlamında yapılan tasnife tam bir riayetın sağlandığını söylemek yerinde olacaktır.

⁶¹⁷ Süyûtî, *el-İktirâh*, 59.

⁶¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 113; Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 105.

⁶¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 273; Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 189; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, V, 372.

⁶²⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv*, 205; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 97; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, I, 425.

⁶²¹ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 81.

⁶²² İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, II, 432; İbn Enbârî, *el-Müzekker ve 'l-Müennes*, I, 411.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN MEDENÎ-BEDEVÎ AYRIMI VE BÖLGELER

3.1. ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN MEDENÎ-BEDEVÎ AYRIMI

Gramer âlimleri, şiirle istişhâd için Arap yarımadasının iç kesimlerini mekânsal açıdan değil, buralarda yaşayan şairlerin hadarî veya bedevî olmaları açısından değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda şairleri değerlendiren âlimlerin görüşlerine baktığımızda medenî kavramından, şehir, yerleşim yeri veya Arapça dışında bir dil konuşan kişilerin uğrak yerleri olan merkezlerde yaşayan şairlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bedevî kavramından ise şehir ve yerleşik hayata uzak bölgelerde yaşayanlar yani göçebe hayatı süren veya küçük yerleşim yerlerinde yaşayıp yabancı etkisi altında kalmamış, dillerinin orijinallliğini muhafaza eden ve kırsal kesimde yaşamını sürdürenlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. İstişhâd için belirlenen zaman sınırları içerisinde bedevî şairlerin şiirleri ile istişhâd edilirken, medenî şairlerin şiirlerinin ise daha çok üçüncü tabaka olan İslâmiyyûn dönemi ile birlikte istişhâda uygunluğunun tartışıldığı görülmektedir.

Erken devirde özellikle hadarda yayılmaya başlayan lahn nedeniyle Emevî sultanlarının bile, çocuklarını fasih Arapça öğrenmeleri için bâdiyeye gönderdikleri bilinmektedir. Çocukluğunu bâdiyede geçirmeyen sultanların ise Arapça konuşurken lahn yaptıkları ile alakalı rivayetler çoktur.⁶²³

İbn Cinnî, *el-Hasâiş* adlı eserinde bâdiyeden istişhâd edilip hadardan istişhâd edilmemesine bir konu başlığı açmış, bu başlık altında bu durumun sebebini şu şekilde anlatmıştır: “*Hadarîlerden şahit alınmamasının sebebi, dillerinde meydana gelen bozulmadan dolayıdır. Şayet hadarîlerin dillerinin bozulmadığı ve fesâhatlerini korudukları anlaşılırsa bedevîler gibi onlardan da istişhâd edilmesi gerekir. Aynı şekilde bedevîlerin dilinde hadarîlerin dilindeki gibi bir bozulma meydana gelse o zaman da*

⁶²³ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II, 308.

onlardan istiṣhâdı terk etmek gerekir. Çağımızda da durum böyledir."⁶²⁴ Ebû Amr b. Âlâ da, Haccâc'ın çok fasih bir hadarî olduğunu, ancak buna rağmen lahn yaptığını ifade ederek şehir hayatının, dilin üzerindeki olumsuz etkisini vurguladığı görülmektedir.⁶²⁵ Yine Ebû Amr b. Âlâ'nın "*Ru'be b. Accâc (ö. 145/762) ile Ferezdek dışında şehre inip de dili değişmeyen bedevî görmedim.*" dediği rivayet edilir.⁶²⁶

Dil âlimleri, şehir hayatının dil üzerindeki olumsuz etkisini gördüklerinden dolayı şairin, şehirde uzun süre bulunduğuna dair bir alamet gördüklerinde ondan istiṣhâd etmedikleri aktarılmaktadır. Hatta okuma yazma bilenlerin şiirlerini şahit olarak kabul etmedikleri gibi, onların şiir rivayet etmelerini dahi reddettikleri ifade edilmektedir. Âlimlere göre okuma yazma bilmek, şehirde bulunmuş olmanın bir göstergesidir ve şehirde yaşamak dilin bozulma ihtimalini doğurmaktadır. Gramer âlimleri için dilin bozulduğunu îmâ ettirecek en ufak bir delil, şiiri ve sözü şahit olarak kabul etmemek açısından yeterli görülmekteydi. Bu durumu da garipsememek gerektiğine inanıyoruz. Zira onlar için materyal yani şahit sıkıntısı yoktu. Hem eski Arap şiiri çokça bulunmaktaydı hem de hicrî ikinci asrın ortalarına kadar dillerinin fesâhatini korumuş, bedevî hayatı süren Araplar vardı. Bu nedenle hadarî şairlerden istiṣhâd edilmemesi durumunda gramer kurallarının şahitsiz kalacağı gibi bir endişe taşımıyorlardı.

Dil âlimlerinin medenî-bedevî ayrımı konusundaki net tavırlarına rağmen medenî kabul edilip dilinin bozulduğu iddia edilen birçok şairin şiiri ile istiṣhâd edilmiştir. Zira dil âlimleri, sosyal ve coğrafi şartlar nedeniyle şairlerin yer değiştirmelerinden ötürü, şairin medenî mi yoksa bedevî mi kabul edilmesi gerektiği konusunda genelde aynı görüşte olmamışlardır.

3.2. ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİṢHÂD AÇISINDAN BÖLGELER

Bu bölümde Arapların yabancı etkisine maruz kalmaları yönüyle Fârâbî ve Süyûtî'nin yaptığı tasnif bağlamında Arabistan yarımadası bölgeleri istiṣhâd açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde bölgeler değerlendirilirken istiṣhâd edilmeyen kısımlar vurgulanmıştır. Bölgelerin istiṣhâd edilen kısmı ise bir sonraki

⁶²⁴ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, II, 7.

⁶²⁵ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 149.

⁶²⁶ Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, I, 220.

bölümde kabileler bağlamında ayrıntılı ele alınmıştır. Bu nedenle söz konusu bölgelerde bulunan kabilelere burada kısaca değinilmiştir.

Arap yarımadası, tarihçilerin aktardığına göre Aden/Hint Okyanusu, Cidde/Kızıldeniz, Arap Körfezi/Basra Körfezi, Irak ile Şam'ın dört yönünde uç noktalar olarak kabul edildiği kara parçasıdır.⁶²⁷ Arap yarımadasının bölge sayısı ve sınırları üzerinde tam ittifak bulunmamaktadır. Arap yarımadasını Asmaî, Yemen, Necid, Hicaz ve Tihâme şeklinde dört bölgeye; İbn Hâik el-Hemdânî (ö. 360/971),⁶²⁸ Bekrî (ö. 487/1094)⁶²⁹ ile Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)⁶³⁰ ise Hicaz, Necid, Tihâme, Aruz ve Yemen şeklinde beş bölgeye ayırmışlardır.⁶³¹ Biz de İslâm tarihçilerinin İbn Abbas'a dayandırdıkları ve aralarında genel kabul görmüş olan bu son beşli taksimatı esas kabul edeceğiz.⁶³² Söz konusu bölgeler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Arap gramerinin şiirle istişhâd bağlamında baktığımızda, Arap yarımadasının erken dönemlerde yabancı etkisine maruz kalmış kenar kısımlarının, baştan itibaren istişhâd sınırları dışında tutulduğu ifade edilmiştir.⁶³³ Arabistan yarımadasının istişhâd sınırı dışında kabul edilen mezkûr bölgeleri şunlardır:⁶³⁴

- 1- Mısır'a yani Kıptîlere yakın olan Kuzeybatı bölgesi,
- 2- Şam'a yani Pers ve Roma hâkimiyet alanına yakın olan Kuzey bölgesi,
- 3- Pers ve Hintlilere yakın olan Kuzeydoğu, Doğu ve Güneydoğu bölgeleri,
- 4- Batıdan Habeşistan'a Doğu'dan da Hintlilere yakın olan Yemen bölgesi,
- 5- Yemenli tüccarların gelip yerleşmelerinden ötürü Tâif'in bazı bölgeleri,
- 6- Dil çalışmalarının başladığı dönemde Hicaz bölgesi.

⁶²⁷ Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah, *Mu'cemü me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdî*, I-IV, (3. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1982/1403, I, 6; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Kadîm*, I-II, Dârü'l-Cîl, Beyrut tsz., I, 63.

⁶²⁸ İbn Hâik el-Hemdânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed, *Şıfatü Cezîreti'l-Arab*, Maṭba'atü Berîl, Leiden (Hollanda) 1884, 47.

⁶²⁹ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, I, 7.

⁶³⁰ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, (2. Baskı), Dârü Şâdir, Beyrut 1995, II, 137.

⁶³¹ Halîl Yahya, *el-Arabu Kable'l-İslâm-Târîhuhum-Luğâtuhum-Âlihetuhum*, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz., 10; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, I, 64; Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA*, 1991, III, 248-252.

⁶³² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 167; Halîl Yahya, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, 10.

⁶³³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 83; Süyûtî, *el-Müzahir*, I, 168.

⁶³⁴ Süyûtî, *el-Müzahir*, I, 167-168.

Şimdi yabancı etkisine maruz kalıp kalmaması açısından Arabistan yarımadasının bölgelerini, klasik eserlerde zikredilen, genel kabul görmüş tasnifteki sıralamasını esas alarak teker teker ele alalım.

3.2.1. Hicaz Bölgesi

Hicaz, Arabistan yarımadasında batısında Kızıldeniz sahilinde uzanan Tihâme bölgesi, doğusunda Necid bölgesi bulunan, kuzeyde de Şam'ın sınırından başlayıp, güneyde Yemen'e kadar uzanan bölgedir.⁶³⁵ İhtilafı olmakla beraber Mekke, Medine/Yesrib, Tâif ve Hayber bu bölgenin en önemli yerleşim yerleri arasında kabul edilmektedir.⁶³⁶ Mekke'yi Tihâme'den sayan tarihçiler olduğu gibi, Filistin'i de Hicaz'dan sayanlar vardır.⁶³⁷

Bu bölgenin iki önemli özelliğinden Kur'ân-ı Kerîm'de de bahsedilmektedir: Birincisi, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilen⁶³⁸ ve kutsallığı hemen hemen bütün Arabistan'da kabul edilen, İslâm'dan önce ve sonra da dinî bir merkez olan, Mekke şehrinde yeryüzünün ilk mabedi Kâbe'nin bulunmasıdır.⁶³⁹ Diğeri ise bölgenin en önemli Yemen-Şam ticaret güzergâhını içinde bulundurmasıdır.⁶⁴⁰

Hicaz bölgesi üç kısma ayrılmıştır:

1- Tihâme ile Yemen'den başlayan ve Tâif ile biten güney kısmı ki bu kısım erken devirlerde Habeşistan ile yoğun bir ilişki içindedir. Habeşistan'dan gelen tüccarlar Tâif'in güney bölgelerine kadar uğruyor, hatta oralara yerleşenler de oluyordu.⁶⁴¹

2- Tâif ve Mekke çizgisinden başlayıp, Medine ve Yenbu'a kadar uzanan orta kesim ki İslâmî dönem ile birlikte yoğun bir şekilde, özellikle hac ibadeti ve Hz. Peygamberi ziyarete gelen Müslümanların akınına uğramıştır.

3- Kuzey kısmı ise Tebük'ten dönemin Şam sınırına, bugünkü Ürdün sınırına kadar uzanır.⁶⁴² Bölgenin bu kısmı da erken devirlerde hem batıdan doğuya yani Kıptîler

⁶³⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 218-219.

⁶³⁶ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 15.

⁶³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 219.

⁶³⁸ Bakara: 2/127.

⁶³⁹ Âl-i İmrân: 3/96.

⁶⁴⁰ Kureyş: 106/1-4.

⁶⁴¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

⁶⁴² Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Hicaz", *DİA*, 1998, XXVII, 432-437.

ile Sâsânîler arası, hem de Şam'dan orta Hicaz'a ve Yemen'e uzanan ticaret yollarının uğrak yeri olmuştur.

Bölgeye şiir miktarı açısından baktığımızda, Necid bölgesinden sonra ikinci sırada geldiğini görmekteyiz. Arap şiirinin, beşte birinin bu bölgeye ait olduğu aktarılmaktadır.⁶⁴³ Dili, en fasih lehçe olarak kabul edilmesine rağmen ikinci konuma düşmesinin sebebinin, bölgenin Necid'ten daha küçük olması, İslâmî dönem ile birlikte bölgenin merkez olması hasebiyle şiire fazla ilgi gösterilmemesi ve dilin erken bozulması⁶⁴⁴ olduğu düşünülmektedir.

Bölgeye genel olarak istişhâd açısından baktığımızda, Kıptîlere ve Şam'a yakın olan kuzey kısmı ile Yemen'e yakın ve Yemenli tüccarların uğrak yeri olan Tâif'in bazı bölgelerinden ilk baştan beri istişhâd kabul edilmediği ifade edilmiştir.⁶⁴⁵ Hicaz'ın orta kesimi ise Arapçanın en duru şeklinin konuşulduğu mıntika olmuş, özellikle Kureys lehçesi, Kur'an-ı Kerîm ile özdeşleşmiş ve vahiy dili olarak görülmüştür.⁶⁴⁶

Bölgeye şair tabakaları açısından bakıldığında bölgenin baştan beri istişhâddan istisna edilen kenar kısmı hariç, câhiliye ve muhadram şairlerden tereddütsüz istişhâd edilmiş, sonraki dönem şairlerinden ise çok az istişhâd edildiği ifade edilmiştir. Bunun sebebi olarak da bölgenin İslâm devletinin dinî ve siyasi merkezi olması hasebiyle genel olarak dinî işler⁶⁴⁷ ve cihâd ile yoğun uğraşılması⁶⁴⁸ nedeniyle şiire fazla önem verilmemesi ve kutsal beldelelere akın akın gelen Müslümanlardan dolayı, söz konusu bölgenin orta kesiminde yaşayan kabilelerin dillerinin erken bozulması zikredilmektedir.⁶⁴⁹ Asmaî'nin Medine'de uzun bir süre kaldığı halde, kayda değer bir kasideye rastlamadığını söylemesi de bu gerçekliğin ifadesidir.⁶⁵⁰ Belki de bu sebeple dil çalışmaları Hicaz'da değil de Irak'ta, Basra ve Kûfe şehirlerinde başlamıştır.⁶⁵¹

⁶⁴³ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi 'l-Lüğati 'l-Arabiyye*, I, 79.

⁶⁴⁴ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

⁶⁴⁵ Süyûtî, *el-iqtirâh*, 48.

⁶⁴⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 28.

⁶⁴⁷ İbn Haldûn, *Muqaddime*, II, 413.

⁶⁴⁸ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 401.

⁶⁴⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

⁶⁵⁰ Nâsiruddîn Esed, *Meşâdiru 'ş-Şi 'ri 'l-Câhilî*, 327.

⁶⁵¹ Kılıç, "Bastriyyûn", 117.

Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelerin genelinin Arab-ı musta'ribe olan Adnânîler olduğu kabul edilir.⁶⁵² Bu bölgede yaşayan en çok tanınmış kabileler olarak şunlar zikredilebilir:

Kureyş: Mekke ve civarına yerleşmişlerdir. İç kesimlere yerleşenlere Kureyşü'l-Bitâh, civar kesimlere yerleşenlere Kureyşü'z-Zevâhir denilmiştir.⁶⁵³

Evs ve Hazrec: Yemen'den gelen Kahtânîler'den oldukları ifade edilen Evs ve Hazrec kabileleri, dedeleri Sa'lebe tarafından Medine ve çevresine getirilmiştir. Evs ve Hazrec bu sırada Yahudilere galip gelerek Medine'ye yerleşmişlerdir.⁶⁵⁴

Eşca': Adnânîler'den olan bu kabilenin, Medine civarında yerleştiği aktarılmaktadır.⁶⁵⁵

Huzâ'a: İhtilâflı olmakla birlikte genel olarak Kahtânîler'den oldukları kabul edilen Huzâ'a kabilesi, Kureyş'ten önce Mekke'ye hâkim olup Kâbe'nin idaresini ellerinde bulunduruyorlardı. Kureyş'in onlara galip gelmesi ile Mekke'den ayrılıp Mekke ile Medine arasına yerleşmişlerdir.⁶⁵⁶ Özellikle Ebvâ dağı ve civarı Huzâ'a bölgesi olarak tanınmıştır.⁶⁵⁷

Cüheyne: Kahtânîler'den Kudâa'nın bir kolu olan Cüheyne, daha önceleri Necid bölgesinde iken, İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesine gelerek, Yenbu' ile Medine arasına,⁶⁵⁸ daha sonraları Cüheyne Dağları olarak onların adı ile bilinecek olan, Radvâ ile Eş'ar Dağlarına yerleşmiştir.⁶⁵⁹

Benî Süleym: Adnânîler'den Kays Aylân'ın kollarından olan bu kabilenin asıl yurdu, Necid bölgesinin batısı olarak bilinmekle birlikte,⁶⁶⁰ Mekke'den Medine ve Vâdi'l-Kura'ya kadar, kendi adları ile bilinen harreyi de kapsayan, Hicaz'da geniş bir alana yayılmışlardır.⁶⁶¹

⁶⁵² İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (1. Baskı), Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü Hicr, yy., 1997, III, 203; Küçükaşcı, "Hicaz", 435.

⁶⁵³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 444.

⁶⁵⁴ Semhûdî, Ali b. Abdullah, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*, I-IV, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419, I, 138.

⁶⁵⁵ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I, 29.

⁶⁵⁶ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I, 338-339.

⁶⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 79; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 185-186.

⁶⁵⁸ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 296; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I, 216.

⁶⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 198, III, 51.

⁶⁶⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, VI, 18.

⁶⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, II, 543-544.

Hevâzin: Adnânîler'in, Mudar soyundan olan Hevâzin'in en geniş kollunun Sakîf kabilesi olduğu kabul edilir.⁶⁶² Tâif ve çevresinde ikamet eden Sakîf kabilesinin,⁶⁶³ Sakîfu Yemen denilen Yemen bölgesine yakın olan kısmı, Yemen bölgesi ile yapılan ticaretin ilk ayağı olduğu için zamanla Yemenli tüccarların oraya yerleşmesi neticesinde, dillerindeki fesâhati erken devirde kaybettikleri aktarılmaktadır.⁶⁶⁴ Hevâzin'in diğer kolları ise Tâif, Mekke, Medine ve Necid Bölgesi arasına yerleşmişlerdir. Huneyn ve Evtâs onların bilinen meşhur yerleridir.⁶⁶⁵

Hüzeyl: Hicaz'ın önemli kabilelerinden biri olan Hüzeyl, Kuzey Hüzeylîler ile Güney Hüzeylîler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır: Kuzey Hüzeylîler, Mekke'nin güneyi ile Mekke'nin doğusundan Tâif'e kadar olan bölgeye yerleşmişlerdir. Güney Hüzeylîler ise diğer kardeşlerinden daha güneye, Yemen'e doğru yerleşmiş bu nedenle Yemen Hüzeylîleri olarak da bilinmektedirler.⁶⁶⁶

Makdisî (ö. 390/1000), en fasih Arapçanın bâdiyede yaşayan Araplar arasında başta Hüzeyl lehçesi olduğunu, ardından Necid ve Hicaz'ın diğer lehçelerinin geldiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁷

Cüzâm: Amr b. Adiy'nin lakabı olan Cüzâm adıyla bilinen bu kabile,⁶⁶⁸ Adnânî veya Kahtânî oldukları üzerinde ihtilaf olmakla birlikte, genel olarak Kahtânî kabul edilmektedirler. Tebük ile Medyen arasında bulunan Hismâ Dağlarına yerleşmişlerdir. Zamanla bu kabilenin kollarının, bugünkü Ürdün şehri olan Udruh'a ve Akdeniz sahilindeki Akka'ya kadar dağıldıkları aktarılmaktadır.⁶⁶⁹

Müzeyne: Adnânîlerden İlyâs soyundan olan Müzeyne kabilesi,⁶⁷⁰ Medine ile Vâdi'l-Kurâ arasındaki bölgede yaşamıştır.⁶⁷¹

⁶⁶² İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 404.

⁶⁶³ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 120.

⁶⁶⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, I, 48.

⁶⁶⁵ Bekrî, *Mu'cemü me'sta'ceme*, I, 87; Muhammed Şurrâb, *el-Me'âlimü'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre*, (1. Baskı), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1411, 40, 140.

⁶⁶⁶ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, III, 1213.

⁶⁶⁷ Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahşenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, (3. Baskı), Mektebetü Medbûlî, Kahire 1991, 97.

⁶⁶⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 420.

⁶⁶⁹ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 129.

⁶⁷⁰ Kalkaşendî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Alî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Tahk. İbrahim el-İbyârî, Dârü'l-Küttâb el-Lübnâniyyîn, Beyrut 1980, 420.

⁶⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, III, 1083.

Kudâa: Tartışmalı olmakla birlikte genel olarak Kahtânîlerden kabul edilen Kudâa kabilesi, Arapların ana kollarından birisi kabul edilmektedir. Kelb, Cüheyne, Belî, Mehre, Cerm ve ‘Uzre gibi büyük kolları ile birlikte genellikle Hicaz, Tihâme ve Necid bölgelerinin kuzey kesiminde, Bizans ve Sâsânîler sınırında yaşamışlardır. Kabilenin bazı kolları din olarak Hıristiyanlığı benimsemiştir.⁶⁷²

3.2.2. Necid Bölgesi

Arap yarımadasının orta kesiminde Tihâme, Hicaz, Yemen ile Aruz bölgelerinin ortasında bulunan, yüksek yayla/plato anlamındaki Necid⁶⁷³ bölgesi, Arabistan’ın yaşam için en elverişli bölgelerinden sayılmaktadır. Bu nedenle söz konusu bölge, Arap şiirinde en çok yer verilen ve özlemle bahsedilen yerler arasındadır.⁶⁷⁴

Kays b. Mülevvaḥ’a (ö. 70/690) ait olduğu söylenen bu şiirde, Necid bölgesinin güzelliklerinden şu şekilde bahsedilmektedir:⁶⁷⁵

أَقُولُ لِصَاحِبِي وَالْعَيْسُ تَهْوِي
بَنَا بَيْنَ الْمَنِيفَةِ فَالضَّمَارِ
تَمَتَّعْ مِنْ شَمِيمِ عَرَارٍ نَجْدٍ فَمَا بَعْدَ الْعَشِيَّةِ مِنْ عَرَارٍ

“Kervan bizi Menîfe ile Dimâr arasında götürüyorken arkadaşşıma derim ki:

Necid’in güzel kokulu otlarını koklayarak istifade et. Zira Aşîyye ‘yi geçtikten sonra böyle güzel kokulu ot bulamazsın.” (Vâfir).⁶⁷⁶

Necid’in Tihâme ile Hicaz doğrultusundaki batı tarafına Necdü’l-Âliye/Yüksek Necid, Irak tarafındaki kısmına da Necdü’s-Sâfile/Alçak Necid denilmektedir.⁶⁷⁷ Necid’in, Arabistan’ın ortasında olması ve dış etkenlere maruz kalmaması hasebiyle Hicaz gibi, en fasih Arapçanın konuşulduğu bölge olarak kabul edilmektedir.⁶⁷⁸ Gramer çalışmalarının başladığı dönemde Hicaz bölgesinin dilinin, lahn sebebiyle erken

⁶⁷² Casim Avcı, “Kudâa (Benî Kudâa)”, *DİA*, 2002, XXVI, 308-309.

⁶⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 413, 414.

⁶⁷⁴ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi’ fî Târihi’l-Edebi’l-Arabî*, I, 64; Corcî Zeydân, *Târihu Âdâbi’l-Lüğati’l-Arabiyye*, I, 79.

⁶⁷⁵ Merzûkî, *el-Ezmine ve’l-Emkine*, 450.

⁶⁷⁶ Mecnûn Kays b. Mülevvaḥ b. Müzâhım el-Âmirî, *Dîvânü Kays b. Mülevvaḥ Mecnûn Leylâ*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, 76.

⁶⁷⁷ el-Cebbûrî, *eş-Şi’ru’l-Câhilî*, 17-18.

⁶⁷⁸ Makdisî, *Aḥsenü’t-Tekâsım*, 97

bozulduğu kabul edilirken,⁶⁷⁹ Necid bölgesindeki dilin, uzun süre fesâhatini koruduğu ifade edilmiştir. Hatta bu bölgedeki Ukâd Dağı civarında yaşayan bazı kabilelerin, yirminci yüzyıla kadar dillerindeki fesâhatlerini koruduğu iddia edilmektedir.⁶⁸⁰

Necid bölgesi içinde de en fasih konuşan Arapların, Tihâme ve Hicaz bölgelerine bakan ve üç dağdan oluşan Serât Dağlarında yaşayan Araplar olduğu kabul edilir. Corcî Zeydân, en fazla şiir üreten bölgenin Necid bölgesi olduğunu ifade ederken, câhiliye döneminden çağımıza intikal eden şiir oranına baktığımızda bunun beşte ikisinin Necid bölgesine, beşte birinin Hicaz bölgesine, geriye kalan beşte ikisinin de diğer bölgelere ait olduğunu söyler.⁶⁸¹

Necid bölgesinin dil fesâhatini koruduğu ve iyi şairlerin bu bölgeden çıktığı anlayışı âlimler arasında öylesine yerleşmiştir ki şiir ve şair değerlendirmesi yapılırken “*Necid bölgesine aittir*” ifadesi, o şiir veya şairin fasih olduğunu, “*Necid bölgesine ait değildir*” ifadesi de şiir veya şairin fasih olmadığı anlamında kullanılmıştır.⁶⁸²

Bu bölgede yaşayan tanınmış kabileler şunlardır:

Esed: Adnânîler’den İlyâs soyundan gelen Benî Esed, çok büyük bir kabile olup Arabistan yarımadasında geniş bir alana yayılmıştı. Kabilenin geneli Necid bölgesinin kuzeyinde olan Eca‘ ve Selmâ Dağlarına yerleşmiş iken, Tay kabilesinin baskın gelip onları buradan çıkarması ile söz konusu Dağların güneyine doğru çekilmişlerdir.⁶⁸³

Tay: Yemen’den gelen Kahtânîler’in en büyük kollarından olan Tay kabilesi, daha sonraları Şammar Dağları veya Tay Dağları şeklinde kendi adları ile anılacak olan Eca‘ ve Selmâ Dağlarından Benî Esed’i çıkararak, kendileri bu dağlara yerleşmişlerdir.⁶⁸⁴

Benî Âmir: Adnânîlerden olan ve Hevâzin soyundan gelen Benî Âmir, Necid bölgesinin güney batısında, Hicaz bölgesinin Tâif şehri sınırında yaşıyorlardı. Uzun bir süre Tâif’e hâkim olan bu kabile, yazı Tâif’te kışı kendi bölgeleri Necid’te geçiriyorlardı. Daha sonra Sakîf kabilesi onlara galip gelerek onları Tâif’ten çıkarmıştır.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

⁶⁸⁰ Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 194.

⁶⁸¹ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, I, 79.

⁶⁸² İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve’s-Şu‘arâ*, I, 224-232; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, IX, 591; Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 90.

⁶⁸³ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 382.

⁶⁸⁴ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 305.

⁶⁸⁵ el-Cebbûrî, *eş-Şi‘ru'l-Câhilî*, 39.

Temîm: Adnânîlerden olan ve İlyâs soyundan gelen Temîm, Necid bölgesinde Tay kabilesinin yerleşik olduğu Eca' ve Selmâ Dağlarının doğusu, Yemâme, Basra ve Kûfe arasında geniş bir alana yayılmışlardı.⁶⁸⁶

Lahm: Kahtânîlerden olan Lahm kabilesi, Amr b. Adiy zamanında merkezi Hîre olan bir krallık kurmuşlardı.⁶⁸⁷ Bu kabilenin kolları, Şam, Filistin ve Mısır'a kadar uzanarak geniş bir alana yayılmıştı.⁶⁸⁸

Gassân: Kahtânîlerden Kehlân koluna mensup olan Gassân kabilesi, Yemen'den gelip Suriye'ye yerleşmiş, tarihte Gassânîler diye bilinen devleti kurmuşlardır. Genellikle Bizans'a bağlı olan bu devlet aynı zamanda Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bu dinin kültürünün etkisi altında kalmıştır.⁶⁸⁹

Kinde: Kahtânîler soyundan büyük bir kabile olan Kinde'nin, Hadramut bölgesi ve civarında yerleşik olduğu bilinmektedir.⁶⁹⁰ Ancak daha sonraları Necid bölgesine geçmiş ve kuzey Necid'ten Şam'a kadar yayılarak bu bölgede devlet kurmuşlardır.⁶⁹¹

Dabbe: Adnânîlerin İlyâs soyundan olan kabile, Necid bölgesinin kuzeyinde akrabası olduğu Temîm kabilesine komşu idi.⁶⁹²

Ganiy: Adnânîlerin Kays Aylân soyundan olan Ganiy kabilesi⁶⁹³ Basra ile Mekke arasında, Necid bölgesinin ortasında yaşıyorlardı.⁶⁹⁴

İyâd: Adnânîler soyundan Rebîa, Enmâr ve Mudar'ın kardeşi olan İyâd,⁶⁹⁵ Necid bölgesinin kuzeydoğusunda Irak bâdiyesinde Enbâr bölgesinde, Ayn Ebâğ ve civarında yaşıyorlardı.⁶⁹⁶

⁶⁸⁶ Bekrî, *Mu'cemü me'sta'ceme*, I, 88.

⁶⁸⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, (2. Baskı), Dârü't-Türâs, Beyrut h. 1387, I, 627.

⁶⁸⁸ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 129.

⁶⁸⁹ Ahmet Ağrakça, "Gassânîler", *DİA*, 1996, XIII, 397-398.

⁶⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, III, 998 vd.

⁶⁹¹ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhili*, 41.

⁶⁹² Kalkaşendî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Alî, *Şubhu'l-A'şâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ*, I-XV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I, 401-402.

⁶⁹³ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 41.

⁶⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 253, V, 152, 330.

⁶⁹⁵ İbn Esir, İzzüddîn, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Dârü Şâdir, Beyrut tsz., 96.

⁶⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 61.

Gatafân: Adnânîlerden Kays Aylân soyundan olan Gatafân kabilesi, Necid bölgesinde Tay kabilesine komşu olarak, Hicaz bölgesinde Vâdi'l-Kurâ'ya kadar geniş bir alanda Eşca', Abs ve Zübyân adlı üç kolu ile yayılmış bulunmaktaydı.⁶⁹⁷

Tağlib: Adnânîler soyundan Bekir b. Vâil'in kardeşi olan Tağlib kabilesi, kardeşlerine komşu olarak Yemâme ile Kûfe arasında Necid bölgesinin ortadoğu kısmında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁶⁹⁸

Bâhile: Adnânîler'den Kays Aylân soyundan olan Bâhile,⁶⁹⁹ Ermâm, Yezbul ve Bedir Dağlarında, Necid'in Yemâme sınırında yaşamışlardır.⁷⁰⁰ İbn Kuteybe onların yaşadığı alan için *"En fasih Arapçanın konuşulduğu bölge"* demektedir.⁷⁰¹

3.2.3. Tihâme Bölgesi

Kelime anlamı aşırı sıcak ve durgun rüzgâr olan Tihâme⁷⁰² veya çukur anlamındaki bir diğer ismi ile Ğavr,⁷⁰³ Arabistan'ın Hicaz bölgesi ve Yemen bölgesi ile Kızıldeniz arasında ince bir şerit şeklinde uzanan, Kızıldeniz'e paralel bölgesidir.⁷⁰⁴ Bölge için, Necid'ten daha alçakta olması hasebiyle, yükseklik anlamındaki Necid ismine karşılık alçaktaki bölge anlamında Ğavr ismi, bölgede genelde rüzgârın durgun ve çok sıcak olması nedeniyle de Tihâme ismi kullanılmıştır. Arabistan yarımadasının ortasında, kuzeyden güneye doğru uzanan Serât Dağlarının güneybatı uzantısı bölgeyi, Necid'ten ayırmaktadır.

İstişhâd açısından bakıldığında bölgenin Yemen sınırına yakın güney kısmı ve Mısır Kıptîleri ile Şam bölgesine yakın olan kuzey kısmı erken dönemlerden itibaren istişhâd sınırı dışında tutulduğu ifade edilmektedir.⁷⁰⁵

Bu bölgede yaşayan tanınmış kabileler olarak şunlar zikredilebilir:

⁶⁹⁷ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, III, 888.

⁶⁹⁸ Bekrî, *Mu'cemü me'sta'ceme*, II, 505, III, 927.

⁶⁹⁹ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 169.

⁷⁰⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 154, 358, V, 433.

⁷⁰¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 347.

⁷⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 72.

⁷⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 33.

⁷⁰⁴ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhili*, 16.

⁷⁰⁵ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167-168.

Kinâne: Adnânîlerin en meşhur kabilelerinden olan Kinâne, Tihâme bölgesinin Tihâmetü'l-Hicaz denilen Mekke karşısındaki kısmından, Tihâmetü'l-Yemen denilen Yemen karşısındaki kısmına kadar yayılmıştır. Daha sonraları Kinâne'nin bir kolu olan Kureyş Mekke'ye göçmüştür. Kabilenin geri kalan kolları Tihâme'de varlığını sürdürmüştür. Kinânelilerin, özellikle Tihâmetü'l-Yemen sahil kesiminde kalan kısmı Habeşîlerle çok karışmış, bu nedenle onlar için de “Habeşîler” ifadesinin kullanıldığı olmuştur.⁷⁰⁶

Ezd (Ezd-i-Serât): Kahtânîlerin büyük kabilelerinden biri olan Ezd, bir kaç kola ayrılmıştır: Ummân'a göçüp oraya yerleşen koluna Ezd-i Ummân, Şam tarafına göçenlere Ezd-i Gassân ve Serât dağının güneybatı kısmında, Tihâme ile Necid bölgelerinin kesiştiği noktada kalanlara da Ezd-i-Serât veya Ezd-i Şenûe denilmiştir.⁷⁰⁷

Beliy: Kahtânîlerden Kudâa soyundan olan Beliy, Yenbu' kuzeyinde, bugün Ürdün'ün liman şehri olan Eyle'ye kadar Kızıldeniz sahili boyunca yayılmışlardır. Kabilenin bir kısmı Kızıldeniz'in batı sahiline geçerek, Kıptîler ile Habeşîler arasında dağılmışlardır.⁷⁰⁸

Advân: Adnânîlerden Kays Aylân soyundan olan Advân kabilesi,⁷⁰⁹ Sakîf tarafından Tâif'ten çıkarıldıktan sonra Tihâme bölgesine geçmiş, kardeşleri Benî Süleyym kabilesine komşu olarak yaşamışlardır.⁷¹⁰

Tihâme bölgesinin özellikle Tihâmetü'l-Hicaz kısmı, Kızıldeniz sahilinde ince bir şerit şeklinde uzanması nedeniyle, Tihâme bölgesi kabileleri Hicaz bölgesine; Hicaz bölgesi kabileleri de Tihâme bölgesine sarkabilmektedir. Mesela Hicaz bölgesinde olan Hüzeyl kabilesinin bir kısmı, Tihâme bölgesinde olan Beşâim vadisinde Kinâne kabilesine komşu olarak yaşamaktaydı.⁷¹¹ Aynı şekilde Hicaz bölgesi kabilelerinden olan Hevâzin kabilesinin bir kısmı, Tihâme'de Bevbâh denilen bir çölde yaşıyorlardı.⁷¹²

⁷⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 32 vd..

⁷⁰⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 33.

⁷⁰⁸ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 296.

⁷⁰⁹ İbn Abdîrabbîh, *el-İkdu'l-Ferîd*, III, 303.

⁷¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, II, 762.

⁷¹¹ Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, Tahk. Ahmed Abdüttevâb, Dârü'l-Fađîle, Kahire 1999, 43.

⁷¹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 506.

3.2.4. Aruz Bölgesi

Bu bölgenin sınırları üzerinde ittifak olmamakla birlikte, genel kabul gören taksimata göre Arabistan yarımadasının doğusunda yer alan, güneyde Yemen bölgesi sınırından başlayıp Necid sınırındaki Yemâme,⁷¹³ Bahreyn, Kuveyt, Katar, Ahsa ve Katîf mıntıkalarını kapsayan ve Basra körfezine kadar uzanan bölgedir.⁷¹⁴

İstişhâd açısından bakıldığında Fârisîlere ve Hindistan’a yakın olup yabancı etkisi altında kaldığı için dilinin erken dönemde bozulduğu iddia edilmiş, bundan dolayı genel olarak bu bölgenin doğu kesiminden istişhâd alınmadığı ifade edilmiştir.⁷¹⁵

Bölgedeki bilinen kabileler şunlardır:

Abdülkays: Adnânîlerden Rebîa ve Esed soyundan olan Abdülkays, Bahreyn ve Ummân’a yerleşmişlerdir.⁷¹⁶

Bekir b. Vâil: Adnânîlerden olan Bekir b. Vâil kabilesi, Yemâme’den Bahreyn’e ve Irak bâdiyesi denilen Necid bölgesinin kuzeydoğu kısmına kadar geniş bir alana yayılmışlardır.⁷¹⁷ Söz konusu kabilenin, Siirt, Hasankeyf ve Diyarbakır’a kadar geldikleri, Diyarbakır’ın da Diyâr-ı Bekir şeklinde bu kabilenin adıyla isimlendirildiği iddia edilmektedir.⁷¹⁸

Kays b. Sa‘lebe: Adnânîlerin Bekir b. Vâil soyundan olan Kays b. Sa‘lebe kabilesi, Yemâme bölgesine yerleşmiştir.⁷¹⁹

Dubay‘a: Adnânîlerin Rebîa soyundan olan bu kabile Aruz bölgesinde Yemâme ile Bahreyn arasında yaşamışlardır.⁷²⁰

Benî Tâbiha: Adnânîlerin Tabiha soyundan olan birkaç kabilenin kurduğu ittifak nedeni ile Ribâb kabileleri olarak da bilinmektedirler. Çoğunluğu Abdimenât çocukları olan bu kabilelerin hangilerinin bu ittifakta bulunduğu konusu ihtilaflıdır. Farklı

⁷¹³ Mustafa L. Bilge, “Yemâme”, *DİA*, 2013, XXXXIII, 399-400.

⁷¹⁴ Bekrî, *Mu‘cemü Me’sa‘ceme*, I, 10; el-Cebbûrî, *eş-Şi‘ru’l-Câhilî*, 17.

⁷¹⁵ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

⁷¹⁶ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 17.

⁷¹⁷ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti’l-Arab*, 169.

⁷¹⁸ Kehhâle, *Mu‘cemü Kabâili’l-Arab*, I, 94.

⁷¹⁹ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti’l-Arab*, 163.

⁷²⁰ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 261.

rivayetlerde şu isimler zikredilmektedir: Teym, Adiy, ‘Ukl, Sevr, Avf, Eşyeb, Dabbe ve Müzeyne.⁷²¹ Bu kabileler, Yemâme ve civarında yaşamışlardır.⁷²²

3.2.5. Yemen Bölgesi

Bugün bölgeyle aynı adı taşıyan Yemen ülkesini, Ummân’ı ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin büyük bir kısmını kapsayan Yemen, Arap yarımadasının güney kesimini oluşturan bölgedir.⁷²³ Geneli yaşama elverişli bir alan olması hasebiyle, İslâm öncesi dönemlerde de birçok medeniyete tanıklık etmiş bir bölgedir.⁷²⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de de Sebe Krallığı döneminde “*güzel memleket*” şeklinde bu bölgeden bahsedilmiştir.⁷²⁵

Aynı dili konuşan toplulukların bir kısmının, farklı toplumların etkisi altına girmeleri neticesinde dillerinde başkalaşım meydana gelebildiği bilinen bir gerçektir. Bu başkalaşım bazen büyük ölçüde olur ve lehçe denilen dil farklılığı, tamamen ayrı bir dile dönüşür.⁷²⁶ Yemen bölgesinin, verimli ve yaşama elverişli olması nedeniyle Habeşliler, Hindistanlılar ve Fârisîler ile yoğun ilişkisi olmuş ve Arap dili bu etkileşimden çok etkilenmiştir. Ebû Amr b. Âlâ, “*Himyerîler ile Yemen’in uç kısımlarında yaşayanların ne dili bizim dilimiz, ne de Arapçaları bizim Arapçamızdır.*” diyerek bu bölgenin dilinin çok fazla değiştiği gerçeğini vurgulamıştır.⁷²⁷

Neticede bu bölge yabancı etkisine erken dönemlerde maruz kalması nedeni ile gramer çalışmalarında buradaki Arapça lehçeleri istişhâd için kaynak olarak kabul edilmemiştir.⁷²⁸

Bu bölgede yaşayan meşhur kabileler şunlardır:

Hemedân: Kahtânîlerden olan Hemedân kabilesi, Yemen’in batısında Tihâme ile Necid sınırında yaşamışlardır.⁷²⁹

⁷²¹ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 35, 133.

⁷²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 366.

⁷²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 447.

⁷²⁴ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, I, 64; el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 16.

⁷²⁵ Sebe: 34/15.

⁷²⁶ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, I, 141.

⁷²⁷ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I, 11.

⁷²⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

⁷²⁹ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 109 vd.

Mehre: Kahtânîlerin Kudâa soyundan olan Mehre, Aden ile Ummân arasında Hadramut ile Şihr denilen sahil bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁷³⁰

Ezd (Ezd-i Ummân): Kahtânîlerin büyük kabilelerinden biri olan Ezd'in, Ummân'a göçüp oraya yerleşen koludur.⁷³¹

Mezhic: Kahtânîlerin Kehlân soyundan olan Mezhic Kabilesi çok geniş bir kabile olup, çok sayıda kollara ayrılmıştır. Bu kabilenin geneli Yemen'de yaşarken, bazı kollarının Hîre'ye geçtiği bilinmektedir.⁷³²

3.3. DEĞERLENDİRME

İstişhâd dönemi içerisinde olmakla birlikte şehir hayatının olumsuz etkisi nedeniyle şiirleriyle istişhâd edilmediği iddia edilen şairlere değinelim:

Ebû Duâd el-İyâdî'nin Necid bölgesine ait olmayan kelimeler kullanması nedeniyle şiiri ile istişhâd edilmediği ifade edilmiştir.⁷³³ Dördüncü yüzyılın sonuna kadarki zaman zarfında ele aldığımız eserlerde sadece bir beyti ile istişhâd edildiği görülmüştür.⁷³⁴ Şairin isminin belirtilmesi, her ne kadar bilinçli bir tercih olduğunu gösterse de sadece bir beyti ile istişhâd edilmesi, onun hakkındaki eleştirilerin yerinde olduğu ve bu istişhâdın bir istisna olarak kabul edilmesi gerektiği kanısını doğurmaktadır.

Adî b. Zeyd el-İbâdî'nin Hîre'de ve merkezî yerleşim yerlerinde yaşadığı, dilinin bozulduğu ve kendisine çok hata isnat edildiği ifade edilir. Ayrıca Adî'nin, Hîre'ye kralları ziyarete gelen heyetleri dinleyip onlardan öğrendiği kelimeleri şiirlerinde kullandığı,⁷³⁵ lafızlarının Necid bölgesine ait olmadığı ve bu nedenle şiirlerinin kabul edilmediği de aktarılmaktadır.⁷³⁶ Ancak hakkında yapılan bu eleştiriler âlimler tarafından kabul edilmemiş olacaktır ki şairin çok sayıda şiiri ile istişhâd edildiği görülmüştür.⁷³⁷ Neticede bu istişhâdın bir istisna kabul edilemeyeceği kanısına varılmıştır.

⁷³⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el- 'İber)*, II, 488.

⁷³¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 33.

⁷³² İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el- 'İber)*, II, 306.

⁷³³ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 90.

⁷³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 70.

⁷³⁵ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 90,91.

⁷³⁶ Cürcânî, *el-Vesâta*, 51.

⁷³⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 125; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 140,198, II, 312, III, 74,113, IV, 359; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 295, II, 232; Zeccâcî, *el-Lâmât*, 128, 141.

Kümeýt b. Zeyd el-Esedî'nin Şam'ın Nabatîlerinden olduğu,⁷³⁸ Kûfe'de yaşadığı, sonradan nahiv öğrendiğı ve şiirinde anlamını bilmediğı kelimeler kullandığı ifade edilmiş, bu nedenle şiiri ile istişhâd edilemeyeceğı söylenmiştir.⁷³⁹ Ancak şair hakkındaki olumsuz eleştirilere rağmen istisna kabul edilemeyecek kadar çok sayıda şiiri ile istişhâd edildiğı görülmüştür.⁷⁴⁰

Tırmâmâh'ın, Kûfe bölgesinde Nabatî dilinden kelime topladığının iddia edildiğı ve topladığı bu kelimeleri Arapçalaştırıp şiirinde kullandığı rivayet edilmiştir. Ayrıca Tırmâmâh'ın, anlamını bilmediğı kelimeler kullandığı ve bu nedenle şiiri ile istişhâd edilemeyeceğı iddia edilmiştir.⁷⁴¹ Ancak incelenen eserlerde çok sayıda şiiri ile istişhâd edildiğı görülmüştür.⁷⁴²

Neticede medenî-bedevî ayrımının dil âlimleri arasında net olmadığı anlaşılmaktadır. Zira medenî olma yönü ile eleştirilen Ebû Duâd el-İyâdî hariç bütün şairlerin şiiri ile istişhâd edildiğı görülmektedir.

Bölge bağlamında dördüncü yüzyıla kadarki süre zarfında yazılmış gramer eserlerini incelerken bu eserlerde geçen istişhâd örneklerine bakıldığında, yabancı etkisine maruz kalmış olma durumuna binaen çizilmiş olan istişhâdın dış sınırlarının, pratikteki uygulamadan daha dar olduğuna şahit olunmuştur.

Bölgeler bazında ele alacak olursak:

Hicaz bölgesinin orta kesiminin istişhâdın en temel kaynağı olarak kabul edildiğı bilinmektedir. Buna rağmen söz konusu bölgenin, dinin merkezi olması nedeniyle İslâmî dönem ile birlikte yoğun yabancı etkisine uğraması, buradaki Müslümanların genel olarak dinî işlerle⁷⁴³ ve cihâd ile yoğun uğraşmaları⁷⁴⁴ gibi nedenlerle bölgedeki şiir miktarında bir düşüşün yaşandığı ve bunun istişhâda yansdığı gözlemlenmiştir.

⁷³⁸ Cürcânî, *el-Vesâta*, 10.

⁷³⁹ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 228.

⁷⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 173, 316; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 276, 114, 123, II, 339, III, 257, 282, 316; Müberred, *el-Muktedab*, I, 144, II, 93, 238, III, 356, IV, 398; Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 238.

⁷⁴¹ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 244,245.

⁷⁴² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 145, 297; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 201, III, 430, IV, 247; İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 329, II, 408, III, 172, 334.

⁷⁴³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 413.

⁷⁴⁴ Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 401.

Yemen tarafından gelen yabancı etkisi altında kalması nedeniyle, Hicaz bölgesinin güney kısmında kalan Tâif ve civarından istiṣhâd edilmediği ifade edilirken, pratikte bu bölgeye mensup olan Hevâzin ve Sakîf kabilelerinden yaklaşık otuz şairin şiiri ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. Bu sayının az olmadığına anlaşılmaması açısından, örnek olarak ele aldığımız eserlerde, şair sayısı bakımından en fazla istiṣhâd edilen kabilenin, elli iki şair ile Temîm kabilesi olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Bu durum bize bu bölgeden yapılan istiṣhâdın pek de azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir.

Hicaz'ın kuzey kısmında Kıptî, Rum ve Fârisî etkisi altındaki bölgede yaşayan Kudâa kabilesinin bir kısmının Hıristiyanlığı din olarak benimsemiş olduğu vurgulanmış⁷⁴⁵ ve özellikle istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında sayılmıştır.⁷⁴⁶ Ancak söz konusu kabileden de on iki şair ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. Bununla birlikte Kuzey Hicaz'da bulunan ve istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Cüzâm kabilesinden her hangi bir istiṣhâda rastlanmamıştır.

Necid bölgesine gelince, Arabistan yarımadasında geniş bir alan kaplayan bu bölgenin geneli istiṣhâd için uygun ortam teşkil ettiği kabul ediliyorken, sadece Şam bâdiyesi ile Irak bâdiyesi diye belirtilen ve Roma ile Sâsânî etkisi altında olduğu kabul edilen bu bölge istisna edilmiştir.⁷⁴⁷ Özellikle bu bölgede yaşayan, dili bozuk olan kişiler için asılları Arap olmayan veya onlara benzeyenler anlamında “*curmukânî*” ifadesi kullanılmıştır.⁷⁴⁸

Necid bölgesinin istiṣhâda uygun olmayan kısımlarında varlığını sürdüren ve istiṣhâda uygun olmayan kabileler arasında zikredilen Lahm kabilesinden hiçbir istiṣhâda rastlanmamış, İyâd kabilesinden ise sadece Ebû Duâd el-İyâdî'nin bir beyti ile istiṣhâd edildiğine şahit olunmuş,⁷⁴⁹ bunun da istisna babından değerlendirilmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Gassân kabilesinden de sadece iki şairin birer beyti ile istiṣhâd edilmiştir. Fahite bint Amr'ın şiiri ile Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi birer yerde istiṣhâd etmişlerdir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Avcı, “Kudâa (Benî Kudâa)”, 308,309.

⁷⁴⁶ Süyûtî, *el-iḳtirâḥ*, 47.

⁷⁴⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

⁷⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, X, 35.

⁷⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 70.

⁷⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 118; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 357.

Nu‘mân b. Münzir’in bir beyti ile de sadece Sîbeveyhi bir yerde istiṣhâd etmiştir.⁷⁵¹ Gassân kabilesinden istisna kabul edilebilecek bu kullanımdan başka istiṣhâda rastlanmamıştır.

Ancak söz konusu bölgede hiç istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Tağlib kabilesinden aralarında meşhur Mühelhil b. Rebîa ve Ahtal’ın da bulunduğu beş şairi ile istiṣhâd edildiği görülmüştür.

Tihâme bölgesi ise Arabistan yarımadasının küçük bir kısmını oluşturan ince bir şerit halindedir. Bölgede yaşayan kabilelerin bu nedenle Hicaz bölgesinde yaşayanlarla içiçe oldukları ve bölgeler arasında bir sarkma olduğu daha önce ifade edilmişti. Tihâmenin kuzey Hicaz’a paralel olan Kuzey Tihâme kısmında Beliy kabilesi bulunmakta idi. Beliy kabilesi kuzey Hicaz’da yaşayan Kudâa kabilesinin hem komşusu hem de bir kolu olduğu bilinmektedir. İstiṣhâd açısından bakıldığında Kudâa kabilesinden yaklaşık onbir şair ile istiṣhâd edildiği daha önce ifade edilmişti.

Tihâme bölgesinin Tihâmetü’l-Yemen kısmı erken devirde yabancı etkisine maruz kaldığı söylenen Tâif’ten de daha güneydedir. Bölgenin bu kısmında Tihâmetü’l-Hicaz’dan buraya kadar yayılmış Kinâne kabilesini görüyoruz. Bu kabilede de altı şair ile istiṣhâd edildiğine şahit olunmuştur. Kinâne’nin daha güneyinde yaşayan Ezd-i-Serât’tan istiṣhâd edilmesinin bilinmesi,⁷⁵² “*Tihâmetü’l-Hicaz’da yaşayanlardan istiṣhâd edildi ancak Tihâmetü’l-Yemen’de yaşayanlardan istiṣhâd edilmedi.*” gibi bir iddianın vakıya uygun olmadığını göstermektedir.

Tihâmetü’l-Yemen’in güneyinde en uç noktada Ezd-i-Serât kabilesi varlığını sürdürmektedir. Bu kabilede istiṣhâd edilen şairlerin kim olduğu konusu net olmamakla birlikte, hem Sîbeveyhi’nin hem de İbn Serrâc’ın ikişer yerde “Ezd-i-Serât’tan biri” şeklinde istiṣhâdda bulunmaları, bu kabilede de istiṣhâd edilmesinde bir sakınca görülmediğini göstermektedir.⁷⁵³

Aruz bölgesinin istiṣhâd sınırı dışında olduğu direkt olarak belirtilmese de bu bölgede yaşayan kabilelerin ismen zikredilerek istiṣhâd dışında tutulduklarının ifade edilmesi, bölgenin de istiṣhâd dışında kabul edildiğini göstermektedir. Aruz bölgesinin

⁷⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 260.

⁷⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 71.

⁷⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 71, 276; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, I, 364, III, 461.

en önemli kabilelerinden biri, Bekir b. Vâil kabilesidir. İstişhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Bekir b. Vâil'in sekiz şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. Necid veya Aruz bölgesine aidiyeti ihtilaflı olan ama Aruz bölgesinden sayılan Yemâme'de Kays kabilesi bulunmaktadır. Bölgenin bu kısmı en fasih Arapçanın kullanıldığı alanlar arasında sayılmıştır. Fasih kabileler arasında başta gelen Kays'tan da on üç şair ile istişhâd edilmiştir. Bölgenin diğer kabilesi Abdülkays, Arabistan yarımadası ve Aruz bölgesinin güneydoğusunda varlığını sürdürmüştür. İstişhâd edilmeyen kabileler arasında zikredilen bu kabilenin de beş şairi ile istişhâd edilmiştir.

Yemen bölgesine gelince, tamamının istişhâd sınırları dışında olduğu ifade edilmektedir.⁷⁵⁴ Bölgenin önemli kabilelerinden olan Mezhic kabilesinden on üç şair ve Hemedân kabilesinden iki şair ile istişhâd edilmiştir. Ezd-i Ummân ve Mehre'den istişhâda rastlanmamakla birlikte, Sîbeveyhi'nin "*Ummân'dan biri*"⁷⁵⁵ diyerek nisbetsiz şiir ile istişhâd ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak, bölge bağlamında pratikteki istişhâdın, teoride çizilen sınırlardan daha geniş olduğu söylenebilir.

⁷⁵⁴ Süyûtî, *el-Müzahir*, I, 167-168.

⁷⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 163.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP GRAMERİNDE ŞİİR İLE İSTİŞHÂD AÇISINDAN KABİLELER

Kabilelerin şiiri ile gramerde istişhâd yapılması için söz konusu kabilenin dilindeki fesâhati koruyor olması, ilke olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda kabilelere bakıldığında yabancı etkisinden uzak yaşayanlar ve dilinin fesâhatini muhafaza edenlerin şiiri istişhâdda delil olarak kabul edilmiş iken, yabancı etkisine maruz kalmış ve dillerinde bozulma meydana gelmiş kabilelerin şiiri ise istişhâdda delil olarak kabul edilmemiştir.

Gramer âlimleri, yabancı etkisinden uzak olan kabileleri tespit etmiş, o kabilelere seyahat ederek şahit toplamışlardır. Bazen söz konusu kabilelere mensup insanlar, dil çalışmaları yapan âlimlerin bulunduğu şehirlere geldiklerinde âlimler onlarla görüşüp şahit konusunda fikir alış verişinde bulunmuşlardır. Bazen de ravilerin rivayeti ile söz konusu kabilenin şiirlerinden istişhâdda istifade edilmiştir. Zamanla şiirleri ile istişhâd edilen kabilelerin sayısı azalıp istişhâd alanları daralınca rivayet yöntemi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Arap dilinin toplanmasında hangi kabilelerin esas alındığını, hangilerinin ise istişhâd dışında tutulduğunu Süyûtî'nin de kendisinden nakille aktardığı⁷⁵⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* adlı eserinde şu ifadeleri kullanır: “*Dil çalışmalarına, Basra ve Kûfe şehirleri öncülük etti. Ancak istişhâd için gerekli olan şahitleri şehirlerde yaşayanlardan değil çöllerde yaşayanlardan aldılar. Hatta çöl sakinleri arasından da orta kesimde bulunanlardan şahitlerini almaya gayret gösterdiler. Dil unsurları toplanırken esas alınan kabileler, Kays, Temîm, Esed, Tay ve Hüzeyl'dir. Arap dilinin unsurları nakledilirken çoğunlukla bu kabilelerden istifade edilmiştir. Geri kalan Arap kabileleri ise sınırlarda başka milletlere yakın yaşıyorlardı. Böylelikle dilleri, onları çevreleyen Habeşîler, Hintliler, Fârisîler, Süryânîler ile Şam ve Mısır ahalisi gibi başka milletlerin dillerinden etkilendiği için onlardan istişhâd için hiç şahit alınmamıştır.*”⁷⁵⁷

Süyûtî *el-Müzhir* adlı eserinde bu konuya önce Kureyş lehçesini överek başlar ve istişhâd için kullanılan şiirlerin çoğunun Kays, Temîm, Esed ve Hüzeyl kabilelerinden

⁷⁵⁶ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

⁷⁵⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

alındığını belirttikten sonra Kinâne ve Tay kabilelerinin de bir kısmından istiṣhâd için şahit alındığından bahseder.⁷⁵⁸

Süyûtî, *el-İktirâh* adlı eserinde ise istiṣhâdda esas alınmayan bazı Arap kabilelerini ve istiṣhâdda esas alınmama sebeplerini şu şekilde izah etmektedir.⁷⁵⁹

- 1- Lahm ve Cüzâm kabileleri, Mısır'a yani Kıptîler'e yakın olmaları;
- 2- Kudâa, Gassân ve İyâd kabilelerinin çoğunluğunun Hristiyan olması hasebiyle ibadetlerinde başka bir dil kullanmaları, ayrıca Şam bölgesine yakın olmaları;
- 3- Tağlib, Nemir ve Bekir kabilelerinin Nabatîlere ve Fârisîlere yakın olması;
- 4- Abdülkays ve Ezd-i Ummân'ın, Hintlilere ve Fârisîlere yakın olmaları;
- 5- Yemen halkının Habeşîlerle birlikte yaşamaları;
- 6- Benî Hanife ile Sakîf kabilelerinin Tâif civarında olan kollarının Yemen ticaret yolu güzergâhında bulunmaları nedeni ile yabancı etkisine maruz kalmaları.

Bu bölümde incelenen kabileler, birici ölçüt olarak kabilenin istiṣhâddaki az veya çok kullanılması bağlamında Fârâbî ve Süyûtî tarafından yapılan tasnife göre sıralanmıştır. İkinci ölçüt olarak da kabilelerin, örneklem olarak ele alınan eserlere yansıyan pratikteki istiṣhâd miktarı sıralamada esas alınmıştır. Kabilelerin istiṣhâd edilen şairleri ise eserlerde görüldükleri sıra ile yazılmışlardır. Örneklem olarak ele aldığımız eserlerde istiṣhâd edilen kabileler ve bu kabilelere mensup şairlerin istiṣhâd durumu şu şekildedir:

4.1. TEMÎM

Temîm kabilesi, Necid bölgesinin ortasından kuzeydoğusuna kadar geniş bir alana yayılmıştır.⁷⁶⁰ Temîm kabilesinin batısında, Necid'in orta kesiminde bulunan Tay kabilesi,⁷⁶¹ Kuzeydoğusunda ise Temîm için yabancı akınına karşı adeta bir tampon

⁷⁵⁸ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

⁷⁵⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

⁷⁶⁰ Bekrî, *Mu'cemü me'sta'ceme*, I, 88.

⁷⁶¹ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 305.

görevi gören Bekir b. Vâil kabilesi bulunmaktadır.⁷⁶² Bu nedenle Temîm kabilesi dilindeki fesâhati uzun süre koruyabilmiştir.

Dil çalışmalarının yapıldığı Basra ve Kûfe şehirlerinin her ikisine de yakın olan ve istişhâd için esas kabul edilen kabileler arasında olan Temîm kabilesinin, Kureyş'ten daha fasih bir dil kullandığı da iddia edilmiştir.⁷⁶³

Temîm kabilesinden örneklem eserlerde istişhâd edilen şairlerin sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	44
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Nahv</i>	18
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	15
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Nahv</i>	24
Zeccâcî	<i>el-Cümelü 'l-Kübrâ</i>	13

Böylelikle Temîm, aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda elli bir şair ile şair sayısı bakımından en çok istişhâd edilen kabile olmuştur. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Temîm şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Ebü'l-Aḥzer el-Himmâni,⁷⁶⁴ Ezrak el-Anberî (ö. 77/696),⁷⁶⁵ Esved b. Ya'fur (ö. 600),⁷⁶⁶ Eşheb b. Rumeyle (ö. 86/705),⁷⁶⁷ Evs b. Hucr (ö. 620),⁷⁶⁸ Beşîr b. Niks,⁷⁶⁹ Cerîr b. Atiyye,⁷⁷⁰ Haris b. Nehîk en-Nehşelî,⁷⁷¹ Hârise b. Bedr el-Ğudânî (ö. 64/684),⁷⁷² Hakîm b. Mu'ayye er-Rab'î,⁷⁷³ Humeyd el-Erḳat,⁷⁷⁴ Hiṭâm el-Mucâşî'î,⁷⁷⁵ Ru'be b. Accâc,⁷⁷⁶

⁷⁶² İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti 'l-Arab*, 169.

⁷⁶³ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, XVI, 221.

⁷⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 256, 257, 411, IV, 380.

⁷⁶⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 607.

⁷⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv*, 65, 202, 221; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 272, III, 135, 174, II, 246

⁷⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv*, 235; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 187, II, 166; Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 221.

⁷⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 287.

⁷⁶⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 41.

⁷⁷⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv*, 75.

⁷⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 366.

⁷⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 340.

⁷⁷³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, II, 431.

⁷⁷⁴ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 108.

⁷⁷⁵ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, III, 115.

⁷⁷⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Nahv*, III, 230.

Zibriḳân b. Bedr (ö. 45/665),⁷⁷⁷ Züheyr es-Sekb,⁷⁷⁸ Süḫaym b. Vesîl er-Riyâhî,⁷⁷⁹ Ebû Sidra el-Hücemî,⁷⁸⁰ Süleyk b. Süleke es-Sa'dî,⁷⁸¹ Sevâde b. Adî b. Zeyd,⁷⁸² Süveyd b. et-Ṭavîle,⁷⁸³ Şemerdel b. Şerîk el-Yerbû'î (ö. 80/700),⁷⁸⁴ Dâbi' b. Hâris el-Burcumî,⁷⁸⁵ Ṭarîf b. Temîm el-Anberî,⁷⁸⁶ Abde b. et-Ṭabîb (ö. 25/645),⁷⁸⁷ İtr ('Anz) b. Decâce,⁷⁸⁸ Accâc (ö. 97/715-16),⁷⁸⁹ Adî b. Zeyd el-İbâdî,⁷⁹⁰ Alḳame b. Abede (ö. 3/625[?]),⁷⁹¹ Ummânî er-Râciz,⁷⁹² Amr b. el-Ehtem el-Minḳarî,⁷⁹³ Gaylân b. Hureys er-Rab'î,⁷⁹⁴ Ferezdak,⁷⁹⁵ Ḳulâḥ b. Ḥazn,⁷⁹⁶ Kelhabe el-Yerbû'î,⁷⁹⁷ Lakît b. Zürâre,⁷⁹⁸ La'in el-Minḳarî,⁷⁹⁹ Mâlik b. Rayb el-Mâzinî,⁸⁰⁰ Mütemmim b. Nüveyra,⁸⁰¹ Mühabbel es-Sa'dî,⁸⁰² el-Merrâr b. Munḳiz el-Hanzalî,⁸⁰³ Miskîn ed-Dârimî,⁸⁰⁴ Ma'lût b. Bedel el-Ḳuray'î,⁸⁰⁵ Muğire b. Habna',⁸⁰⁶ Ebû Nuḫayle es-Sa'dî,⁸⁰⁷ Dükeyn b. Recâ (ö. 105/723),⁸⁰⁸ Ebû Amr b. Âlâ Zebbân,⁸⁰⁹

-
- ⁷⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 167.
⁷⁷⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 246.
⁷⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 32.
⁷⁸⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 315.
⁷⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 167.
⁷⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 62.
⁷⁸³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 35.
⁷⁸⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 149.
⁷⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 154.
⁷⁸⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 421.
⁷⁸⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 51.
⁷⁸⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 328.
⁷⁸⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 232.
⁷⁹⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 232.
⁷⁹¹ Müberred, *el-Muḳteḍab*, I, 43.
⁷⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 163.
⁷⁹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 93.
⁷⁹⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 137.
⁷⁹⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 343.
⁷⁹⁶ Müberred, *el-Muḳteḍab*, II, 113.
⁷⁹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 337.
⁷⁹⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 134.
⁷⁹⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 183.
⁸⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 255.
⁸⁰¹ Müberred, *el-Muḳteḍab*, II, 132.
⁸⁰² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 224.
⁸⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 116.
⁸⁰⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 84.
⁸⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 222.
⁸⁰⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 458.
⁸⁰⁷ Müberred, *el-Muḳteḍab*, IV, 27.
⁸⁰⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 140.
⁸⁰⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 223.

Damra b. Damra Dârimî,⁸¹⁰ el-Adbat b. Kuray‘ Temîmî,⁸¹¹ Ebû Nuḥayle es-Sa‘dî,⁸¹² ve Umâre b. Akîl b. Cerîr (ö. 182/239).⁸¹³

Halîl b. Ahmed, cevabü’ş-şartın cezm edilmesi konusunda el-Esved b. Ya‘fur’un şu beyti ile istişhâd eder:

أَلَا هَلْ لِهَذَا الدَّهْرِ مِنْ مُتَعَلِّلٍ ... سِوَى النَّاسِ مَهْمَا شَاءَ بِالنَّاسِ يَفْعَلُ

“Dikkat edin! Bu dehr (kader) için insandan başka uğraş mı var? O, insana yapacağını ne zaman isterse yapar.” (Tavîl).⁸¹⁴

İbn Serrâc, bedel konusunda Abde b. et-Tabîb’in şu beyti ile istişhâd eder:

فَمَا كَانَ قَيْسٌ هُلُكُهُ هُلُكُ وَاحِدٍ ... وَلَكِنَّهُ بُنْيَانُ قَوْمٍ تَهْدَمَا

“Kays’ın ölümü, bir şahsın ölümü değil, toplumun yuvasının yıkılmasıdır.” (Tavîl).⁸¹⁵

4.2. HEVÂZİN

Sakîf, Benî Âmir ve Nümeyr⁸¹⁶ kollarını içine alan bu geniş kabile, Necid’in güneybatısından,⁸¹⁷ Güney Hicaz⁸¹⁸ ve Tihâme’ye kadar⁸¹⁹ geniş bir alana yayılmıştır. Hicaz ve Necid bölgelerine Yemen civarından gelen yabancıların ilk durağı konumunda bulunmaları nedeniyle söz konusu kabilenin, istişhâd edilen kabileler arasında ismi zikredilmemiş,⁸²⁰ kabilenin Sakîf kolu ise istişhâdda delil olmadığı özellikle belirtilmiştir.⁸²¹

⁸¹⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 241.

⁸¹¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 333.

⁸¹² Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 27.

⁸¹³ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 199.

⁸¹⁴ Esved b. Ya‘fur, *Dîvânü’l-Esved b. Ya‘fur*, Der. Nûrî Hamûdî el-Kaysî, Vezâratü’s-Sekâfet ve’l-İ‘lâm, Bağdat 1970, 56.

⁸¹⁵ Abde b. et-Tabîb, *Şi’ru Abde b. et-Tabîb*, Tahk. Yahya el-Cebbûrî, Dârü’t-Terbiye, yy. 1971, 32.

⁸¹⁶ Kehhâle, *Mu‘cemü Kabâili’l-Arab*, III, 1195.

⁸¹⁷ el-Cebbûrî, *eş-Şi’ru’l-Câhilî*, 39.

⁸¹⁸ Bekrî, *Mu‘cemü me’sta‘ceme*, I, 87; Muhammed Şurrâb, *el-Me‘âlimü’l-Esîre*, 40, 140.

⁸¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I, 506.

⁸²⁰ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

⁸²¹ Süyûtî, *el-iktirâh*, 47.

Ancak istiṣhâdın pratikteki yansımasına bakıldığında durumun belirtildiği gibi olmadığı göze çarpmaktadır. Zira söz konusu kabilenin, Temîm kabilesinden sonra istiṣhâd edilen şair sayısı bakımından ikinci sırada yerini aldığı görülmektedir. Kabilenin örneklem eserlerde istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	27
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	14
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	10
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	12
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	8

Neticede Hevâzin kabilesinden aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda otuz şair ile istiṣhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istiṣhâd edilen Hevâzin kabilesi şairleri ve istiṣhâd örnekleri şöyledir:

Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sakafî,⁸²² İmâm b. Akram en-Nümeyrî,⁸²³ Temîm b. Übey b. Muḳbil,⁸²⁴ Tevbe b. Humeyyir el-Hafâcî,⁸²⁵ Hâris b. Kelede es-Sakafî,⁸²⁶ Humeyd b. Sevr el-Hilâlî el-Âmirî,⁸²⁷ Ebû Hayye en-Nümeyrî (ö. II/VIII. yüzyıl),⁸²⁸ Hîdâş b. Züheyr el-Âmirî,⁸²⁹ Düreyd b. Şimme el-Âmirî,⁸³⁰ Râî en-Nümeyrî (ö. 97/716[?]),⁸³¹ Ahvaş b. Şureyh el-Kilâbî,⁸³² Abdülaziz el-Kilâbî,⁸³³ Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî,⁸³⁴ Uceyr es-Selûlî,⁸³⁵ Fârî'a bint Muaviye b. Kuşeyr,⁸³⁶ Kattâl el-Kilâbî,⁸³⁷ Kuḥayf el-Ukaylî,⁸³⁸ Kays b. Mulevvaḥ Mecnûn el-Âmirî,⁸³⁹ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî,⁸⁴⁰ Leylâ el-Ahyeliyye (ö.

⁸²² Müberred, *el-Mukteḍab*, I, 42; İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiş*, I, 155, 212, III, 55.

⁸²³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 91.

⁸²⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 134.

⁸²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 200.

⁸²⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 175.

⁸²⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 234.

⁸²⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 198.

⁸²⁹ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 94.

⁸³⁰ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 208.

⁸³¹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 286.

⁸³² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 238.

⁸³³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 474.

⁸³⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 160.

⁸³⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 63.

⁸³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 505.

⁸³⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 353.

⁸³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 610.

⁸³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 253.

⁸⁴⁰ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 223.

86/705'ten sonra),⁸⁴¹ Ebû Miḥcen es-Sekafî (ö. 30/650),⁸⁴² Müzâḥim el-Ukaylî,⁸⁴³ Mu'avvid el-Ḥukemâ Muaviye b. Mâlik b. Cafer,⁸⁴⁴ Nâbiga el-Ca'dî,⁸⁴⁵ Yezîd b. el-Hakem es-Sekafî,⁸⁴⁶ Yezîd b. Sa'îḳ el-Kilâbî,⁸⁴⁷ Yezîd b. Tasariyye el-Kuşeyrî,⁸⁴⁸ Cîrân el-Avd Âmir b. Hâris Nümeyrî,⁸⁴⁹ Avf b. el-Ahvaş⁸⁵⁰ ve Nâhiḍ b. Sevme el-Âmirî.⁸⁵¹

İbn Serrâc, لَ “lâ” harfinin لَيْسَ “leyse” gibi amel etmesine Râî en-Nümeyrî'nin şu beyti ile istişhâd eder:⁸⁵²

وَمَا صَرْمُكَ حَتَّى قُلْتَ مُعْلَنَةً ... لَا نَاقَةَ لِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلُ

“Bu iş ile ilgim yok (benim burada dışı devem de yok erkek devem de) deyinceye kadar senden ayrılmadım (kızığa bağlı ipini koparmadım).” (Basît)⁸⁵³

Zeccâcî, أُنَى “ennâ” edatının iki fiili cezm etmesine şahit olarak Lebîd b. Rebîa'nın şu beytini kullanır:⁸⁵⁴

فَأَصْبَحْتُ أُنَى نَائِبَهَا تَشْتَجِرُ بِهَا ... كَلَا مَرْكَبَيْنَهَا تَحْتَ رِجْلِكَ شَاجِرُ

“Öyle bir hale geldin ki hangi taraftan ona yanaşsan problem yaşarsın. (Bineğin ön ve arka) hangi tarafına binsen bacaklarınla tutunamazsın.” (Tavîl).⁸⁵⁵

⁸⁴¹ Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 11.

⁸⁴² Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 289.

⁸⁴³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 459.

⁸⁴⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 397.

⁸⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 79.

⁸⁴⁶ Müberred, *el-Mukteḍab*, I, 236.

⁸⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 118.

⁸⁴⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 385.

⁸⁴⁹ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 414.

⁸⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 200.

⁸⁵¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 235.

⁸⁵² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 394.

⁸⁵³ Râî, *Dîvân*, 198.

⁸⁵⁴ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 223.

⁸⁵⁵ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Şerḥu Dîvânî Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Tahk. İhsân Abbas, Vezâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, Kuveyt 1962, 220.

4.3. ESED

Adnânîler'den olan Benî Esed, çok geniş bir kabile olup, Tay kabilesinin yerleşik olduğu Eca' ve Selmâ Dağlarının güneyinde Necid bölgesinin ortasında, yabancı etkisinden uzak bir bölgede yaşamışlardır.⁸⁵⁶ Bu nedenle dillerindeki fesâhat korunmuş ve şiirleri, istişhâdda tercih edilen kabilelerden birisi olmuşlardır.

Esed kabilesinin bazı kollarının, hicrî dördüncü asrın sonlarına kadar dillerine lahnın girmedığı ifade edilmiştir.⁸⁵⁷

Esed kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	22
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	6
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	5
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	6
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	5

Esed, aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda yirmi iki şair ile istişhâdda en çok tercih edilen kabilelerden biri olmuştur. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Esed şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Abîd b. el-Ebras,⁸⁵⁸ Bişr b. Ebî Hâzîm el-Esedî,⁸⁵⁹ Nazzâr el-Hazlemî el-Fek'asî,⁸⁶⁰ Hanzala b. Fâtîk,⁸⁶¹ Rabî' el-Esedî,⁸⁶² Sühaym Abdü Benî Hâşhâs,⁸⁶³ Semâ'a en-Na'âmî,⁸⁶⁴ Dirâr b. el-Ezver el-Esedî,⁸⁶⁵ Abdurrahman b. Cüheym,⁸⁶⁶ Abdullah b. Zebîr

⁸⁵⁶ İbn Haldûn, *Târîḫü İbn Haldûn (el-İber)*, II, 382.

⁸⁵⁷ Râfiî, *Târîḫü Âdâbi'l-Arab*, I, 106.

⁸⁵⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 248.

⁸⁵⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 282 vd.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 156 vd.; Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 10.

⁸⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 17.

⁸⁶¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 30.

⁸⁶² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 85.

⁸⁶³ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 298.

⁸⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 71.

⁸⁶⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 316.

⁸⁶⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 150.

el-Esedî,⁸⁶⁷ Ebû Atâ es-Sindî,⁸⁶⁸ Uḳaybe el-Esedî,⁸⁶⁹ Amr b. Şa's,⁸⁷⁰ Kurrân el-Esedî,⁸⁷¹ Kümeýt b. Zeyd,⁸⁷² Kümeýt b. Marûf,⁸⁷³ Merrâr el-Esedî,⁸⁷⁴ Ma'rûf ed-Dubeyrî,⁸⁷⁵ Muğallis b. Lakît el-Esedî,⁸⁷⁶ Muleyh b. Allâḳ el-Ḳu'aynî,⁸⁷⁷ Manzûr b. Mersed el-Esedî⁸⁷⁸ ve Nukâde el-Esedî.⁸⁷⁹

Halîl b. Ahmed, “*Hikaye ile Merfû Kılmak*” başlığı altında cümlelerin irabına Bısr b. Ebî Hâzım'ın şu beyti ile istişhâd eder.⁸⁸⁰

وَجَدْنَا فِي كِتَابِ بَنِي تَمِيمٍ ... أَحَقُّ الْخَيْلِ بِالرَّكْضِ الْمُعَارِ

“*Beni Temîm'in kitabında 'Koşturulmaya en layık at, kiralık attır.'* sözünü gördük.” (Vâfir).⁸⁸¹

Müberred, masdarın amel etmesi ile ilgili Merâr el-Fek'asî el-Esedî'nin şu beyti ile istişhâd etmektedir.⁸⁸²

لَقَدْ عَلِمْتُ أُولَى الْمَغِيرَةِ أَنَّنِي ... لَحِقْتُ فَلَمْ أَتَكُنْ عَنِ الضَّرْبِ مِسْمَعًا

“*İlk süvari, onlara ulaştığımı ve (liderleri) Misma'ı da vurmaktan kaçınmadığımı biliyor.*” (Tavîl).⁸⁸³

⁸⁶⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 68

⁸⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 98.

⁸⁶⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 101.

⁸⁷⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 47.

⁸⁷¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 353.

⁸⁷² Müberred, *el-Muḳteḍab*, II, 93.

⁸⁷³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 45.

⁸⁷⁴ Müberred, *el-Muḳteḍab*, I, 14.

⁸⁷⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 214.

⁸⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 50.

⁸⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 185.

⁸⁷⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 452.

⁸⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 371.

⁸⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 173.

⁸⁸¹ Bısr b. Ebî Hâzım el-Esedî, *Dîvânü Bısr b. Ebî Hâzım el-Esedî*, Tahk. İzzet Hasan, Maṭbû'âtü Müdiriyyeti İhyâi't-Turâsi'l-Ḳadîm, Dımaşk 1960, 78.

⁸⁸² Müberred, *el-Muḳteḍab*, I, 14.

⁸⁸³ Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal*, IV, 236.

4.4. GATAFÂN

Necid bölgesinin orta kesiminde Hicaz bölgesi sınırında yaşayan Gatafân,⁸⁸⁴ yabancı etkisine uzak ortamda bulunması nedeniyle dilindeki fesâhati koruyabilmiş kabilelerden biridir.

İstişhâd edilen kabileler arasında ismi zikredilmediği gibi istişhâd edilmeyen kabileler arasında ismi bulunmamaktadır.⁸⁸⁵ Ancak örneklem olarak ele alınan eserlerde, şairleri ile çokça istişhâd edilen kabileler arasında olduğu görülmüştür. Söz konusu eserlerde, Gatafân kabilesinin istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	15
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Nahv</i>	9
Müberred	<i>el-Muktedir</i>	6
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Nahv</i>	9
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	6

Gatafân'dan aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda on yedi şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Gatafân şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Nâbîga ez-Zübyânî,⁸⁸⁶ Antere b. Şeddâd,⁸⁸⁷ Hutay'e Ebû Müleyke Cervel,⁸⁸⁸ Hâris b. Zâlim el-Murrî,⁸⁸⁹ Huşayn b. Humam el-Murrî,⁸⁹⁰ Rabî' b. Dabu' el-Fezârî,⁸⁹¹ Sâlim b. Dârre,⁸⁹² Şeddâd b. Muaviye el-Absî,⁸⁹³ Şemmâh b. Dırâr ez-Zübyânî,⁸⁹⁴ Abdü Benî Abs,⁸⁹⁵ Urve b. el-Verd el-Absî,⁸⁹⁶ Ka'neb b. Ümmi Sâhib,⁸⁹⁷ Kays b. Züheyr b.

⁸⁸⁴ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, III, 303.

⁸⁸⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167; Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

⁸⁸⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 151.

⁸⁸⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 390.

⁸⁸⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 176, 220.

⁸⁸⁹ Müberred, *el-Muktedir*, IV, 161.

⁸⁹⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 239.

⁸⁹¹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 62.

⁸⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 79.

⁸⁹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 302.

⁸⁹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 177.

⁸⁹⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 214.

⁸⁹⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 90.

⁸⁹⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 441.

Cezîme,⁸⁹⁸ İbn Meyyâde,⁸⁹⁹ Yezîd b. Sinân b. Ebî Hârise el-Murri,⁹⁰⁰ Muzerrid Zübyânî⁹⁰¹ ve Erta'a b. Süheyre.⁹⁰²

İbn Serrâc, ism-i işaretten sonra gelen ve başında ال “lâmü't-ta'rîf” bulunan bir ismin ona sıfat olmasına Nâbîga ez-Zübyânî'nin şu beyti ile istişhâd eder:⁹⁰³

تَوَهَّمتُ آيَاتِهَا فَعَرَفْتُهَا ... لِسِتَّةِ أَعوَامٍ وَذَا الْعَامِ سَابِعٍ

“Altı yıl sonra, bu yıl da yedincisi olacak, onunla ilgili birtakım işaretler zihnimde belirince onu tanıyiverdim.” (Tavîl).⁹⁰⁴

Sîbeveyhi, mefûlün fih'in muzâfun ileyh şeklinde kullanılmasına örnek olarak Şemmâh b. Dîrâr ez-Zübyânî'nin şu beyti ile istişhâd eder:⁹⁰⁵

رُبَّ ابْنِ عَمٍّ لِسُلَيْمَى مُشْمَعِلٌ ... طَبَّخَ سَاعَاتِ الْكَرَى زَادَ الْكَيْلِ

“Sanırım Süleymâ'nın işini sağlam yapan, uyku saatinde tembelin aşını pişiren bir amcasının oğlu vardır.” (Recez).⁹⁰⁶

4.5. KAYS

Kays b. Sa'lebe, Adnânîlerden Bekir b. Vâil soyundan olmasına rağmen, onlardan müstakil olarak adından bahsettirmiştir. İslâm öncesi dönemde Yemâme'de yerleşik olan Kays kabilesi, istişhâdda esas alınan kabilelerin başında zikredilmektedir.⁹⁰⁷

Arabistan'ın doğu sınırında olan Aruz bölgesinde yaşamasına rağmen, bölgenin daha iç kesiminde kaldığından dolayı yabancı etkisine uzak yaşamıştır. Yaşadığı alanın, dil çalışmalarının başladığı yer olan Basra'ya yakınlığı da bu kabilenin bedevî hayatı yaşayan şairlerine ve ravilerine ulaşımı kolaylaştırmıştır.

⁸⁹⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 373.

⁸⁹⁹ Müberred, *el-Muktedab*, IV, 291.

⁹⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 506.

⁹⁰¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 251.

⁹⁰² Müberred, *el-Muktedab*, I, 79.

⁹⁰³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, I, 151.

⁹⁰⁴ Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvân*, 162.

⁹⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 177.

⁹⁰⁶ Şemmâh b. Dîrâr ez-Zübyânî, *Dîvâü Şemmâh b. Dîrâr ez-Zübyânî*, Dârü'l-Me'ârif, Mısır tsz, 390.

⁹⁰⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

Örneklem olarak aldığımız eserlerde, Kays kabilesinin istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	11
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Naḥv</i>	6
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	5
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Naḥv</i>	4
Zeccâcî	<i>el-Cümelü 'l-Kübrâ</i>	4

Kays kabilesinden aynı olan şairlerin sayısı düştükten sonra toplamda on iki şair ile istiṣhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istiṣhâd edilen Kays şairleri ve istiṣhâd örnekleri şunlardır:

Tarafe b. el-Abd,⁹⁰⁸ A'şâ Meymûn b. Kays,⁹⁰⁹ Hâris b. 'Ubâd,⁹¹⁰ Hıtam el-Kaysî,⁹¹¹ Hırnik bint Hiffân,⁹¹² Durnâ bint 'Ab'abe,⁹¹³ Sa'd b. Mâlik el-Kaysî,⁹¹⁴ Amr b. el-Eyhem,⁹¹⁵ Amr b. Kamîe,⁹¹⁶ Ebû Avf,⁹¹⁷ Mülbid b. Harmele⁹¹⁸ ve Hırnak bint Bedr b. Hiffân.⁹¹⁹

Sîbeveyhi, muzâf ile muzâfun ileyh arasına mefûlün fihin girmesine Amr b. Kamîe'nin şu beyti ile istiṣhâd eder:⁹²⁰

لَمَّا رَأَتْ سَاتِيْدَمَا اسْتَعْبَرَتْ ... لِلّٰهِ دُرُّ الْيَوْمِ مِنْ لَامِهَا

“Satîdemâ⁹²¹ dağını görünce ağladı. Bugün onu kınayana aşk olsun.” (Serî').⁹²²

⁹⁰⁸ Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 24.

⁹⁰⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 74.

⁹¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 324.

⁹¹¹ Müberra, *el-Mukteḍab*, III, 323.

⁹¹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 202.

⁹¹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 106.

⁹¹⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 316.

⁹¹⁵ Müberra, *el-Mukteḍab*, IV, 413.

⁹¹⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 178.

⁹¹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 620.

⁹¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 321.

⁹¹⁹ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 28.

⁹²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 178.

⁹²¹ Hindistan'da bir dağ adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekrî, *Mu'cemü me'sta'ceme*, III, 711; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-Büldân*, III, 168.

⁹²² Amr b. Kamîe, *Dîvânü Amr b. Kamîe*, (2. Baskı), Tahk. Halîl İbrahim Atiyye, Dârü Şâdir, Beyrut 1994, 71.

Halîl b. Ahmed, sayıların temyizi konusuna A‘şâ Meymûn b. Kays’ın şu beyti ile istişhâd eder:⁹²³

فَلَوْ كُنْتُ فِي جُبِّ ثَمَانِينَ قَامَةً ... وَرُقِيتَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسَلَمٍ

“Altmış kulaç derinliğinde bir kuyuda olsan ve göğün kapılarına merdivenle çıkarılsan dahi (benim sözüm sana ulaşacak)...” (Mütekârib).⁹²⁴

4.6. HÜZEYL

Hicaz bölgesinde Mekke’ye yakın, akrabaları olan Kureyş ve Kinâne’ye komşu olarak yaşayan Hüzeylîler, fesâhati ve şiirleri ile ünlenen kabileler arasındadır. Hüzeyl’in iyi şairlerinin çoğu câhiliye döneminde yaşamış veya ilk İslâm dönemine ulaşarak muhadram grubundan sayılan şairlerdendir.⁹²⁵

Hüzeyl kabilesi, Arap gramerinin temellendirilmesinde, dili ölçüt olarak kabul edilen kabileler arasında yer almıştır.⁹²⁶ Ancak kabilenin bazı kollarından istişhâd edilmediği de ifade edilmiştir.⁹²⁷ Arabistan’ın bölgeleri ele alınırken, Hüzeyl kabilesinin, Hicaz Hüzeylîleri ve Yemen Hüzeylîleri şeklinde iki grupta değerlendirildiği ifade edilmişti. Bâdiyede yaşayan Araplar arasında en fasih Arapçanın Hüzeyl lehçesi olduğu da iddia edilmiştir.⁹²⁸

İstişhâdın pratikteki yansımalarına baktığımızda Hüzeyl kabilesinin az istişhâd edilen kabileler arasında olduğunu görüyoruz. Bu durumun, kabilenin dil çalışmalarının yapıldığı alana uzak olması ve âlimlerin genelde bedevî hayattan istişhâd etmeyi tercih etmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.⁹²⁹

Örneklem olarak aldığımız eserlerde, Hüzeyl kabilesinin istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	8
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Nahv</i>	6

⁹²³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 74.

⁹²⁴ A‘şâ Meymûn b. Kays, *Dîvân*, 123.

⁹²⁵ Nasuhi Ünal Karaaslan, “Hüzeyl”, *DİA*, 1999, XIX, 70-72.

⁹²⁶ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147.

⁹²⁷ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 166.

⁹²⁸ Makdisî, *Ahşenü’t-Tekâsîm*, 97.

⁹²⁹ Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘ât*, II, 316.

Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	0
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	5
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	3

Hüzeyl kabilesinden aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda on bir şair ile istiṣhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istiṣhâd edilen Hüzeyl şairleri ve istiṣhâd örnekleri şunlardır:

Üsâme b. el-Hâris,⁹³⁰ Ümeyye b. Ebî 'Âiz,⁹³¹ Ebû Züeyb,⁹³² Sâ'ide b. Cu'eyye,⁹³³ Abdümenâf b. Rab',⁹³⁴ Ebû Kebîr Âmir (Uveymir) el-Hüzelî,⁹³⁵ Mâlik b. Huveylid el-Ḥannâ'î,⁹³⁶ Münehḥal,⁹³⁷ Mü'attal el-Hüzelî,⁹³⁸ Huzeyfe b. Enes el-Hüzelî⁹³⁹ ve Abd b. Müslim b. Cündeb el-Hüzelî.⁹⁴⁰

İbn Serrâc, ذِ “iz” edatının muzâfun ileyi olan cümlelerin hazfedilmesi ile söz konusu edatın tenvîn almasına Ebû Züeyb'in şu beyti ile istiṣhâd eder:⁹⁴¹

نَهَيْتُكَ عَنْ طَلَابِكَ أُمِّ عَمْرٍو ... بِعَاقِبَةٍ وَأَنْتَ إِذْ صَحِيحٌ

“Akibetini belirterek Ümmü Amr'ı arzulamanı yasaklamıştım. Sen o zaman bunu yapabilecek güçteydin.” (Vâfir).⁹⁴²

Sîbeveyhi, çoğul olan عَوَاقِدُ “avâkidun” kelimesinin müfredi olan عَاقِدَةٌ “âkidetün” gibi amel etmesine Ebû Kebîr'in şu beyti ile istiṣhâd etmiştir.⁹⁴³

⁹³⁰ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 309.

⁹³¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 92.

⁹³² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 144.

⁹³³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 71.

⁹³⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 449.

⁹³⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 109.

⁹³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 67.

⁹³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 313.

⁹³⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 83.

⁹³⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 291.

⁹⁴⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 352.

⁹⁴¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 144.

⁹⁴² Ebû Züeyb el-Hüzelî, *Dîvân*, 71.

⁹⁴³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 109.

مِمَّا حَمَلْنَ بِهِ وَهِنَّ عَوَاقِدٌ ... حُبُّكَ النَّطَاقِ فَعَاشَ عَيْرٌ مُهَبَّلٍ

“(Bu), anneleri doğurma yaşında değilken (kuşakları bağlı iken) doğurulmuş çocuklardandır, bu nedenle çelimsiz büyümüştür.” (Kâmil).⁹⁴⁴

4.7. KİNÂNE/KUREYŞ

Kinâne: Kinâne kabilesinin Tihâmetü'l-Hicaz ile Tihâmetü'l-Yemen'de varlığını sürdürdüğü daha önce ifade edilmişti. Söz konusu kabilenin, Tihâmetü'l-Hicaz kesiminde kalan kısmı Kureyş kadar olmasa da dilinin fasih olduğu bilinmektedir. Zira bölgenin bu kısmı yabancı tesirine uzaktır. Ancak kabilenin Tihâmetü'l-Yemen kesiminde yaşayanların, Habeşîlerle çok karışması neticesinde dilleri bozulmuş, hatta Kinânelilere bile Habeşî denildiği ifade edilmiştir.⁹⁴⁵ Kinâne kabilesi Süyûtî'nin tasnifinde kısmen istişhâd edilen kabileler arasında zikredilmiştir.⁹⁴⁶

Kinâne'nin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	5
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	4
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	5
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	3

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda altı Kinâne şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Kinâne şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Ebü'l-Esved ed-Düelî,⁹⁴⁷ Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile,⁹⁴⁸ Kays b. Zerrîh,⁹⁴⁹ Nuşayb b. Ribâh,⁹⁵⁰ Hüney b. Ahmer⁹⁵¹ ve Enes b. Züneym.⁹⁵²

⁹⁴⁴ Şu'arâü'l-Hüzeliyyûn, *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, I-III, Darü'l-Kavmiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1965, II, 92.

⁹⁴⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 32 vd..

⁹⁴⁶ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

⁹⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 296.

⁹⁴⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 296

⁹⁴⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 352.

⁹⁵⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, III, 125.

⁹⁵¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 113.

⁹⁵² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 124.

Sîbeveyhi, mübtedânın hazfîne Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin şu beyti ile istişhâd etmektedir:⁹⁵³

إِذَا جِئْتُ بِوَأَبَا لَهُ قَالَ: مَرْحَبًا ... أَلَا مَرْحَبٌ وَادِيكَ غَيْرُ مَضِيقٍ

“Ben kapısına vardığım vakit merhaba (yurdumuz senin için geniştir) dediğinde biliniz ki bu gerçek merhabadır. Evet. Senin yurdun dar değildir.” (Tavîl).⁹⁵⁴

Halîl b. Ahmed, كَانَ “kâne”nin haberinin muttasıl zamir şeklinde de gelebileceğine şahit olarak Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin şu beyti ile istişhâd eder:⁹⁵⁵

فَإِنْ لَمْ يَكُنْهَا أَوْ تَكُنْهَا فَإِنَّهُ ... أَخُوهَا عَدَنُ أُمُّهُ بِلِبَانِهَا

“Şayet o (helal içecek) onun (şarabın) aynısı ya da şarap, helal içeceğin aynısı değilse bile, helal içecek onun kardeşidir. Annesi helal içeceği, onun sütüyle beslemiştir.” (Tavîl).⁹⁵⁶

Kureyş: Adnânîler'in Mudar soyundan olan Kureyş kabilesi, Hz. Peygamberin ona mensup olması,⁹⁵⁷ Hicaz bölgesinde Mekke'de yerleşmiş olması⁹⁵⁸ ve Kâbe'nin idaresini elinde bulundurması nedeniyle İslâm tarihinde birçok alanda diğer kabilelerden daha avantajlı hale gelmiştir. Hatta Kinâne soyundan olmasına rağmen, şöhrette Kinâne'yi de geride bırakmıştır.⁹⁵⁹

Kureyş'in, en fasih Arapça konuşan kabile olduğu,⁹⁶⁰ Kureyş lehçesinin, Arap lehçeleri içinde en kolay telaffuz edilen, kulağa hoş gelen ve meramı en güzel şekilde aktaran lehçe olduğu kabul edilmiştir.⁹⁶¹ Hatta Arapların, şiir hariç Kureyş'in her yönden

⁹⁵³ Sîbeveyhi Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 146, *el-Kitâb*, I, 296.

⁹⁵⁴ Ebü'l-Esved ed-Düelî, *Dîvânü Ebi'l-Esved ed-Düelî*, Tahk. Muhammed Hasan Âlû Yasin, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1998, 141.

⁹⁵⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 146.

⁹⁵⁶ Ebü'l-Esved ed-Düelî, *Dîvân*, 162.

⁹⁵⁷ Zübeyri, Musab b. Abdullah, *Nesebu Kureyş*, (3. Baskı), Tahk. Levi Provençal, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz., 12 vd.

⁹⁵⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 444.

⁹⁵⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 29.

⁹⁶⁰ Sâhibî, *Fıkhü'l-Luğa*, I, 28.

⁹⁶¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

üstünlüğünü kabul ettikleri, Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 93/711) ortaya çıkınca, şiir üstünlüğünü de kabul ettikleri iddia edilmiştir.⁹⁶²

Kureyş lehçesinin diğer lehçelerden üstün olması ve tercih edilmesinin sebebi, Kureyş kabilesinin Kâbe'ye ibadet için gelen diğer kabile mensuplarının lehçelerindeki güzel kelimeleri almaları ve kullanımı zor kelimeleri atmaları şeklinde izah edilmiştir.⁹⁶³

Kureyş kabilesinin lehçesi, “*Kur'an, Kureyş lehçesi ile indirildi.*” dedirtecek kadar⁹⁶⁴ Kur'an'da en fazla kullanılan,⁹⁶⁵ Kur'an'ın öğretiminde⁹⁶⁶ ve Kur'an'ın çoğaltılmasında tercih edilen lehçe olmasına rağmen,⁹⁶⁷ İslâmî dönemden önce de sonra da Kureyş şiirinin azlığı⁹⁶⁸ dikkat çekmektedir. Bunun sebebi olarak da câhiliye döneminde Kureyş'in kendilerinden birini hicveden ve ırzına dil uzatan şairleri cezalandırması,⁹⁶⁹ İslâmî dönem ile birlikte de Kureyş kabilesinin yaşadığı bölgenin erken dönemde yabancı akınına daha çok uğraması⁹⁷⁰ ve Müslümanların merkezi olan bu bölgede, cihâd ve dinî ilimler ile daha çok uğraşılması zikredilmektedir.⁹⁷¹

Dildeki üstünlüğüne rağmen diğer kabileler ile kıyâs edildiğinde Kureyş kabilesinin, en az şiir söyleyen kabilelerden olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca muallaka şairleri arasında Kureyşli şair bulunmadığı ve Ömer b. Ebî Rebîa gelene kadar *fuḥûlû's-şu'arâ* denilen, çok iyi şairler arasında Kureyş şairlerinin bulunmadığı da bilinmektedir. Kendilerine en yakın kabilelerden olan Medine sakinleri Evs ve Hazrec'e karşı şiir müdafaası yapabilmek için şiir intihal ettikleri de aktarılmaktadır.⁹⁷²

Kureyş kabilesinin şiir alanında diğerlerine üstün kılınmasına vesile olan Ömer b. Ebî Rebîa'dan sonra söz konusu kabilenin en iyi şairleri sırasıyla Abdullah b. Ziba'râ (ö. 15/636) ve Abdullah b. Kays er-Rukayyât (ö. 85/704) olduğu ifade edilmektedir.⁹⁷³

⁹⁶² İsfahânî, *el-Eğânî*, I, 86.

⁹⁶³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 154.

⁹⁶⁴ İbn Esîr, *en-Nihâye*, IV, 241.

⁹⁶⁵ Dâni, Ebû Amr Osman, *el-Aḥrufü's-Seb'atü li'l-Kur'an*, (1. Baskı), Tahk. Abdülmühîn Taḥḥân, Mektebetü'l-Menâra, Mekke 1408, 61.

⁹⁶⁶ İbn Esîr, *en-Nihâye*, III, 181.

⁹⁶⁷ Dâni, Ebû Amr Osman, *el-Muḥni' fi Resmi Meşâhifi'l-Emsâr*, Tahk. Muhammed es-Sâdık Kamḥâvî, Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, Kahire tsz., 118; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl, *Fedâilü'l-Kur'an*, (1. Baskı), Mektebetü İbn Teymiye, yy. -/1416, 51.

⁹⁶⁸ Nâsiruddîn Esed, *Meşâdirü's-Şi'ri'l-Câhilî*, 327.

⁹⁶⁹ Râfiî, *Târîḫü Âdâbi'l-Arab*, I, 256.

⁹⁷⁰ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 168.

⁹⁷¹ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I, 25.

⁹⁷² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, XVIII, 260 vd.

⁹⁷³ Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, II, 648.

Kureyş kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	13
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Nahv</i>	7
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	6
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Nahv</i>	7
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	3

Kureyş'ten aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda on sekiz şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Kureyş şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

İbrahim b. Hereme (ö. 176/792),⁹⁷⁴ Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö. -17/606),⁹⁷⁵ Safiyye bint Abdülmuttalib (ö. 20/641),⁹⁷⁶ Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib (ö. -3/619),⁹⁷⁷ Abdurrahman b. el-Hakem (ö. 61/680),⁹⁷⁸ Abdullah b. Abdü'l-A'lâ el-Kureşî,⁹⁷⁹ Abdullah b. el-Hâris es-Sehmî,⁹⁸⁰ Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât (ö. 85/704),⁹⁸¹ Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 93/711),⁹⁸² Faḍl b. Abdurrahman el-Kureşî,⁹⁸³ Meḳḳâs el-‘Âizî,⁹⁸⁴ Hişam el-Murrî,⁹⁸⁵ Hind bint Utbe (ö. 14/635),⁹⁸⁶ Âtike bint Zeyd (ö. 40/660),⁹⁸⁷ Kusay b. Kilâb,⁹⁸⁸ Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)⁹⁸⁹ ve Hâris b. Hâlid (ö. 80/699)⁹⁹⁰

İbn Serrâc, elifin hemzeden bedel kullanımına Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in şu beyti ile istişhâd eder:⁹⁹¹

⁹⁷⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 414.

⁹⁷⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 155, III, 555.

⁹⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 182; Müberra, *el-Mukteḍab*, III, 303.

⁹⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 111, III, 260; Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 114.

⁹⁷⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 56.

⁹⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 210.

⁹⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 115; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 341.

⁹⁸¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 158 vd.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 285, II, 221, III, 151,313;

⁹⁸² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 158 vd.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 78, 124, 164, 281, 282, 283,311, II, 358, 379, III, 115, 136, 175, 556. Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 205 vd.

⁹⁸³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 119; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 279; Merzûbânî, *Mucemu's-Şu'arâ*, 310.

⁹⁸⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 149; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 47.

⁹⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 114.

⁹⁸⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 344.

⁹⁸⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 160.

⁹⁸⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 242.

⁹⁸⁹ Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 200.

⁹⁹⁰ Müberra, *el-Mukteḍab*, IV, 256.

⁹⁹¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, III, 470.

سَالَتَانِي الطَّلَاقَ إِن رَأَتَانِي ... قَلَّ مَالِي قَدْ جِئْتُمَانِي بُكْرًا

“Malımın azaldığını görünce benden boşama talep ettiler. Çok çirkin bir istekle bana geldiniz.” (Hafîf).⁹⁹²

Müberred, varlığına işaret eden bir şeyin mevcudiyeti halinde şiir zarureti olarak istifhâm hemzesinin hazfedilebileceğine dair Ömer b. Ebî Rebîa’nın şu beyti ile istişhâd etmektedir:⁹⁹³

لَعَمْرُكَ مَا أَذْرِي - وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًا - ... بِسَبْعِ رَمِيْتُ الْجَمْرَ أَمْ بِثَمَانٍ

“Ömrüne andolsun ki hatırlamıyorum- eğer yanılmıyorsam- cemreye yedi taş mı attım yoksa sekiz mi?” (Tavîl).⁹⁹⁴

4.8. TAY

Tay kabilesi, Necid bölgesinin tam ortasında, eskiden Tay Dağları diye kendi adları, daha sonraları da kendi kollarından olan Şammar⁹⁹⁵ adı ile bilinen Eca’ ve Selmâ Dağları bölgesinde varlığını sürdürmüştür.⁹⁹⁶

Tay kabilesi, Yemen kökenli olmakla birlikte, İslâm öncesi dönemde Arap ismiyle öylesine özdeşleşmiştir ki diğer milletler tarafından bütün Araplar için “*Taylılar*” ismi kullanılmıştır.⁹⁹⁷

Tay kabilesi, istişhâdda esas alınan kabilelerden birisi olmuştur.⁹⁹⁸ Örneklem olarak aldığımız eserlerde kabilenin istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	7
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Naḥv</i>	3
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	3
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi’n-Naḥv</i>	3

⁹⁹² Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Baḥr, *Kitâbü’l-Buḥalâ*, I-VII, (2. Baskı), Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut 1419, 240.

⁹⁹³ Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 294.

⁹⁹⁴ Ömer b. Ebî Rebîa, *Dîvânü Ömer b. Ebî Rebîa*, Dârü’l-Kalem, Beyrut tsz., 209.

⁹⁹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, I, 361.

⁹⁹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VI, 39, VII, 219.

⁹⁹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, XVI, 223.

⁹⁹⁸ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147.

Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	2

Tay'dan aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda yedi şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Tay kabilesi şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Hâtim et-Tâî,⁹⁹⁹ Burc b. Müşir,¹⁰⁰⁰ Ebû Zübeyd et-Tâî,¹⁰⁰¹ Zeydû'l-Hayl,¹⁰⁰² Tırmâmâh b. Hakîm,¹⁰⁰³ Âmir b. Cüveyn¹⁰⁰⁴ ve Amr b. Ammâr et-Tâî.¹⁰⁰⁵

Zeccâcî, mefûlün lieclih konusunda Hâtim et-Tâî'nin şu beyti ile istişhâd etmektedir:¹⁰⁰⁶

وَأَغْفِرُ عَوْرَاءَ الْكَرِيمِ إِدْحَارَهُ ... وَأُعْرِضُ عَنْ شَتَمِ اللَّئِيمِ تَكْرُمًا

“Cömert insanı koruma amacıyla kötü sözünü bağışlarım. Kötü insanın sövmesine aldırış etmem.” (Tavîl).¹⁰⁰⁷

Zeccâcî, bazı mudaaf fillerin farklı şekillerde kullanımına örnek verirken bazen حسَّ fiilinin “sin” harflerinden biri düşürülerek yerine “ye” harfi getirildiğini ifade eder ve buna Ebû Zübeyd et-Tâî'nin şu beytini şahit olarak getirir:¹⁰⁰⁸

سِوَى أَنَّ الْعِتَاقَ مِنَ الْمَطَايَا ... حَسَيْنَ بِهِ فَهِنَّ إِلَيْهِ شَوْسُ

“Asil binekler dahi onu hissedip ona gıpta ile bakmaktadır.” (Vâfir).¹⁰⁰⁹

⁹⁹⁹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 310.

¹⁰⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 34.

¹⁰⁰¹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 381.

¹⁰⁰² Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 371.

¹⁰⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 201.

¹⁰⁰⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 413.

¹⁰⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 101.

¹⁰⁰⁶ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 310.

¹⁰⁰⁷ Hâtim et-Tâî, *Dîvân*, 274.

¹⁰⁰⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 381.

¹⁰⁰⁹ Ebû Zübeyd et-Tâî, *Şi'ru Ebî Zübeyd et-Tâî*, Tahk. Nûrî Hamûdî el-Kaysî, Matba'atü'l-Me'ârif, Bağdad 1967, 96.

4.9. MEZHİC

Bazı kolları Hîre'ye geçmiş olan Mezhic kabilesinin geneli Yemen'de yaşamını sürdürmüştür.¹⁰¹⁰ Söz konusu kabilenin yaşadığı her iki alan da yabancı etkisi nedeni ile en başından istişhâd kapsamının dışında tutulduğu bilinmektedir.¹⁰¹¹ Ancak istişhâdın pratikteki yansımalarına baktığımızda söz konusu kabileden azımsanmayacak sayıda şair ile istişhâd edildiği görülmektedir:

Örneklem olarak aldığımız eserlerde kabilenin istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	12
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	5
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	3
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	5
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	2

Mezhic'ten aynı olan şairlerin sayısı düştükten sonra toplamda on üç şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Mezhic kabilesi şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Tufeyl b. Yezîd el-Hârisî,¹⁰¹² Ubeydullah b. Hur el-Cu'fî,¹⁰¹³ Abdü Yağûs b. Vakḳâs el-Hârisî,¹⁰¹⁴ Amr el-Cenbî,¹⁰¹⁵ Amr b. Kın'âs el-Murâdî,¹⁰¹⁶ Amr b. Ma'dîkerib,¹⁰¹⁷ Ferve b. Müseyk el-Murâdî,¹⁰¹⁸ Kânânî,¹⁰¹⁹ Bint Mürre b. 'Âhân el-

¹⁰¹⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 306.

¹⁰¹¹ Cumahî, *Ṭabaḳâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I, 11; Süyûtî, *el-iktirâh*, 47.

¹⁰¹² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 204.

¹⁰¹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 217.

¹⁰¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 200.

¹⁰¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 115; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, II, 382.

¹⁰¹⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 201.

¹⁰¹⁷ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 409.

¹⁰¹⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 236.

¹⁰¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 465; Sîrâfî, *Şerḥu Ebyâti Sîbeveyhi*, II, 353.

Hârisî,¹⁰²⁰ Necâşî Kays b. Amr el-Hârisî,¹⁰²¹ Yezîd b. Muharrim,¹⁰²² Yezîd b. Abdülmedân¹⁰²³ ve Şüreyh b. Evfâ.¹⁰²⁴

Halîl b. Ahmed, bazı kelimelerde yapılan haziflerden bahsederken, لَكِنَّ “lâkinne” kelimesinden “nun” harfinin hazfedilmesine Necâşî Kays b. Amr’ın şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰²⁵

فَلَسْتُ بِأَتِيهِ وَلَا أَسْتَطِيعُهُ ... وَلَاكِ اسْقِنِي إِنْ كَانَ مَاؤُكَ ذَا فَضْلٍ

“Ona (yemeğine) gelecek değilim, bunu yapamam. Fakat yanında fazla su varsa bana ver.” (Tavîl).¹⁰²⁶

Sîbeveyhi, nekre-i maksûde münâdâya şahit olarak Amr b. Kın’âs el-Murâdî’nin şu beytini zikreder:¹⁰²⁷

أَلَا يَا بَيْتُ بِالْعُلَيَّاءِ بَيْتُ ... وَلَوْلَا حُبُّ أَهْلِكَ مَا أَتَيْتُ

“Ey tepedeki ev! Ey ev! Ev halkına olan sevgim olmasaydı sana gelmezdim.” (Vâfir).¹⁰²⁸

4.10. KUDÂA

Arabistan yarımadasının kuzeyinde Tihâme, Hicaz ve Necid bölgelerinin yabancı etkisine açık kısmında yaşayan, bazı kolları Hıristiyanlığı kabul etmiş geniş bir kabile olan Kudâa kabilesi,¹⁰²⁹ baştan beri istişhâd kapsamı dışında kabul edilen kabileler arasında ismi zikredilmektedir.¹⁰³⁰ Ancak söz konusu kabilenin şairleri ile istişhâd

¹⁰²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 516.

¹⁰²¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 233.

¹⁰²² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 253.

¹⁰²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 367.

¹⁰²⁴ Müberred, *el-Muktedab*, I, 238.

¹⁰²⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 233.

¹⁰²⁶ Necâşî Kays b. Amr el-Hârisî, *Dîvânü’n-Necâşî el-Hârisî Kays b. Amr*, (1. Baskı), Tahk. Sâlih el-Bekârî-Tayyib el-Aşşâş-Saad Garâb, Müessesetü’l-Mevâhib li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, Beyrut 1999, 56.

¹⁰²⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 201.

¹⁰²⁸ Ahfeş el-Asgar Ebû Hasan Ali b. Süleyman, *el-İhtiyâreyn el-Mufaddaliyyât ve’l-Asmaiyyât*, (1. Baskı), Tahk. Fahrüddîn Kabâve, Dârü’l-Fikri’l-Mu’âsır, Beyrut 1999, 213; Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, XI, 33-34.

¹⁰²⁹ Casim Avcı, “Kudâa (Benî Kudâa)”, 308-309.

¹⁰³⁰ Süyûtî, *el-iktirâh*, 47.

edildiği görülmektedir. Kudâa'nın örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	10
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Naḥv</i>	5
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	4
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Naḥv</i>	2
Zeccâcî	<i>el-Cümelü 'l-Kübrâ</i>	3

Kudâa'dan aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda on bir şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Kudâa kabilesi şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

A'var b. Berâ el-Kelbî,¹⁰³¹ Cerîr ed-Dınnî,¹⁰³² Cemîl b. Ma'mer el-Uzrî Cemîlü Büseyne,¹⁰³³ Ziyâde b. Zeyd el-Uzrî,¹⁰³⁴ Amr b. Ammâr en-Nehdî,¹⁰³⁵ Münzir b. Dirhem el-Kelbî,¹⁰³⁶ Meysûn bint Beḥdel el-Kelbiyye,¹⁰³⁷ Hüdbe b. Ḥaşram el-Uzrî,¹⁰³⁸ Va'le el-Cermî,¹⁰³⁹ Nevvâh el-Kelbî¹⁰⁴⁰ ve Urve b. Hizâm el-Uzrî.¹⁰⁴¹

Müberra, vâv-ı ma'iyeden sonra fiilin gizli bir *en* ile mansûb omasına Meysûn bint Beḥdel el-Kelbiyye'nin şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰⁴²

لُبْسُ عَبَاءَةٍ وَتَقَرَّرَ عَيْنِي ... أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ لُبْسِ الشُّفُوفِ

“(Mutsuz bir halde) Güzel kıyafet giymektense, mutlu bir şekilde üzerimde abâ olsun daha iyidir.” (Vâfir).¹⁰⁴³

¹⁰³¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 208.

¹⁰³² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 589.

¹⁰³³ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 204.

¹⁰³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 185.

¹⁰³⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 162.

¹⁰³⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 174.

¹⁰³⁷ Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 27.

¹⁰³⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Naḥv*, III, 168.

¹⁰³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 77.

¹⁰⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 288.

¹⁰⁴¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 290.

¹⁰⁴² Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 27.

¹⁰⁴³ Hâlidîyyân Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim el-Hâlidî-Ebû Osman Saîd b. Hâşim el-Hâlidî, *Hamâsetü 'l-Hâlidîyyeyn el-Eşbâh ve 'n-Nezâ'ir min Eş âri 'l-Mütekadimîn ve 'l-Câhiliyyîn ve 'l-Muhadramîn*, Tahk.

Zeccâcî, fâ-ı sebebiyye konusunda söz konusu harfin öncesi ile sonrası arasında bağlantı kesildiğinde, kendisinden sonraki fiilin artık merfû olması gerektiğine Cemîl b. Ma‘mer’in şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰⁴⁴

أَلَمْ تَسْأَلِ الرَّبَّعَ الْقَوَاءَ فَيَنْطِقُ ... وَهَلْ تُحَرِّثُكَ الْيَوْمَ بَيْدَاءُ سَمْلَقُ

“Kimsesiz diyara sormaz mısın? Bak konuşuyor. Kurak çöller sana haber verir mi ki?” (Tavîl).¹⁰⁴⁵

4.11. EVS VE HAZREC

Orta Hicaz’da yaşamlarını sürdüren Kahtânî asıllı Evs ve Hazrec kabileleri,¹⁰⁴⁶ yabancı tesirinden uzak olmaları nedeni ile dillerindeki fesâhat korunmuş, buna binaen şiirleri ile istişhâd edilen kabileler arasına girmişlerdir. Evs ve Hazrec’in örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	8
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Nahv</i>	5
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	4
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi’n-Nahv</i>	4
Zeccâcî	<i>el-Cümelü’l-Kübrâ</i>	3

Evs ve Hazrec’ten aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda on bir şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu eserlerde istişhâd edilen Evs ve Hazrec kabilelerinin şairleri ve istişhâd örnekleri şunlardır:

Muhammed Ali Dikḳa, *Vezâratü’s-Seḳâfe*, Suriye 1995, 82; İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osman, *Sirru Şinâ’ati’l-İ’râb*, I-II, (1. Baskı), Dâarü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 284.

¹⁰⁴⁴ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 204.

¹⁰⁴⁵ Cemîl b. Ma‘mer el-Uzrî Cemîlü Büseyne, *Dîvânü Cemîli Büseyne*, Dârü Şâdir, Beyrut tsz., 91.

¹⁰⁴⁶ Semhûdî, *Vefâü’l-Vefâ*, I, 138.

Hassân b. Sâbit el-Ensârî,¹⁰⁴⁷ Abdullah b. Revâha,¹⁰⁴⁸ Uhayya b. Culâh,¹⁰⁴⁹ Abdurrahman b. Hassân,¹⁰⁵⁰ Amr b. İtnâbe,¹⁰⁵¹ Ebû Kays b. Eslet el-Ensârî,¹⁰⁵² Kays b. el-Ĥatîm,¹⁰⁵³ Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî,¹⁰⁵⁴ Ebû Kâ'b Mâlik,¹⁰⁵⁵ Amr b. İmruülkays¹⁰⁵⁶ ve Ebû Kays b. Rufâa.¹⁰⁵⁷

Halîl b. Ahmed, şartın cevabı olan cümlelerin başına gelen “fe” harfinin şiir zarureti gereği hazfedilmesine şahit olarak Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî'nin şu beytini zikreder:¹⁰⁵⁸

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرْهَا ... وَالسَّيِّئِ بِالسَّيِّئِ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ

“Her kim iyilik yaparsa bilsin ki Allah o iyiliklerin karşılığını verir. Allah katında kötülüğe dengi ile karşılık verilir.” (Basît).¹⁰⁵⁹

Sîbeveyhi, hemzenin sakın olup öncesi kesra olunca “ye” harfine kalbolması ve ardından kesranın delaleti nedeni ile “ye” harfinin de hazfedilmesine şahit olarak Abdurrahman b. Hassân'ın şu beytini zikreder:¹⁰⁶⁰

وَكُنْتُ أَذَلَّ مِنْ وَتَدٍ بِقَاعٍ ... يُشَجِّجُ رَأْسَهُ بِالْفُحْرِ وَاجٍ

“Çorak bir arazide kafasına taş ile vurulup yerin derinliklerine inen bir kazıktan daha zavallı idin.” (Vâfir).¹⁰⁶¹

¹⁰⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 49; Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 92; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 67; Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 58.

¹⁰⁴⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 96.

¹⁰⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 9.

¹⁰⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 555.

¹⁰⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 129.

¹⁰⁵² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 147.

¹⁰⁵³ Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 112.

¹⁰⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 220.

¹⁰⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 96.

¹⁰⁵⁶ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 101.

¹⁰⁵⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 298.

¹⁰⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 220.

¹⁰⁵⁹ Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî, *Dîvânü Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî*, (1. Baskı), Tahk. Sâmi Mekkî el-‘Ânî, Mektebetü'n-Naḥḍa, Bağdad 1966, 289.

¹⁰⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 555.

¹⁰⁶¹ Abdurrahman b. Hassân el-Ensârî, *Şi'ru Abdurrahman b. Hassân el-Ensârî*, Tahk. Sâmi Mekkî el-‘Ânî, Maṭba‘atü'l-Me‘ârif, Bağdad 1971, 18.

4.12. BEKİR B. VÂİL

Aruz bölgesinden Necid bölgesinin kuzeydoğusuna kadar uzanan bu geniş kabile, Arabistan'a doğu tarafından gelecek yabancı etkisinin ilk durağı konumundaydı. Bu nedenle söz konusu kabilenin ismi istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında özellikle zikredilmiştir.¹⁰⁶² Bekir b. Vâil'in örneklem eserlerde istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	7
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	4
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	3
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	3
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	1

Ancak Bekir b. Vâil'den aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda sekiz şair ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. İstiṣhâd edilen şairler şunlardır:

Ağleb el-İclî,¹⁰⁶³ Bâis b. Şarîm el-Yeşkurî,¹⁰⁶⁴ Huzez b. Levzan es-Sedûsî,¹⁰⁶⁵ İmrân b. Hittân,¹⁰⁶⁶ Merrâr b. Selâme el-İclî,¹⁰⁶⁷ Ebû Necm el-İclî,¹⁰⁶⁸ Nehâr b. Tevsi'a el-Yeşkurî¹⁰⁶⁹ ve Lüceym b. Sa'b.¹⁰⁷⁰

İbn Serrâc, terhîmin nidâya has olduğunu belirtir. Bazen nidâ dışında şiir zarureti olarak kullanılmasına Ebû Necm el-İclî'nin şu beytini şahit olarak zikreder:¹⁰⁷¹

فِي لَجَّةٍ أَمْسِكَ فُلَانًا عَنْ فُلٍ

¹⁰⁶² Süyûtî, *el-iḳtirâḥ*, 47.

¹⁰⁶³ Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 315.

¹⁰⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 134.

¹⁰⁶⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 213.

¹⁰⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 263.

¹⁰⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 31.

¹⁰⁶⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 349.

¹⁰⁶⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 282.

¹⁰⁷⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 199.

¹⁰⁷¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 349.

“‘*Falanı falandan alıkyoy.*’ bağışmaları arasındaki gürültülü ortamda...”
(Recez).¹⁰⁷² Şiirin kafiyesi konumundaki فُل “*fuli*” kelimesinin aslı فُلَان “*fulânün*” olup özel isimden kinâye olarak terhîm edilmiştir.

Sîbeveyhi, كَأَنَّ “*keenne*” edatından sonra gelen isim ile ilgili, Bâis b. Şarîm el-Yeşkurî’nin şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰⁷³

وَيَوْمًا تُؤَافِينَا بِوَجْهِ مُقْسِمٍ ... كَأَنَّ ظَبْيَةً تَعْطُو إِلَى وَارِقِ السَّلَامِ

“*Selem ağacının yapraklarına boynunu uzatan bir geyik gibi parlak bir yüz ile karşımıza çıkacaktır.*” (Tavîl).¹⁰⁷⁴

4.13. BENÎ SÜLEYM

Hicazın ortasında istişhâda uygun bir ortamda yaşayan Benî Süleym’in istişhâd tasnifinde ismi geçmemektedir.¹⁰⁷⁵ Benî Süleym’in örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	5
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Nağv</i>	4
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi’n-Nağv</i>	3
Zeccâcî	<i>el-Cümelü’l-Kübrâ</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda yedi Benî Süleym şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. Benî Süleym kabilesinin istişhâd edilen şairleri şunlardır:

¹⁰⁷² Ebû Necm el-İclî, *Dîvânü Ebi’n-Necm el-İclî*, Tahk. Muhammed Edîb Abdolvâhid Cemrân, Maṭbû’âtü Mecme‘i’l-Lüğati’l-Arabiyye, Dimaşk 2006, 355.

¹⁰⁷³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 134.

¹⁰⁷⁴ Hasan Şurrâb, *Şerhu’s-Şevâhid*, III, 23.

¹⁰⁷⁵ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

Abbas b. Mirdâs,¹⁰⁷⁶ Enes b. Abbas,¹⁰⁷⁷ Hansâ Ümmü Amr Tûmâdır,¹⁰⁷⁸ Ziyâd b. Vâsıl,¹⁰⁷⁹ Ceḥḥâf b. Hakîm es-Sülemî¹⁰⁸⁰ ve Ḥufâf b. Nûdbe es-Sülemî.¹⁰⁸¹

Sîbeveyhi, şart edatı إِذَا “izâ” ya مَا “mâ”nın bitişmesi ile tek edat şeklinde kabul edilmesine Abbas b. Mirdâs’ın şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰⁸²

إِذَا أَتَيْتَ عَلَى الرَّسُولِ فَقُلْ لَهُ... حَقًّا عَلَيْكَ إِذَا اطْمَأَنَّ الْمَجْلِسُ

“Peygamber’in yanına gittiğin vakit, ortam müsait olunca ona muhakkak de ki...” (Kâmil).¹⁰⁸³

İbn Serrâc, ism-i mankûsun sonundaki “ye” harfinin tenvîn durumunda hazfedildiği gibi izâfet durumunda da hazfedilebileceğine Ḥufâf b. Nûdbe es-Sülemî’nin şu beyti ile istişhâd eder:¹⁰⁸⁴

كَنَوَاحِ رِيْشِ حَمَامَةٍ نَّجْدِيَّةٍ ...

“(Sevgilimin dudakları) Necid güvercinin kanat uçları gibidir.” (Kâmil).¹⁰⁸⁵

4.14. BENÎ TÂBİHA

Adnânîler’in Tâbiha soyundan olan Benî Tâbiha aslında birkaç kabilenin birleşimidir. Bu kabileler bir araya gelerek ittifak kurmaları nedeniyle Ribâb kabileleri olarak da bilinirler. Mezkûr kabileler, Aruz bölgesinin Yemâme tarafında yaşamışlardır.¹⁰⁸⁶ Benî Tâbiha’nın örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

¹⁰⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 57.

¹⁰⁷⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, III, 446.

¹⁰⁷⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, III, 230.

¹⁰⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 406.

¹⁰⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 253.

¹⁰⁸¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, I, 178; İbn Yaîş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, I, 427.

¹⁰⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 57.

¹⁰⁸³ Abbas b. Mirdâs es-Selmî, *Dîvânü Abbas b. Mirdâs es-Selmî*, (1. Baskı), Tahk. Yahya el-Cebbûrî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1991, 88.

¹⁰⁸⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, III, 456.

¹⁰⁸⁵ Ḥufâf b. Nûdbe es-Sülemî, *Şi’ru Ḥufâf b. Nûdbe es-Sülemî*, Tahk. Nûrî Ḥamûdî el-Ḳaysî, Maṭba‘atü’l-Me‘ârif, Bağdad 1968, 106.

¹⁰⁸⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, IV, 366.

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	6
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Naḥv</i>	4
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Naḥv</i>	4
Zeccâcî	<i>el-Cümelü 'l-Kübrâ</i>	3

Benî Tâbiha'dan, aynı olan şairlerin sayısı düştükten sonra toplamda altı şair ile istiḥâd edildiği görülmüştür. İstiḥâd edilen Benî Tâbiha şairleri şunlardır:

Zürrumme Gaylân b. Hâris,¹⁰⁸⁷ Süveyd b. Kura' el-Uklî,¹⁰⁸⁸ Avf b. Atiyye b. Ḥari' et-Teymî,¹⁰⁸⁹ Mâlik b. Ḥayyât el-Uklî,¹⁰⁹⁰ Nemir b. Tevleb¹⁰⁹¹ ve Hişâm b. Ukbe.¹⁰⁹²

Halîl b. Ahmed, münâdâ nekre-i mevsufenin mansûb olarak gelmesi gerektiğini belirtir ve Zürrumme'nin şu beytini şahit olarak zikreder:¹⁰⁹³

أَدَارًا بِحُزْوَى هَجَّتِ لِلْعَيْنِ عَبْرَةً ... فَمَاءُ الْهَوَى يَرْفُضُ أَوْ يَتَرَقُّ

“Ey Huzvâ'daki ev! Gözümden yaş akıttın. Artık aşkın gözyaşları ile gözler dolup taşmaktadır.” (Tavîl).¹⁰⁹⁴

Sîbeveyhi, özel isimlerin sonunda müenneslik alameti olan “te”nin yerine şiir zarureti gereği “elif” getirilebileceğine Avf b. Atiyye b. Ḥari' et-Teymî'nin şu beytini şahit olarak zikreder:¹⁰⁹⁵

كَادَتْ فَرَارَةٌ تَشْقَى بِنَا ... فَأَوَّلَى فَرَارَةٌ أَوَّلَى فَرَارًا

“Fezâre bizi neredeyse perişan edecekti. Perişan olasin Fezâre. Perişan olasin Fezâre.” (Mütekârib).¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 80.

¹⁰⁸⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Naḥv*, I, 233.

¹⁰⁸⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Naḥv*, I, 362.

¹⁰⁹⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 91.

¹⁰⁹¹ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 273.

¹⁰⁹² Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 64.

¹⁰⁹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 80.

¹⁰⁹⁴ Zürrumme, *Dîvân*, 389.

¹⁰⁹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 242.

¹⁰⁹⁶ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 416.

4.15. TAĞLİB

Bekir b. Vâil kabilesinin bir kolu olan bu kabile müstakil olarak adından bahsettirmiştir. Aruz bölgesinin biraz daha iç tarafında yaşamasına rağmen istişhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçmektedir. Tağlib kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	5
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Naḥv</i>	4
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	3
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Naḥv</i>	4
Zeccâcî	<i>el-Cümelü 'l-Kübrâ</i>	4

Tağlib'ten aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda altı şair ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Tağlib şairleri şunlardır:

Amr b. Külsûm,¹⁰⁹⁷ Mühelhil b. Rebâa,¹⁰⁹⁸ Ahtal Ebû Malik Gıyâs b. Gavs,¹⁰⁹⁹ Câbir b. Huney et-Tağlibî,¹¹⁰⁰ Kutâmî Ebû Saîd Umeyr b. Şuyeym¹¹⁰¹ ve Kâ'b b. Cu'ayl.¹¹⁰²

Halîl b. Ahmed, كَانَ “*kâne*” ve kardeşleri konusunda, Arapların önemli gördükleri kelimeyi seçip “*kâne*” ye isim yapmaları hususuna Amr b. Külsûm'un şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁰³

وَكُنَّا الْأَيْمَنِينَ إِذَا التَّقَيْنَا ... وَكَانَ الْأَيْسَرِينَ بَنُو أَبِيْنَا

“Düşman ile karşılaştığımızda sağ kanatta biz olurduk, sol kanatta da kardeşlerimiz (babamızın çocukları) olurdu.” (Vâfir).¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 152.

¹⁰⁹⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü 'l-Kübrâ*, 166.

¹⁰⁹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 99.

¹¹⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 95.

¹¹⁰¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 125.

¹¹⁰² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Naḥv*, I, 211.

¹¹⁰³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naḥv*, 152.

¹¹⁰⁴ Amr b. Külsûm, *Dîvânü Amr b. Külsûm*, (2. Baskı), Tahk. Emîl Bedî' Ya'kûb, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1996, 83.

Zeccâcî, müfred münâdâ bir aleme şiir zarureti gereği tenvîn getirilmesi durumunda, bu alemin mansûb kılınabileceğine Mühelhil b. Rebîa'nın şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁰⁵

صَرَبْتُ صَدْرَهَا إِلَيَّ وَقَالَتْ يَا عَدِيًّا لَقَدْ وَفَّقَكَ الْأَوَاقِي

“Göğsünü bana dayayarak ‘Ey Adî! Korumucular seni korusun.’ dedi.” (Hafîf).¹¹⁰⁶

4.16. ABDÜLKAYS

Aruz bölgesinin güney ve güneydoğusunda yaşayan bu kabileden istişhâd edilmediği özellikle belirtilmiştir.¹¹⁰⁷ Abdülkays kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	4
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fî'n-Naḥv</i>	2
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fî'n-Naḥv</i>	1
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	1

Söz konusu kabileden, aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda beş şair ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Abdülkays şairleri şunlardır:

Ziyâd el-A‘cem,¹¹⁰⁸ A‘var eş-Şennî,¹¹⁰⁹ Şaletân el-Abdî,¹¹¹⁰ Mufaddal en-Nükrî¹¹¹¹ ve Müsekkib el-Abdî.¹¹¹²

¹¹⁰⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 166.

¹¹⁰⁶ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânü Mühelhil b. Rebîa*, Şerh. Tâlâl Harb, ed-Dârü'l-Âlemiyye, yy. tsz., 58.

¹¹⁰⁷ Süyûtî, *el-iḳtirâḥ*, 47.

¹¹⁰⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 29.

¹¹⁰⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fî'n-Naḥv*, II, 69.

¹¹¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 237.

¹¹¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 136.

¹¹¹² İbn Serrâc, *el-Uşûl fî'n-Naḥv*, III, 324.

Müberred, atıf harflerinden olan “ev” konusunda, الا “illâ” veya حتى “hattâ” mansında kullanılıp sonrasındaki fiilin gizli أَنْ “en” ile mansûb olması hususuna Ziyâd el-A‘cem’in şu beyti ile istişhâd eder:¹¹¹³

وَكُنْتُ إِذَا عَمَزْتُ فَتَاةَ قَوْمٍ ... كَسَرْتُ كُغُوبَهَا أَوْ تَسْتَقِيمَا

“Bir kavmin kızına göz kırparsam, onun ayak bileklerini kırarım ya da bana karşı samimi olur.” (Vâfir).¹¹¹⁴

İbn Serrâc, دَمَّ “demun” kelimesinin aslının دَمِي “demeyun” olduğuna şahit olarak Müsekkib el-Abdî’nin şu beytini zikreder:¹¹¹⁵

فَلَوْ أَنَّا عَلَى حَجَرٍ دُخْنَا ... جَرَى الدَّمِيَانِ بِالْحَبْرِ الْيَقِينِ

“İkimiz bir taşın üzerinde boğazlanacak olursak, kanlarımız ayrı akarak (aramızdaki kin hakkında) doğru bilgiyi verir.” (Vâfir).¹¹¹⁶

4.17. MÜZEYNE

Hicaz bölgesinin ortasında yaşayan Müzeyne kabilesi,¹¹¹⁷ istişhâda uygun ortamda bulunmasına rağmen çok az şairi ile istişhâd edilmiştir. Müzeyne kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Nahv</i>	3
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi’n-Nahv</i>	1

¹¹¹³ Müberred, *el-Mukteḍab*, II, 29.

¹¹¹⁴ Ziyâd el-A‘cem, *Şi‘ru Ziyâd el-A‘cem*, (1. Baskı), Tahk. Yusuf Hüseyin Bekkâr, Dârü’l-Mesîre, yy. 1983, 101. Şairin dîvânında bu beyit sukun ile bitmektedir. Ayrıca beyitte geçen “fetâte” kelimesi yerine “kanâte” kelimesi kullanılmıştır. Ancak el-Mukteḍab’ta geçen şekli başka kaynaklarda da mevcuttur. Bkz. Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 889; İbn Şecerî, Ebü’s-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullâh, *el-Emâlî*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1991, III, 78.

¹¹¹⁵ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, III, 324.

¹¹¹⁶ Müsekkib el-Abdî, *Dîvânü Şi‘ri Müsekkib el-Abdî*, Tahk. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Ma‘hedü’l-Maḥtûṭâtü’l-Arabiyye, yy. 1971, 283.

¹¹¹⁷ Kehhâle, *Mu‘cemü Kabâili’l-Arab*, III, 1083.

Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düştüldükten sonra toplamda üç Müzeyne şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Müzeyne, şairleri şunlardır:

Züheyr b. Ebî Sülmâ,¹¹¹⁸ Kâ'b b. Züheyr¹¹¹⁹ ve Ma'n b. Evs el-Müzenî.¹¹²⁰

Halîl b. Ahmed, masdarın, mefûl-ü mutlak olarak mahzûf fiili ile nasbedilmesi hususuna Kâ'b b. Züheyr'in şu beyti ile istişhâd eder:¹¹²¹

يَسْعَى الْوُشَاةُ بِجَنْبَيْهَا وَقِيلَهُمْ ... إِنَّكَ يَا بَنَ أَبِي سُلْمَى لَمَقْتُولُ

“Koğucular iki taraftan ona (Su'âd) yanaşarak -Ey İbn Ebî Sülmâ!- senin, öldürüleceğini söylerler.” (Basît).¹¹²²

Halîl b. Ahmed, cevâbü's-şartın müzâri fiil olması durumunda meczûm olması gerekirken, şiirde mâzî fiile niyet edildiği için cezm edilmediğini belirtir.¹¹²³

وَإِنْ أَتَاهُ خَلِيلٌ يَوْمَ مَسْأَلَةٍ ... يَقُولُ لَا غَائِبَ مَالِي وَلَا حَرَمَ

“Dar bir günde fakir kendisine geldiğinde şöyle der: Malım ortada ve seni engellemeyeceğim.” (Basît).¹¹²⁴

4.18. DABBE

Necid bölgesinde yaşayan Dabbe kabilesinden az sayıda istişhâd gerçekleşmiştir.¹¹²⁵ Dabbe kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	1
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	1

¹¹¹⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 182.

¹¹¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 62.

¹¹²⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 309.

¹¹²¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 86.

¹¹²² Kâ'b b. Züheyr, *Dîvânü Kâ'b b. Züheyr*, (1. Baskı), Şerh. Müfid Kâmiḥa, Dârü's-Şevvâf li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Riyad 1989, 114.

¹¹²³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 221.

¹¹²⁴ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, 115.

¹¹²⁵ Kalkaşendî, *Şubḥu'l-A'sâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ*, I, 401-402.

İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	2

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda üç Dabbe şairi ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. İstiṣhâd edilen Dabbe şairleri şunlardır:

Abdullah b. Aneme ed-Dabbî,¹¹²⁶ Amr b. Yesribî¹¹²⁷ ve Rebîa b. Makrûm ed-Dabbî.¹¹²⁸

Sîbeveyhi, إِذَّنْ “izen” edatının fiil-i müzâriyi nasb etmesine şahit olarak Abdullah b. Aneme’nin şu beytini zikreder:¹¹²⁹

أُرْدُدْ جِمَارَكَ لَا تَنْزِعْ سَوِيَّتَهُ ... إِذَّنْ يُرَدِّ وَقَيْدُ الْعَيْرِ مَكْرُوبٌ

“Eşegini geri çevir. Semerini de indirme. Aksi takdirde eşek sana bağları sıkı bir şekilde bağlanmış olarak geri döndürülecektir.” (Basîṭ).¹¹³⁰

İbn Serrâc, fiilin ma‘mûlünün fiilde amel eden أَنْ “en” edatından önce gelemeyeceğini iddia ederken, Kisâî ise bu duruma cevâz verip Rebîa b. Makrûm ed-Dabbî’nin şu beytini şahit olarak gösterir:¹¹³¹

وَشَفَاءُ غَيِّكَ حَابِرًا أَنْ تَسْأَلِي

“Cahilliğinin ilacı, bilgili birisine sorup öğrenmendir.” (Kâmil).¹¹³² İbn Serrâc, bu beyitteki حَابِرًا “ḥâbiran” kelimesinin âmilinin mahzûf olduğunu kabul etmektedir.¹¹³³

¹¹²⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 14.

¹¹²⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 95.

¹¹²⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 188.

¹¹²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 14.

¹¹³⁰ Hasan Şurrâb, *Şerḥu's-Şevâhid*, I, 166.

¹¹³¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 188.

¹¹³² Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, VIII, 433.

¹¹³³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 188.

4.19. GANIY

Necid bölgesinin ortasında yaşıyan bu kabileden az sayıda şair ile istiṣhâd edildiği görülmektedir.¹¹³⁴ Ganiy kabilesinin örneklem eserlerde istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	1
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	2
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi'n-Naḥv</i>	1
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda üç Ganiy şairi ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. İstiṣhâd edilen Ganiy şairleri şunlardır:

Tufeyl el-Ganevî,¹¹³⁵ Kâ'b b. Sa'd el-Ganevî¹¹³⁶ ve el-Müseyyeb b. Zeydimenât el-Ganevî.¹¹³⁷

Müberred, tenâzu' konusunda mefûl üzerinde ikinci fiilin amel etmesine Tufeyl el-Ganevî'nin şu beytini şahit olarak zikreder:¹¹³⁸

وَكُنْمَا مُدْمَاءَ كَأَنَّ مُتَوَهَا ... جَرَى فَوْقَهَا وَاسْتَشْعَرَتْ لَوْنَ مُدْهَبٍ

“Hafif sarıya çalan bir koyu kırmızı... sanki sırtının üstüne altın sarısı dökülmüş de içine işlemiş gibi.” (Tavîl).¹¹³⁹

İbn Serrâc, şiir zarureti gereği müfred kelimenin çoğul anlamda kullanılabileceğine el-Müseyyeb b. Zeydimenât el-Ganevî'nin şu beyti ile istiṣhâd eder:¹¹⁴⁰

لَا تُنْكِرُ الْقَتْلَ وَقَدْ سُبِينَا ... فِي حَلَقِكُمْ عَظْمٌ وَقَدْ شَجِينَا

¹¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 253, V, 152, 330.

¹¹³⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 75.

¹¹³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 487.

¹¹³⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 314.

¹¹³⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, IV, 75.

¹¹³⁹ Tufeyl el-Ganevî, *Dîvânü Tufeyl el-Ganevî*, (1. Baskı), Tahk. Hassân Fellâh Oğlî, Dârü Şâdır, Beyrut 1997, 32.

¹¹⁴⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, I, 314.

“İnkâr etmeyin. Siz bizden esir aldıysanız, biz sizden adam öldürdük. Bundan dolayı bizim boğazımızda lokma kaldıysa, sizin boğazınıza kemik batmıştır.” (Recez).¹¹⁴¹

4.20. KİNDE

Kuzey Necid’ten Şam’a kadar yayılarak bu bölgede devlet kurmuş olan Kinde kabilesi, kurduğu devletin yıkılması ile etkisini kaybetmiştir.¹¹⁴² Kinde kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Naḥv</i>	2
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	1
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi’n-Naḥv</i>	1
Zeccâcî	<i>el-Cümelü’l-Kübrâ</i>	1

Söz konusu kabileden, aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda üç şair ile istişhâd edildiği görülmüştür. istişhâd edilen Kinde şairleri şunlardır:

İmruülkays b. Hıcr,¹¹⁴³ Şureyh el-Ḳâḍî el-Kindî¹¹⁴⁴ ve el-Muḳanna‘ el-Kindî.¹¹⁴⁵

Zeccâcî, اَوْ “ev” edatından sonra müzâri fiilin gizli اَنْ “en” edatı ile mansûb olmasına İmruülkays’ın şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁴⁶

فَقُلْتُ لَهُ لَا تَبْكِ عَيْنُكَ إِنَّمَا نَحَاوُلُ مُلْكًا أَوْ نَمُوتُ فَتُغَدَّرَا

“Ona dedim ki: Gözlerinden yaş akmasın. Ya saltanat elde ederiz ya da bu uğurda ölürüz. O zaman bizi kınayan olmaz.” (Tavîl).¹¹⁴⁷

¹¹⁴¹ Bağdâdî, *Ḥizânetü’l-Edeb*, IV, 73.

¹¹⁴² el-Cebbûrî, *eş-Şi’ru’l-Câhili*, 41.

¹¹⁴³ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 197.

¹¹⁴⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 165.

¹¹⁴⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 514.

¹¹⁴⁶ Zeccâcî, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 197.

¹¹⁴⁷ İmruülkays, *Dîvân*, 66.

Halîl b. Ahmed, fiili nasbenden edatın hazfedilmesi durumunda fiilin merfû olacağına şahit olarak Şureyh el-Kâđî'nin şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁴⁸

فَإِنِّي رَأَيْتُ الْحُبَّ فِي الصَّدْرِ وَالْأَذَى ... إِذَا اجْتَمَعَا لَمْ يَلِثَ الْحُبُّ يَذْهَبُ

“Ben şunu anladım ki: Bir kalpte sevgi ile eziyet bir araya geldi mi sevgi o kalbi hemen terkeder.” (Tavîl).¹¹⁴⁹

4.21. BÂHİLE

Necid bölgesinin Aruz sınırında yaşayan bu kabilenin¹¹⁵⁰ iki şairi ile istişhâd edilmiştir. Bâhile kabilesinden sadece Sîbeveyhi istişhâd etmiştir.

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2

İstişhâd edilen Bâhile şairleri şunlardır:

Şakîk b. Cez'¹¹⁵¹ ve Amr b. Ahmer.¹¹⁵²

Sîbeveyhi, mefûlün meah için Şakîk b. Cez''in şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁵³

بِمَا جَمَعْتَ مِنْ حَضَنٍ وَعَمْرٍو، ... وَمَا حَضَنٌ وَعَمْرٍو وَالْجِيَادَا

“Beni, topladığın Hađan ve Amr kabileleri ile mi tehdit ediyorsun? Hađan ve Amr kabileleri Ciyâd ile beraber...” (Vâfir).¹¹⁵⁴

Sîbeveyhi, masdar-ı mîmînin sūlasî fiilin masdarı yerine mefûl-ü mutlak olarak kullanılması hususuna Amr b. Ahmer'in beyti ile istişhâd eder:¹¹⁵⁵

تَدَارَكُنْ حَيًّا مِنْ تُمَيْرِ بْنِ عَامِرٍ ... أُسَارَى تُسَامُ الدُّلَّ قَتْلًا وَمَحْرَبًا

¹¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 165.

¹¹⁴⁹ İbn Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Hasan, *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, I-X, (1. Baskı), Dârü Şâdir, Beyrut 1417, III, 339.

¹¹⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 154, 358, V, 433.

¹¹⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 304.

¹¹⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 234.

¹¹⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 304.

¹¹⁵⁴ Sadreddin el-Basrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Ferec, *el-Hamâsetü'l-Başriyye*, I-II, Tahk. Mühtârüddîn Ahmed, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut tsz. I, 104.

¹¹⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 304.

“Athlarımız, Nümeyr b. Âmir kabilesinin bir koluna ulaştı. Onları, alınlarındaki zillet lekesi ile birlikte esir aldılar, öldürdüler ve mallarını yağmaladılar.” (Tavîl).¹¹⁵⁶

Beyitte مَحْرَبٌ “meħrab” kelimesi sülasi fiilin masdarı olan حَرْبٌ “ħarb” yerine kullanılmıştır.

4.22. DUBAY‘A

Aruz bölgesinde Yemâme ile Bahreyn arasında bir alanda yaşayan bu kabilenin¹¹⁵⁷ tasnifte ismi geçmemektedir. Dubay‘a kabilesinin örneklem eserlerde istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi 'n-Naħv</i>	1
Müberred	<i>el-Mukteḍab</i>	1
İbn Serrâc	<i>el-Uşûl fi 'n-Naħv</i>	2

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda iki Dubay‘a şairi ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. İstiṣhâd edilen Dubay‘a şairleri şunlardır:

Mütelemmis¹¹⁵⁸ ve el-Müseyyeb b. ‘Ales.¹¹⁵⁹

İbn Serrâc, harf-i cerrin hazfedilip mecrûrunun, mansûb olarak zikredilmesine şahit olarak Mütelemmis’in şu beytini zikreder:¹¹⁶⁰

آلَيْتُ حَبَّ الْعِرَاقِ الدَّهْرَ أَطْعَمُهُ ... وَالْحَبُّ يَأْكُلُهُ فِي الْقَرْيَةِ السُّوسُ

¹¹⁵⁶ Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemü 'l-Mufaṣṣal*, I, 117.

¹¹⁵⁷ el-Kalkaşendî, *Nihâyetü 'l-Ereb*, 261.

¹¹⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Naħv*, 123.

¹¹⁵⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 586.

¹¹⁶⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi 'n-Naħv*, I, 179.

“Irak buğdayını ebediyyen ağzıma almamaya yemin ettim. Zaten Şam buğdayı ona ihtiyaç hissettirmeyecek kadar çoktur.” (Basît).¹¹⁶¹ Beyitte, عَلَى حَبِّ الْعِرَاقِ olması gerekirken عَلَى hazfedilmiş, mecrûru olan حَبِّ الْعِرَاقِ mansûb kullanılmıştır.

Sîbeveyhi, حَقَّةٌ “hikḳatün” kelimesinin çoğulunun حُقُقُ “ḥuḳḳun” şeklinde gelebileceğine el-Müseyyeb b. ‘Ales’in şu beytini şahit olarak gösterir.¹¹⁶²

قَدْ نَأْلِي مِنْهُ عَلَى عَدَمٍ ... مِثْلَ الْفَسِيلِ، صِغَارُهَا الْحُقُقُ

“Ben yokluk içinde iken bana, her biri küçük hurma ağacı boyunda, üç yaşını doldurmuş develer verdi.” (Kâmil).¹¹⁶³

4.23. GASSÂN

Yemen’den gelip bu günkü Suriye topraklarında bir devlet kuran bu kabilenin¹¹⁶⁴ ismi istiṣhâd edilmeyenler arasında zikredilmiştir.¹¹⁶⁵ Gassân kabilesinin örneklem eserlerde istiṣhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Naḥv</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda iki Gassân şairi ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. İstiṣhâd edilen Gassân şairleri şunlardır:

Nu‘mân b. Münzir¹¹⁶⁶ ve Fâhite bint Adî.¹¹⁶⁷

Sîbeveyhi, kâne ve isminin birlikte hazfedilip cümlede sadece kânenin haberinin bırakılmasına Nu‘mân b. Münzir’in şu beyti ile istiṣhâd eder.¹¹⁶⁸

¹¹⁶¹ Mütelemmis, *Dîvânü Şi’ri’l-Mütelemmis ed-Ḍubay’î*, Tahk. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Ma‘hedü’l-Maḥtûṭâtî’l-Arabiyye, yy. 1970, 95.

¹¹⁶² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 586.

¹¹⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, X, 54.

¹¹⁶⁴ Ahmet Ağırakça, “Gassânîler”, *DİA*, 1996, XIII, 397-398.

¹¹⁶⁵ Süyûtî, *el-İktirâḥ*, 47.

¹¹⁶⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 260.

¹¹⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 118.

¹¹⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 260.

قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنَّ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا ... فَمَا اعْتَدَاكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلًا

“Bu söz, ister doğru olsun ister yalan olsun daha önce söylenmiştir. Senin, daha önce söylenmiş sözden dolayı özür dilemen de ne oluyor?” (Basît).¹¹⁶⁹

Halîl b. Ahmed, mansûb munfasıl zamir için Fâhite bint Adî'nin şu beyti ile istişhâd eder:¹¹⁷⁰

وَلَكِنِّي خَشِيتُ عَلَى عَدِي ... سِوْفِ الرُّومِ أَوْ إِيَّاكَ حَارِ

“...Fakat ben, Adî için Rumların kılıcından korkarım. Ey Adî! Hâris'ten de sakın.” (Vâfir).¹¹⁷¹

4.24. HUZÂ'A

Mekke ve Medine arasında yaşayan bu kabilenin¹¹⁷² tasnifte ismi geçmemektedir. Huzâ'a kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	1
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi'n-Naḥv</i>	1
Müberra	<i>el-Mukteḍab</i>	2
Zeccâcî	<i>el-Cümelü'l-Kübrâ</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda iki Huzâ'a şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Huzâ'a şairleri şunlardır:

Küseyyir Azze¹¹⁷³ ve Matrûd b. Kâ'b.¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁹ Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Müsteşşâ fi Emsâli'l-Arab*, I-II, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, II, 192.

¹¹⁷⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 118.

¹¹⁷¹ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 234.

¹¹⁷² Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I, 338-339.

¹¹⁷³ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 168.

¹¹⁷⁴ Müberra, *el-Mukteḍab*, II, 312.

Zeccâci, nidâ edatlarından olan “ey”in kullanımı için Küseyyir Azze’nin şu beytini şahit olarak zikreder:¹¹⁷⁵

أَلَمْ تَسْمَعِي أَيَّ عَبْدٍ فِي رَوْقِ الصُّحَى بُكَاءَ حَمَامَاتٍ لَهْنٍ هَدِيرُ

“Ey Abde! Kuşluk vakti ağlayan güvercinlerin sesini duymadın mı?” (Tavîl).¹¹⁷⁶

Müberred, iki sâkin harfin bir araya gelmesine mani olmak için şiir zarureti gereği tenvînin hazfedilmesine, Matrûd b. Kâ‘b’ın şu beytini şahit olarak zikreder:¹¹⁷⁷

عَمَرُوا الَّذِي هَشَمَ الثَّرِيدَ لِقَوْمِهِ ... وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْتِنْتُونَ عِجَافُ

“Mekke halkı yoksulluk içinde vücutları eriyorken Amr halkına tirit yediriyordu.” (Kâmil).¹¹⁷⁸ Beyitte عَمَر “Amr” kelimesinden tenvîn düşürülmüştür.

4.25. EZD

Üç ana kola ayrılan Ezd kabilesinin Ezd-i Gassân ve Ezd-i Serât kollarının tasnifte ismi geçmemektedir. Ezd-i Ummân kolu ise özellikle istişhâd edilmeyenler arasında zikredilmiştir.¹¹⁷⁹ Ezd kabilesinin örneklem eserlerde istişhâd edilen şair sayısı şu şekildedir:

Sîbeveyhi	<i>el-Kitâb</i>	2
Halîl b. Ahmed	<i>el-Cümel fi’n-Naḥv</i>	1

Aynı olan şairlerin sayısı düşüldükten sonra toplamda iki Ezd şairi ile istişhâd edildiği görülmüştür. İstişhâd edilen Ezd şairleri şunlardır:

¹¹⁷⁵ Zeccâci, *el-Cümelü’l-Kübrâ*, 168.

¹¹⁷⁶ Küseyyir Azze, *Dîvânü Küseyyir Azze*, Şerh. İhsân Abbas, Dârü’s-Sekâfe, Beyrut 1971, 474.

¹¹⁷⁷ Müberred, *el-Muktedab*, II, 312.

¹¹⁷⁸ Merzûbânî, *Mucemu’s-Şu‘arâ*, 200.

¹¹⁷⁹ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

Ezd-i Gassân kolundan¹¹⁸⁰ Cezîme el-Abraş¹¹⁸¹ ve Ezd-i Ummân kolundan¹¹⁸² Mervân b. Saîd en-Nahvî.¹¹⁸³ Ayrıca Sîbeveyhi ve İbn Serrâc ikişer yerde “Ezd-i Serât’tan biri” şeklinde istişhâdda bulunmuşlardır.¹¹⁸⁴

Sîbeveyhi, fiil-i müzârinin “nûn” ile tekit edilmesine Cezîme el-Abraş’ın şu şiirini şahit olarak zikreder:¹¹⁸⁵

رُبَّمَا أَوْفَيْتُ فِي عِلْمٍ ... تَرْفَعُنْ ثَوْبِي شَمَالَاتٍ

“Poyrazın elbiselerimi savurduğu bir dağa vardım.” (Medîd).¹¹⁸⁶

Harf-i cer olarak حَتَّى “hattâ”nın kullanımı için Mervân’ın şu beyti ile istişhâd edilmiştir.¹¹⁸⁷

أَلْقَى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ وَالزَّادَ حَتَّى نَعْلِهِ أَلْقَاهَا

“Yükünü hafifletmek için sahifeyi, azığı ve hatta ayakkabısını attı.” (Kâmil).¹¹⁸⁸

4.26. İYÂD

Necid bölgesinin kuzeydoğusunda yaşayan bu kabilenin¹¹⁸⁹ ismi istişhâd edilmeyen kabileler arasında geçmektedir.¹¹⁹⁰ İyâd kabilesinin Sîbeveyhi ve İbn Serrâc, Ebû Duâd el-İyâdî’nin bir beyti ile istişhâd etmişlerdir.¹¹⁹¹ Muzâfın hazfedilip muzâfun ileyhin mecrûr bırakılmasına şahit olarak zikredilen söz konusu beyit şu şekildedir:

أَكَلَّ امْرِئٍ تَحْسِبِينَ امْرَأً وَنَارٍ تَوْقَدُ بِاللَّيْلِ نَارًا

¹¹⁸⁰ Ziriklî, *el-A‘lâm*, II, 114.

¹¹⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 518.

¹¹⁸² Kehhâle, *Mu‘cemü Kabâilî’l-Arab*, II, 753.

¹¹⁸³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 205; Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘ât*, II, 284.

¹¹⁸⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 71, 276; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, I, 364, III, 461.

¹¹⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 518.

¹¹⁸⁶ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 276.

¹¹⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 97.

¹¹⁸⁸ Hasan Şurrâb, *Şerhu’s-Şevâhid*, III, 311.

¹¹⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I, 61.

¹¹⁹⁰ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167, 168.

¹¹⁹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, II, 70.

“*Sen, her adamı adam, gece yakılan her ateşi de ateş mi zannedersin?*”
(Mütekârib).¹¹⁹²

4.27. ADVÂN

Tihâme bölgesinde yaşayan bu kabilenin¹¹⁹³ tasnifte ismi geçmemektedir. Advân kabilesinden Zülisba‘ el-Advâni’nin şiiri ile Sîbeveyhi¹¹⁹⁴ ve İbn Serrâc¹¹⁹⁵ istişhâd etmiştir. İbn Serrâc’ın, şiir zarureti gereği munsarîf olan bir ismin gayrı munsarîf olarak kullanılmasına şahit olarak zikrettiği Zülisba‘ el-Advâni’nin beyti şu şekildedir:

وَمِنْ وَلَدُوا عَامِرٌ ... ذُو الطُّولِ وَذُو الْعَرْضِ

“*Uzun boylu ve yapılı vücutları ile Âmir kabilesi de onların soyundandır.*”
(Hezec).¹¹⁹⁶

4.22. DEĞERLENDİRME

İstişhâdın kabile bağlamında ilk tasnifini Fârâbî’nin yaptığı, kendisinden de Süyûtî’nin nakilde bulunduğu, ardından âlimlerin bu taksimatı nesilden nesile aktardıkları bilinmektedir.¹¹⁹⁷ Fârâbî, Kays, Temîm, Esed, Tay ve Hüzeyl, kabilelerinin istişhâdda en yaygın istifade edilen kabileler olduğunu belirtmektedir.¹¹⁹⁸ Süyûtî ise Kureyş kabilesinin de kolu olduğu Kinâne’yi de söz konusu kabilelere dâhil ettikten sonra Fârâbî’nin ifadesini biraz daha düzenleyerek aktarmaktadır. Süyûtî, Kays, Temîm, Esed ve Hüzeyl kabilelerinin çoğunlukla, Tay ve Kinâne kabilelerinin ise kısmen istişhâdda kullanıldığını ifade etmektedir. Hem Fârâbî hem de Süyûtî Lahm, Cüzâm, Kudâa, Gassân, İyâd, Tağlib, Nemir, Bekir, Abdikays, Ezd-i Ummân ve Sakîf kabilelerinin ise istişhâdda özellikle kullanılmadığı vurgulamışlardır.¹¹⁹⁹

¹¹⁹² Ebû Duâd el-İyâdî, *Dîvân*, 112.

¹¹⁹³ Kehhâle, *Mu‘cemü Kabâili’l-Arab*, II, 762.

¹¹⁹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 111.

¹¹⁹⁵ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, III, 438.

¹¹⁹⁶ Zülisba‘ el-Advâni, *Dîvân*, 48.

¹¹⁹⁷ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹¹⁹⁸ Fârâbî, *Kitâbü’l-Hurûf*, 147.

¹¹⁹⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167, 168.

Kabile bağlamında yapılan tasnif, ayrıntılı bir şekilde şu kategorilerde değerlendirilmiştir:

- 1- İstişhâdda en çok kullanılan kabileler
- 2- İstişhâdda kısmen kullanılan kabileler
- 3- İstişhâdda ismi belirtilmediği halde kullanılan kabileler
- 4- İstişhâdda kullanılmadıkları özellikle belirtilen kabileler

Bu kabilelerden Süyûtî'nin ifadesine göre en çok istişhâd edilen kabilelere bakıldığında, âlimlerin bu konudaki hükümlerinin, pratikte meydana gelen istişhâd ile genel olarak uyumlu olduğu görülmektedir. Zira Temîm, elli bir şair ile en çok istişhâd edilen kabiledir. Bir diğer kabile olan Esed kabilesi, her ne kadar Hevâzin'den sonra gelmekte ise de yirmi iki şair ile en çok istişhâd edilen kabileler arasında bulunmaktadır. En çok istişhâd edilen kabilelerin başında zikredilen Kays ise on üç şairi ile sayı bakımından, Temîm ve Esed ile birlikte Hevâzin ve Gatafân'ın da gerisinde kalmıştır.¹²⁰⁰ Belki de söz konusu kabile büyük olmasa da tamamının istişhâda uygun ortamda bulunması nedeni ile başta zikredilmiştir. Zira az önce belirtildiği gibi, tamamı istişhâd ortamında olduğu için kısmen istişhâd edilen kabileler ile birlikte zikredilmesinin uygun olmayacağı düşünülmüştür.

Hüzeyl de tasnifte en çok istişhâd edilen kabilelerin sonunda zikredilmektedir.¹²⁰¹ Bu kabile, şiiri ile ünlenmiş bir kabiledir.¹²⁰² Yemen Hüzeylîleri olarak da bilinen Güney Hüzeylîleri ile Kuzey Hüzeylîleri şeklinde iki ana grupta incelenen bu kabile de büyüklüğüne ve şiir kalitesine rağmen sadece on bir şairi ile istişhâd edildiği görülmektedir. Ancak yine de çokça istişhâd edilen kabileler arasında yer almıştır.

Yine Süyûtî'nin ifadesine göre kısmen istişhâd edilen kabilelere geldiğimizde yedi şairi ile istişhâd edilen Tay kabilesini söz konusu kabilelerin başında görmekteyiz.¹²⁰³ Tay, büyük bir kabile olup, Necid bölgesinin orta ve kuzey kısmında geniş bir alana yayılmıştır.¹²⁰⁴ Bu nedenle kabilenin kuzeyde yerleşik olan kolları, Şam bâdiyesi denilen

¹²⁰⁰ Hâlid Abdülkerîm Cum'a, *Şevâhidü 'ş-Şi'r fi Kitâbi Sîbeveyhi*, 273.

¹²⁰¹ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²⁰² Karaaslan, "Hüzeyl", 70-72.

¹²⁰³ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²⁰⁴ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 305.

alana yakın olup, yabancı etkisine maruz kalmıştır. Büyüklüğüne rağmen sadece yedi şairi ile istiṣhâd edilmesi de teorideki tasnifin vakıya uygunluğunu göstermektedir.

Kinâne kabilesi de Fârâbî tasnifinde mevcut değilken, Süyûtî tasnifinde kısmen istiṣhâd edilen kabileler arasında bulunmaktadır.¹²⁰⁵ Kureyş kabilesinin de müntesibi olduğu bu kabilenin, Tihâmetü'l-Yemen'de kalan kısmı Habeşîler ile karışmış durumdaydı.¹²⁰⁶ Altı şairi ile istiṣhâd edilen Kinâne kabilesi, Kureyş ile birlikte hesaplandığında bu sayı yirmi dörde ulaşmaktadır. Ancak her halükârda Kinâne'nin kısmen istiṣhâd edilen kabileler tasnifinde bulunması, pratikteki istiṣhâda uygundur. Kureyş'in, Kinâne'ye dâhil edilip, edilmemesi bu gerçekliği değiştirmez.

İstiṣhâd edilip de tasnifte adı geçmeyen kabilelere gelince:

Bunların içinde dikkatimizi en çok celbeden kabile, Hevâzin'dir. Zira istiṣhâd edilen şair sayısı bakımından Temîm'den sonra ikinci sırada olan bu kabilenin, otuz şairi ile istiṣhâd edilmiştir. Onun bir kolu olan ve istiṣhâd edilmeyenler arasında geçen Sakîf kabilesinin¹²⁰⁷ dört şairi çıkartılınca da yine yirmi altı şair ile en çok istiṣhâd edilenler arasında yer almaktadır. Söz konusu kabileyi, kapsamında değerlendirebileceğimiz üst soyları da tasnifte geçmemektedir. Neticede Hevâzin bağlamında, pratikte gerçekleşen bu istiṣhâd ile teorideki tasnif arasında bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu kabilenin tasnifte en çok istiṣhâd edilen kabileler arasında bulunmasının daha uygun olduğu düşünülmektedir.

İstiṣhâd edilip de ismi belirtilmeyen kabilelerden biri de on sekiz şairi ile istiṣhâd edilen Kureyş'tir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Süyûtî, istiṣhâd açısından kabileleri tasnife geçmeden önce, Kureyş dilinin üstünlüğünden bahsetmektedir. Ancak tasnifin içinde, Kureyş kabilesini değil, kabilenin üst soyu olan Kinâne'yi zikretmektedir. Bu nedenle Kureyş'in tasnifte zikredilmemesinin, pratikte gerçekleşen istiṣhâda aykırı olduğu söylenemez.

Tasnifte ismi belirtilmediği halde çokça istiṣhâd edilen kabilelerden biri de Gatafân'dır.¹²⁰⁸ On yedi şairi ile istiṣhâd edilen bu kabilenin, ne alt kolları ne de üst soylarından bahsedilmektedir. Bu nedenle Gatafân bağlamında pratikte gerçekleşen

¹²⁰⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VII, 32 vd..

¹²⁰⁷ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²⁰⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

istişhâd ile teorideki tasnifin arasında bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu kabileden istişhâd edilen şair sayısına baktığımızda, en çok istişhâd edilen kabilelerden bazılarını ve kısmen istişhâd edilen kabileleri geride bıraktığı görülmektedir. Bu nedenle kabilenin çokça istişhâd edilenler arasına alınmasının yanlış olmayacağı düşünülmektedir.

Tasnifte ismi geçmeyen kabilelerden biri de Mezhic'tir.¹²⁰⁹ Bu kabilenin birçok kola ayrıldığı ve genelinin, istişhâda uygun olmayan Yemen ve Hîre bölgesinde yaşadığı bilinmektedir.¹²¹⁰ Ancak buna rağmen söz konusu kabilenin on üç şairi ile istişhâd edildiği görülmektedir.

Evs ve Hazrec kabilelerinin on şairleri ile istişhâd edilmesine rağmen, kabilelerin isimleri istişhâd edilen kabileler arasında geçmemektedir. Üst soyları olan Ezd kabilesi, tasnifte özellikle istişhâd edilmeyen kabileler arasında zikredilse de¹²¹¹ onların, yaşadıkları bölge itibarıyla üst soylarından ayrı tasnif edilmeleri gerekmektedir. Zira onlar, Hicaz bölgesinin ortasında, yabancı etkisinden uzak yaşamış, bu nedenle dillerinin fesâhatini korumuşlardır.¹²¹² Neticede Evs ve Hazrec kabileleri bağlamında teorideki tasnifin, pratikteki istişhâddan farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Mezkûr kabileler dışında, tasnifte ismi geçmeyip istişhâd edilen diğer kabileler ve şair sayıları şu şekildedir:

Benî Süleym yedi, Benî Tâbiha altı, Müzeyne üç, Dabbe üç, Ganiy üç, Kinde üç, Bâhile, Dubay'a, Gassân, Huzâ'a ve Ezd kabilelerinden ikişer ile İyâd ve Advân kabilelerinden de birer şair ile istişhâd edildiği görülmüştür.

Az sayıda şairi ile istişhâd edilen bu on altı kabileye gelince, istişhâdın sayı bakımından azlığı nedeniyle tasnife dâhil edilmedikleri düşünülebilir.

Neticede, pratikte çokça istişhâd edilen altı kabile ve az sayıda istişhâd edilen on altı kabilenin isminin tasnifte geçmemesi, tasnifte az ve çok istişhâd edilen kabileler zikredildikten sonra "*Bunlardan başka hiçbir kabileden istişhâd edilmemiştir.*" ifadesi¹²¹³ ile çeliştiği görülmektedir.

¹²⁰⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²¹⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, II, 306.

¹²¹¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²¹² Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 138.

¹²¹³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

Tasnifte kendilerinden hiç istiṣhâd edilmedi diye iddia edilen kabilelere gelince:

Lahm kabilesi, kuzeydoğu Necid’te varlığını sürdürmüştür.¹²¹⁴ Tasnifte belirtildiği gibi erken devirde yabancı etkisine maruz kalan bu kabileye ait herhangi bir istiṣhâda rastlanmamıştır.

Cüzâm kabilesi, Kuzey Hicaz’da bulunması nedeni ile tasnifte belirtildiği gibi erken devirde Mısır Kıptîlerinin etkisine girmiştir.¹²¹⁵ Bu kabileden herhangi bir istiṣhâda rastlanmamıştır.

İyâd kabilesi, Necid bölgesinin Kuzeydoğusunda erken devirde yabancı etkisi altına girmiştir.¹²¹⁶ Bu kabileden sadece iki gramer eserinde bir şairin bir tek beyti ile istiṣhâd edildiği görülmüştür.¹²¹⁷ İstisna babından kabul edilebilecek bu istiṣhâd ile söz konusu kabile hakkında verilen hükmün de pratiğe uygun olduğu söylenebilir.

Nemir b. Kasıt kabilesi de Necid bölgesinin kuzeydoğusunda Fars ve Nabatî etkisi nedeni ile erken devirde fesâhatini kaybetmiştir. Tasnifte özellikle istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında zikredilen bu kabileden, ele alınan eserlerde herhangi bir istiṣhâda rastlanmamıştır.¹²¹⁸

Benî Hanîfe, Bekir b. Vâil’in bir kolu olup, onlara komşu olarak Yemâme’de varlığını sürdürmüştür.¹²¹⁹ Tasnifte vurgulandığı gibi bu kabileden, ele alınan eserlerde herhangi bir istiṣhâda rastlanmamıştır.

Ezd-i Ummân, Kahtânî olan Ezd’in Ummân’a yerleşen kolu olan bu kabileden¹²²⁰ Mervân b. Saîd en-Nahvî’nin¹²²¹ bir beyti ve Sîbeveyhi’nin “*Ummân’dan biri*” ifadesi ile isimsiz ve nisbetsiz şekilde istiṣhâdına rastlanmaktadır.¹²²² İstisna babından kabul edilebilecek bu istiṣhâd ile söz konusu kabile hakkında verilen hükmün de pratiğe uygun olduğu söylenebilir.

¹²¹⁴ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I, 627; İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 129.

¹²¹⁵ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 129.

¹²¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 61.

¹²¹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 70.

¹²¹⁸ Süyûtî, *el-iqtirâh*, 47.

¹²¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I, 312.

¹²²⁰ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 33.

¹²²¹ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 284.

¹²²² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 163.

Gassânî hükümdarlarından Nu‘mân b. Münzir’e ait bir beyit Sîbeveyhi tarafından ve Fahite bint Adî’ye ait bir beyit de Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed tarafından istişhâdda kullanılmıştır.¹²²³ İstisna kabul edilebilecek bu kullanımlarla birlikte, Gassân kabilesinin tasnifte belirtildiği gibi pratikte de istişhâd edilmeyen kabileler arasında olduğuna şahit olunmuştur.

Taglib kabilesi, Necid bölgesinin Ortadoğu kısmında ve Fârisîler tarafından gelecek yabancı etkisinin ilk durağı diyebileceğimiz bir alanda yaşamasına rağmen,¹²²⁴ beş şairi ile istişhâd edilmiştir. Bu şairler içinde ilk şair kabul edilen Mühelhil ile zamanının en iyi şairleri arasında olduğu kabul edilen el-Ahtal vardır. Sîbeveyhi, Ahtal’dan on altı yerde ismini zikrederek, iki yerde ise nisbetsiz bir şekilde toplamda on sekiz yerde, Mühelhil’den de dört yerde ismini zikrederek istişhâd etmiştir. Şairlere baktığımızda ikisi câhilî, biri muhadram ve ikisinin İslâmî olduklarını görmekteyiz. Yani istişhâd dönemlerinin üçünden de şair bulunması, söz konusu kabilenin sadece bir döneminden istişhâd edilmediği ve bu nedenle tasnifte istişhâd edilmeyenler grubuna dâhil edildiği zannını ortadan kaldırmaktadır. Neticede bu kabilenin hiç istişhâd edilmeyenler kısmında bulunmasının, pratikte gerçekleşen istişhâd ile uyumlu olmadığı görülmektedir.

Sakîf kabilesi, Tâif’te varlığını sürdürmüştür. Bu kabile hem ismen istişhâd edilmeyen kabileler arasında zikredilmiş hem de yaşadığı alanın yabancı etkisi nedeniyle istişhâd edilmeyen bir alan olduğu belirtilmiştir. Ancak bu kabileden de dört şair ile istişhâd edildiği görülmüştür. Ayrıca bu kabilenin üst soyu ve kendilerine komşu olan Hevâzin kabilesi, Temîm’den sonra en çok istişhâd edilen ikinci kabile olmuştur. Sakîf kabilesinden sadece Ümeyye b. Ebi’s-Salt’tan, Sîbeveyhi yedi yerde ismini zikrederek, bir yerde de ismini zikretmeden toplamda sekiz yerde istişhâd etmektedir. İsminin zikredilerek ondan istişhâd edilmesi, bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Böylece Sakîf kabilesi bağlamındaki tasnifin, pratik ile uyuşmadığı görülmektedir.

Abdülkays kabilesi, Bahreyn’de varlığını sürdürmesi nedeni ile tasnifte Fârisîlere ve Hindistanlılara yakın olduğu için istişhâd edilmeyenler arasında ismi geçmektedir.¹²²⁵ Ancak bu kabilenin toplamda beş şairinden istişhâd edildiği görülmektedir. Her ne kadar

¹²²³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 118; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 357; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 260.

¹²²⁴ Bekrî, *Mu‘cemü me’sta‘ceme*, II, 505, III, 927.

¹²²⁵ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 17; Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

şairlerin az sayıda şiiri ile istişhâd edilmişse de pratikteki bu istişhâd, tasnifteki hiç istişhâd edilmedi ifadesi ile uygunluk arz etmemektedir.

Bekir b. Vâil kabilesi, merkezi olan Aruz bölgesinin doğusundan Necid bölgesinin orta ve kuzeydoğusuna kadar geniş bir alana yayılan bu kabile, Fârisîler ve Nabatîlerin etkisi nedeni ile ismi hiç istişhâd edilmeyen kabileler arasında geçmektedir.¹²²⁶ Ele alınan eserlerde bu kabilenin sekiz şairi ile istişhâd edildiğine şahit olunmuştur. Sîbeveyhi'nin sadece Ebû Necm el-İclî'den on dokuz yerde istişhâd etiği görülmektedir. Binaenaleyh bu kabile bağlamında da teorideki tasnifin, pratikteki uygulamayla farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kudâa kabilesi, kendi soyundan olan Mehre, Beliy, Kelb, Cüheyne, Cerm ve Uzre ile birlikte genelde Tihâme, Hicaz ve Necid bölgelerinin kuzeyinde Fars, Bizans ve Mısır etkisi altında bulunan bölgede yaşamışlardır.¹²²⁷ Kudâa'nın, istişhâd edilmeyenler arasında ismi geçmesine rağmen,¹²²⁸ on bir şairi ile istişhâd edildiğine şahit olunmuştur. En çok istişhâd edilen kabileler arasında ismi geçen Kays kabilesinin on üç şairi ile istişhâd edilmiş olduğu düşünüldüğünde, söz konusu kabilenin tasnifteki durumu ile pratikteki durumunun birbirine çok uzak olduğu anlaşılmıştır.

Pratikte eserlerde görünen istişhâd bağlamında kabile tasnifi yapılacak olursa önümüze şöyle bir tablo çıkmaktadır:

- 1- En çok istişhâd edilen kabileler: Temîm, Hevâzin, Esed, Gatafân, Kays.
- 2- Kısmen istişhâd edilen kabileler: Huzeyl, Kinâne/Kureyş, Tay, Mezhic, Kudâa, Evs-Hazrec, Bekir b. Vâil, Benî Süleym, Benî Tâbiha, Tağlib, Abdülkays, Müzeyne, Dabbe, Ganiy, Sakîf.
- 3- İstişhâd edilmeyen kabileler: Lahm, Cuzam, İyad, Nemir, Benî Hanîfe, Ezd-i Ummân ve Gassân.

Neticede gramer âlimlerinin, kabile bağlamında istişhâd için çizilen sınırların dışına çıktıkları ve özellikle Sîbeveyhi'nin Arap kabilelerinin çoğu ile istişhâd ettiği görülmektedir.¹²²⁹

¹²²⁶ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 167.

¹²²⁷ Avcı, "Kudâa (Benî Kudâa)", 308-309.

¹²²⁸ Süyûtî, *el-iktirâh*, 47.

¹²²⁹ Hâlid Abdülkerîm Cum'a, *Şevâhidü's-Şi'r fî Kitâbi Sîbeveyhi*, 300.

SONUÇ

Arap gramerinin tespit ve temellendirilmesinde en yaygın istişhâd unsuru olarak kullanılan Arap şiirinin geçmişinin, hangi zamana dayandığı tam olarak bilinmemektedir. Söz konusu şiirin, zirve olarak kabul edilen muallakalar düzeyinde, altıncı yüzyılda yakaladığı edebî seviye, onun geçmişinin daha eskilere dayandığını göstermektedir. Câhiliye döneminde sosyal yaşantının her alanına girmiş olan şiir, söz konusu toplum için hayati bir öneme sahiptir. O gün için, çağımızın medya organları görevini de üstlenen şair, kabilesini övmüş ve düşmana karşı müdafaa etmiştir. Şiirleri ile şair, bazen ikramlara muhatap olurken, bazen de ölüm fermanını imzalamıştır. Arapların divanı ve tarihlerinin kaydı olarak ifade edilen şiir, onların dinî, siyasi, ekonomik ve sosyal bütün kültür öğeleri ile birlikte dillerinin unsurlarını da sonraki nesillere aktarmıştır.

İslâm ile birlikte Arap şiiri, ilmî konularda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, câhiliye döneminden sözlü olarak aktarılan şiirin derlenip yazıya geçirilmesini ve şairlere ait divanların oluşmasını sağlamıştır. Böylece farklı özellikleri ile tasnif edilen şiirlerin derlendiği eserler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Arap şiiri, istişhâd ile ilgili olarak dönem, bölge ve kabile ekseninde tasnife tabi tutulmuştur.

Arap şiirinin konularının, iç içe ve hayatın her alanıyla alakalı olması nedeni ile günümüze kadar sayıları ve isimleri konusunda bir ittifak meydana gelmese de istişhâdda fesâhatten gayrı şairde ayırım gözetilmediği gibi şiirin konularında da bir ayırım gözetilmemiştir.

Câhiliye döneminde dil sanatlarından azami derecede istifade eden Araplar, kapalı bir toplum olarak yabancı etkisinden uzak oldukları için fitratları gereği nesilden nesile aktardıkları dillerini, gramer kurallarına uygun bir şekilde kullanıyorlardı. Panayırarda ve diğer ortamlarda yapılan şiir yarışmalarında şiirlerin filolojik bağlamda eleştirilip değerlendirildiğine yönelik rivayetler bulunsa da o döneme ait genel bir gramer çalışması yapıldığına dair henüz herhangi bir bulgu veya belgeye rastlanmamıştır. Arabistan'ın kenar kısımlarında ise Arap kabilelerinin diğer milletlerle olan ilişkisi neticesinde dillerinde meydana gelen değişiklik, onları gramer kurallarını kayda geçirmeye sevk etmeyi gerektirecek kadar bir önem arz etmemiştir. Zaten o dönemde okuryazarlık oranı

ve yazı malzemesinin azlığı, böyle bir çalışmanın yapılmasına imkân tanıyacak düzeyde bulunmuyordu.

Arabistan yarımadası, İslâm dini ile tanışması neticesinde dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak büyük bir hareketliliğe tanık olmuştur. Şüphesiz Arap dili, bu hareketlilikten en fazla nasibini alan olgulardan birisidir. Kur'an'ın nüzulü, Arap dilinin sistematik bir şekilde gelişiminde ve bu minvalde dil bilimlerinin müesseseseleşmesinde bir dönüm noktası olmuş, yüzyıllar sürececek olan filolojik çalışmaları tetiklemiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân* türü çalışmaları ve Kur'an'ın harekelenmesini müteakip Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin başlattığı dil çalışmaları, ilk başlarda dağınık bir şekilde devam etmiştir. İsmine yapılan atıflarla varlığından haberdar olduğumuz birkaç çalışmanın ardından Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ile gramer çalışmaları sağlam bir temele oturmuştur. Arap grameri çalışmaları, ortaya çıkan gramer ekolleri ile ilmî bir müsabaka alanına dönüşmüştür. Bu cihetle doğuş evresi Basra ekolü, gelişimi ve olgunluk evreleri Basra ve Kûfe ekolleri ile tercih evresi Bağdat ekolü ağırlıklı gerçekleşen çalışmalar neticesinde dördüncü yüzyılın sonunda gramer konuları tamamlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak ve izah etmek maksadıyla *Garîbü'l-Kur'ân* şeklinde başlayan istişhâd metodu, dil çalışmalarının da olmazsa olmaz yöntemi haline gelmiştir. Doğruluğu kesin olan sözün, bir gramer kuralı için şahit olarak kullanılması anlamındaki bu yöntem, bütün gramer âlimleri tarafından benimsenmiştir. İstişhâdda kullanılacak unsurlar, Kur'an, hadis, Arap şiiri ve Arap nesri şeklinde tasnif edilmiştir.

İslâm âlimlerinin, doğruluğu ve fesâhatine güvenilirliği açısından istişhâd kaynaklarından ilkinin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu kabul etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm yüce Allah'ın kelamı olması itibari ile Müslümanlar tarafından en doğru söz ve en üstün şahit olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği andan itibaren yazı ile koruma altına alındığı ve tahrife uğramadığı da şüphe kabul etmemektedir. Kur'an'ın mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleriyle istişhâd edilebileceği kabul edilmiştir.

Hadislerin istişhâdda kullanılması konusunda gramer âlimlerinin farklı görüşleri olmuştur. Hz. Peygambere aidiyeti kesin olan hadisler ile istişhâd edilebileceği hususunda ittifak vardır. Ancak bu tür hadislerin sayısı pek azdır. Hadislerin çoğunun Hz. Peygamber döneminden sonra yazıya geçirilmesi ve kayıt altına alınırken mana ile

rivayetin kabul edilmesi, sözün Hz. Peygambere aidiyeti konusunda şüphe uyandırmıştır. Söz konusu hadislerin, şairlerin sözlerinden daha değerli olduğunu ve istişhâdda şiirlerden daha kıymetli olduğu görüşünü benimseyenler olduğu gibi, bunların tümünden reddedilmesi gerektiğini iddia edenler de olmuştur. Ancak hadisin durumuna göre değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle uzlaşmacı bir yol takip edenler de olmuştur. Örnek olarak seçilip incelenen eserlerde var olan şahit hadislerin yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Hafızada taşınması şiire oranla daha zor olan nesir ise istişhâdda çok az kullanılmıştır. Nesir türleri arasından da diğerlerine göre nisbeten ezberlenmesi daha kolay olan mesellerin az da olsa şahit olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Arap şiiri, Arap gramerinin temellendirilmesinde şahit olarak kullanılan ana unsur olmuştur. Şiir hem ezberlenmesi kolay hem de farklı içerik ihtiva ettiğinden dolayı istişhâd açısından nesre oranla daha çok tercih edildiği gibi, doğruluğu ve güvenilirliği Kur'an kadar olmadığı halde istişhâdda Kur'an'dan da daha fazla tercih edilmiştir. Elbette ki bütün Arap şiiri şahit olarak kullanılmamıştır. Şiirin istişhâdda kullanılması için şairinin dilinin fasih olması ve yabancı dillerin etkisi altında olmayan bir bölgede yaşamış olması şartı koşulmuştur. Bu bağlamda Arap gramerinin kurallarını tespit ederken şahit kabul edilebilecek şiirler için âlimler genel sınırlar çizmişlerdir. Bu sınırlar çizilirken çocuğundan yaşlısına, şairinden çobanına, erkeğinden kadınına yani halkın geneli baz alınmıştır. Eğer genel anlamda halkın dilinde fesâhat mevcut ise o bölge veya kabile söz konusu zamanda istişhâda uygun kabul edilmiştir.

Arap gramerinin temellendirilmesinde şahit olarak kullanılacak şiirler için belirlenen sınırların en önemlisi ve âlimlerce en çok gözetileni, zaman bağlamında çizilen dönem sınırı olmuştur. Âlimler, şairleri bu cihetle câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn ve müvelledûn-muhdesûn şeklinde dört tabakaya ayırmışlardır. Aralarında muallaka şairleri bulunan câhiliyyûn ile muhadramun tabakasındaki şairler ile istişhâd edilebileceği konusunda ittifak vardır. Bu iki dönem şairleri arasında, dilinin bozulduğu iddia edilen ve bazı âlimlerce eleştirilip şiiri ile istişhâd edilemeyeceği ifade edilen birkaç şair bulunmaktadır. Söz konusu şairlerden Ebû Duâd el-İyâdî'nin sadece bir beyti ile istişhâd edilmesi, onun hakkındaki eleştirilerin yerinde olduğu ve bu istişhâdın bir istisna olarak kabul edilmesi gerektiği kanısını doğurmuştur. Bu iki dönemde eleştirilere maruz kalmış

diğer şairler ise Adî b. Zeyd, Ümeyye b. Ebi's-Salt, Hutay'e ve Amr b. Ahmer el-Bâhilî'dir. Bu şairler hakkındaki eleştiriler ise âlimler tarafından kabul edilmemiş olacaktır ki bu şairlerin çok sayıda şiiri ile istişhâd edilmiştir.

İslâmiyyûn tabakası ile istişhâd konusunda ihtilaf olsa da genel görüş bu tabakanın şairleri ile istişhâd edilebileceğidir. İbrahim b. Hereme, bu tabakanın son şairi olarak kabul edilmiştir. Bazı âlimler tarafından şiirleri istişhâd edilemeyeceği iddia edilen Kuhayf el-Âmiri el-Ukaylî'nin ise ele alınan eserlerde istisna olarak kabul edilebilecek, sadece iki şiiri ile istişhâd edilmiştir. Bu durum âlimlerin eleştirisinin yerinde olduğunu göstermektedir. Eleştirilere maruz kalmış Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, Ferezdak, Tırmîmâh ve Kümeyt b. Zeyd el-Esedî'nin istisna kabul edilemeyecek kadar çok sayıda şiiri ile istişhâd edilmiştir.

Müvelledûn veya Muhdesûn diye isimlendirilen tabakanın başlangıcı konusunda ihtilaf olmakla birlikte genel görüş, onun hicrî ikinci asrın ortasından itibaren Beşşâr b. Bürd ile başladığıdır. Bu dönem, istişhâd sınırının dışında kabul edilmiştir. Bu tabakadan olup şiirleri ile istişhâd edilen şairler mevcuttur. Ancak söz konusu şairlerden, Ebân el-Lâhikî, Halef el-Ahmer ve Mervân en-Nahvî'nin sadece birer beyitleri ile ve nisbetsiz bir şekilde istişhâd edilmiştir. Ummânî er-Râciz'in ise sonraki dönem eserlerinde sadece iki şiiri ile istişhâd edilmiştir. Bu durum, söz konusu istişhâdın istisna kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Netice itibariyle gramer kurallarının temellendirilmesi çalışmalarında, zaman bağlamında çizilen istişhâd sınırına mutlak bir şekilde âlimlerce riayet edildiği görülmüştür. Binlerce beyit arasında belki de bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda müvelled döneminden alınan beyitler ile istişhâd edilmesinin ise bir istisna kabul edilmesi gerekmektedir.

Şairin yaşadığı ortam açısından istişhâd sınırı belirlenirken, Arap yarımadasının orta kesimi ile kenar kesimi ve yerleşim yeri ile kırsal kesim yani hadar ile bâdiye şeklinde iki ayrım ön plana çıkmıştır. Arap yarımadasının kenarlarında yaşayıp erken dönemlerde yabancı etkisine maruz kalmış bölgeler, baştan itibaren istişhâd sınırları dışında tutulmuştur. Bu bağlamda Yemen bölgesi tasnifte belirtildiği gibi istişhâd sınırı dışında tutulmuştur. Hicaz, Necid ve Tihame bölgelerinin Yemen'e yakın güney kesimlerinden ve Kıptî, Rum ve Fârisî etkisi altındaki kuzey kesimlerinden istişhâd edilmediği ifade

edilmiştir. Aruz bölgesinin genelinin Fârisîlere ve Hindistan’a yakın olup yabancı etkisi altında kaldığı için dilinin erken dönemde bozulduğu iddia edilmiştir. Ancak yapılan tetkiklerde çizilen sınırların pratikte gerçekleşen istişhâd sınırlarından daha dar olduğu görülmüştür.

Hicaz, Necid ve Tihame bölgelerinin orta kesimi ise en fasih Arapçanın konuşulduğu kesimler olmuştur. Ancak Hicaz ve Tihame’nin orta kesiminin, İslâm’ın ilk yıllarında yoğun yabancı akınına uğraması nedeni ile söz konusu yerde lahn erken yayılmış, istişhâd edilen şiir oranında azalma olmuştur. Dördüncü yüzyılın sonuna hatta günümüze kadar Necid bölgesinin ortasında bulunan bazı kesimlerde Arap dilindeki fesâhatin muhafaza edildiği bilinmektedir.

Kabile bağlamında istişhâd sınırları çizilirken, kabileler dillerindeki fesâhate göre tasnif edilmişlerdir. Kabileler, en çok istişhâd edilen, kısmen istişhâd edilen ve hiç istişhâd edilmeyen şeklinde ayrıma tabi tutulmuşlardır. Fârâbî ve Süyûtî, çoğunlukla istişhâd edilen kabilelerin Kays, Temîm, Esed ve Hüzeyl olduğunu ifade etmişlerdir. Örnek olarak incelenen eserlerde söz konusu kabilelerden Kays, Temîm ve Esed’in çokça istişhâd edilenler arasında olduğu, Hüzeyl’in ise az istişhâd edilen kabileler arasında olduğu tespit edilmiştir. Tasnifte ismi geçmeyen Hevâzin ve Gatafân’ın çokça istişhâd edilen kabileler arasında olduğu görülmüştür. Pratikte gerçekleşen istişhâd bağlamında en çok istişhâd edilen kabilelerin Kays, Temîm, Esed, Hevâzin ve Gatafân oldukları tespit edilmiştir.

Tasnifte kısmen istişhâd edilen kabileler olarak zikredilen Tay ve Kinâne’nin, incelenen eserlerde de şairleri ile az istişhâd edildiği tespit edilmiştir. Hüzeyl’in de bu gruba dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Mezhic, Eys-Hazrec, Benî Süleym, Benî Tâbiha, Müzeyne, Dabbe ve Ganiy tasnifte ismi zikredilmediği halde kısmen istişhâd edilen kabileler arasındadır. Ayrıca Bekir b. Vâil, Kudâa, Abdülkays, Tağlib ve Sakîf kabileleri tasnifte hiç istişhâd edilmeyen kabileler arasında isimleri geçtiği halde kısmen istişhâd edilen kabileler arasında oldukları tespit edilmiştir.

Tasnifte hiç istişhâd edilmeyenler arasında isimleri geçen Lahm, Cuzam, İyad, Nemir, Benî Hanîfe, Ezd-i Ummân ve Gassân kabileleri, ele alınan eserlerde ya hiç istişhâd edilmemiş ya da istisna denilebilecek derecede az istişhâd edilmiştir.

İstişhâdın genelinin Adnânî kabilelerden yapıldığı görülmüştür. Eserlerdeki istişhâd örneklerine bakıldığında bütün Kahtânî kabilelerinden istişhâd edilen şairlerin sayısı, Adnânîlerden sadece Temîm kabilesinden istişhâd edilen şair sayısı kadardır.

KAYNAKÇA

- Abbas b. Mirdâs es-Selmî, *Dîvânü Abbas b. Mirdâs es-Selmî*, (1. Baskı), Tahk. Yahya el-Cebbûrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1991.
- Abde b. et-Tabîb, *Şi'ru Abde b. et-Tabîb*, Tahk. Yahya el-Cebbûrî, Dârü't-Terbiye, yy. 1971.
- Abdurrahman b. Hassân el-Ensârî, *Şi'ru Abdurrahman b. Hassân el-Ensârî*, Tahk. Sâmi Mekki el-Ânî, Maṭba'atü'l-Me'ârif, Bağdad 1971.
- Abîd b. el-Ebras, *Dîvânü Abîd b. el-Ebras*, (1. Baskı), Tahk. Hüseyin Nassâr, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1957.
- Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005.
- Adî b. Zeyd el-İbâdî, *Dîvânü Adî b. Zeyd el-İbâdî*, Tahk. Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid, Şeriketü Dâri'l-Cumhûriyye, Bağdad 1965.
- Adil Türkoğlu-Sanem Uça, "Türkiye'de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), Aralık 2011, 48-62.
- Afâf Hasânîn, *Fî Edilleti'n-Nahv*, el-Mektebetü'l-Akademiyeye, Kahire 1996.
- Ağırakça, Ahmet, "Gassânîler", *DİA*, 1996, XIII, 397-398.
- Ahfeş el-Asgar Ebû Hasan Ali b. Süleyman, *el-İhtiyâreyn el-Mufaddaliyyât ve'l-Asmaiyyât*, (1. Baskı), Tahk. Fahrüddîn Kabâve, Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrut 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-Hadîs, Kahire 1995.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I-III, (6. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- A'lem eş-Şentemri, Yusuf b. Süleyman, *Eş'âru's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, I-II, (2. Baskı), Menşûrâtü Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1983.
- Âmidî, Hasan b. Bişr, *el-Muvâzene Beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, I-III, (4. Baskı), Tahk. Seyyid Ahmed Sağar, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz.

- Amr b. Ahmer el-Bâhilî, *Şi‘ru Amr b. Ahmer el-Bâhilî*, Tahk. Hüsyn Atvân, Maṭbû‘âtü Mecma‘i’l-Lüġati’l-Arabiyye, Dımaşk tsz..
- Amr b. Kamîe, *Dîvânü Amr b. Kamîe*, (2. Baskı), Tahk. Halîl İbrahim Atiyye, Dârü Şâdır, Beyrut 1994.
- Amr b. Külsûm, *Dîvânü Amr b. Külsûm*, (2. Baskı), Tahk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1996.
- Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânü Antere*, Tahk. Muhammed Saîd Mevlevî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1964.
- Arslan, Şükrü, “Cermî”, *DİA*, 1993, VII, 413-414.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik, *el-Aşma‘iyyât*, (9. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü’l-Me‘ârif, Mısır 1993.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik, *Fuhûletu’s-Şu‘arâ*, Dârü’l-Küttâbi’l-Cedîd, Beyrut 1980.
- A‘şâ el-Kebîr, Meymûn b. Kays, *Dîvânü A‘şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays*, Tahk. Muhammed Hüseyin, Mektebetü’l-Âdâb bi’l-Cemâmîzet, yy., tsz..
- Avcı, Casim, “Kudâa (Benî Kudâa)”, *DİA*, 2002, XXVI, 308-309.
- Baġdâdî, Abdulkadir, *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arab*, I-XIII, Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1997.
- Baġdâdî, Abdulkadir, *Şerhu Ebyâti Muġni’l-Lebîb*, (1-4 C. 2. Baskı; 5-8 C. 1. Baskı), I-VIII, Tahk. Abdulaziz Rebâh-Ahmed Yusuf Daġġâk, Dârü’l-Me’mûn li’t-Turâs, Beyrut h.1393-1414.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Hulel fî Şerhi Ebyâti’l-Cümel*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah, *Mu‘cemü me’s ta‘ceme min Esmâi’l-Bilâdi ve’l-Mevâdi‘*, I-IV, (3. Baskı), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1982, 1403.
- Beyhaġî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I-X, (2. Baskı), Tahk. Muhammed Abdulkadir ‘Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bilge, Mustafa L., “Yemâme”, *DİA*, 2013, XXXXIII, 399-400.
- Birişık, Abdulhamit, “Kıraat”, *DİA*, 2002, XXV, 426-433,

- Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî, *Dîvânü Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî*, Tahk. İzzet Hasan, Maṭbû'âtü Müdiriyyeti İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, Dîmaşk 1960.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-şahîh*, I-IX, Tahk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, (1. Baskı), Dârü Tavkî'n-Necât, Beyrut 2001.
- Bulut, Ali, *Kur'an ve Yorumu İlk Üç Yüzyıl-1/Sibeveyh'in Kıraatlere Yaklaşımı*, İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2019.
- Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", *DİA*, 1991, III, 248-252.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Baḥr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-III, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2002/1423.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Baḥr, *Kitâbü'l-Buḥalâ*, I-VII, (2. Baskı), Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1419.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Baḥr, *Kitâbü'l-Ḥayevân*, I-VII, (2. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.
- Cemîl b. Ma'mer el-Uzrî Cemîlü Büseyne, *Dîvânü Cemîli Büseyne*, Dârü Şâdır, Beyrut tsz..
- Cengiz, Mehdi, "Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi: Cahiliye Dönemi Özelinde Şiir Zaruretleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), Aralık 2021, 893-907.
- Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm*, I-XX, (4. Baskı), Dârü's-Sâkî, yy. 2001.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *eş-Şihâh Tâcu'l-Luğa*, I-VI, (4. Baskı), Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, I-IV, Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Seḳâfe, Kahire 2012.
- Cumahî, İbn Sellâm Ebû Abdillâh, *Ṭabaḳâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, I-II, Tahk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dârü'l-Medenî, Cidde tsz.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

- Cürcânî, Ebû Hasan Ali b. Abdülaziz, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Huşûmih*, Tahk. Muhammed Ebû Faḍl İbrahim-Ali b. Muhammed el-Becâvî, Maṭba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, yy. tsz.
- Çetin, Nihad M., "Arab", *DİA*, 1991, III, 276-309.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1973.
- Dânî, Ebû Amr Osman, *el-Aḥrufü's-Seb'atü li'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Tahk. Abdülmühîn Taḥḥân, Mektebetü'l-Menâra, Mekke 1408.
- Dânî, Ebû Amr Osman, *el-Muḫni' fî Resmi Meşâhifi'l-Emşâr*, Tahk. Muhammed es-Sâdık Ḳamḥâvî, Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, Kahire tsz..
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, I-IV, (1. Baskı), Tahk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dârü'l-Muḡnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudi Arabistan 2000.
- Demir, İsmail, "İbn Mu'tî'nin Nahv'e Dair Görüş ve Tercihleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), Eylül 2015, 1-14.
- Demir, İsmail, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl Fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), Ocak 2015, 16-35.
- Demirayak, Çögenli, Kenan ve M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1994.
- Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn, *Ḥayâtü'l-Ḥayevâni'l-Kübrâ*, I-II, (2. Baskı), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424.
- Doğan, Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, (1.baskı), Bahar Yayınları, İstanbul 1994.
- Durmuş, İsmail, "İntihal", *DİA*, 2000, XXII, 347-350.
- Durmuş, İsmail, "İstişhâd", *DİA*, 2001, XXIII, 396-397.
- Durmuş, İsmail, "Müberred", *DİA*, 2020, XXXI, 430-433.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, 2006, XXII, 300-306.
- Durmuş, İsmail, "Ṭabaḳât", *DİA*, 2010, XXXIX, 299-301.
- Ebû Duâd el-İyâdî, *Dîvânü Ebî Duâd el-İyâdî*, (1. Baskı), Tahk. Envâr Mahmûd es-Sâlihî-Ahmed Hâşim es-Sâmîrâî, Dârü'l-'Uşamâi, Dımaşk 2010.

- Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Cemheretü'l-Emsâl*, I-II, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1431.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Dîvânü'l-Me'ânî*, I-II, Dârü'l-Cil, Beyrut tsz.
- Ebü'l-Esved ed-Düelî, *Dîvânü Ebi'l-Esved ed-Düelî*, Tahk. Muhammed Hasan Âlü Yasin, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1998.
- Ebû Necm el-İclî, *Dîvânü Ebi'n-Necm el-İclî*, Tahk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân, Maṭbû'âtü Mecme'î'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dimaşk 2006.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I-II, Tahk. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1961, 1381.
- Ebû Zübeyd et-Tâî, *Şi'ru Ebî Zübeyd et-Tâî*, Tahk. Nûrî Hamûdî el-Kaysî, Maṭba'atü'l-Me'ârif, Bağdad 1967.
- Ebû Züeyb el-Hüzelî, *Dîvânü Ebî Züeyb el-Hüzelî*, (1. Baskı), Şerh. Sûhâm el-Mısırî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Efendioğlu, Mehmet, "Muhaḍramûn", *DİA*, 2005, XXX, 395-396.
- Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, 2008, XXXV, 135-137.
- Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal fi'ş-Şevâhidi'l-Arabiyye*, I-XIV, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1996.
- Enbârî, Kemâlüddîn, *el-İnşâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I-II, el-Mektebetü'l-'Aşriyye, yy. 2003
- Eroğlu, Ali, "Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(11), Haziran 1993, 326-358.
- Esved b. Ya'fur, *Dîvânü'l-Esved b. Ya'fur*, Der. Nûrî Hamûdî el-Kaysî, Vezâratü's-Sekâfet ve'l-İ'lâm, Bağdat 1970.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'Lüğa*, I-XV, (1. Baskı), Tahk. Muhammed İvaz Mur ib', Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut 2001.
- Fârâbî, Ebû Naşr, *Kitâbü'l-Hurûf*, Tahk. Muḥsin Mehdî, Dârü'l-Meşriḳ, Beyrut 1986.

- Fâsî, Muhammed b. Tayyib, *Şerhu Kifâyeti'l-Müteḥaffız*, (1. Baskı), Dârü'l-Ulûmli't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1983 Riyad.
- Fayda, Mustafa, "Câhiliye", *DÎA*, 1993, VII, 17-19.
- Ferezdak Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib, *Dîvânü Ferezdak*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Ahmed Yusuf en-Necâfî-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdûlfettâh İsmail eş-Şelebî, Dârü'l-Mışrıyye, Mısır tsz..
- Fuat Sezgin, *Târîḫü't-Türâs el-Arabî el-'Ulûmü's-Şer'îyye*, I-IV, Terc. Muhammed Fehmî Hicâzî, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Riyad 1991.
- Geylani, Mahfuz, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İHYA İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), Ocak 2020, 204-235.
- Gökgöz, Turgay, "Arap Şiirinde Nakîza Türü", *NÜSHA*, 20(51), Aralık 2020, 31-56.
- Gustave Le Bon, *Ḥaḍâratu'l-Arab*, Terc. 'Âdil Zu'ayter, Müessesetü'l-Hindâvîli't-Ta'lîm ve's-Seḳâfe, Kahire 2013.
- Hâlid Abdülkerîm Cum'a, *Şevâhidü's-Şi'r fî Kitâbi Sibeveyhi*, (2. Baskı), Dârü's-Şerkiyya, yy. 1989.
- Hâlidîyyân Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim el-Hâlidî-Ebû Osman Saîd b. Hâşim el-Hâlidî, *Hamâsetü'l-Hâlidîyyeyn el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir min Eş âri'l-Mütekadimîn ve'l-Câhiliyyîn ve'l-Muhadramîn*, Tahk. Muhammed Ali Dîḳḳa, Vezâratü's-Seḳâfe, Suriye 1995.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *el-Cümel fî'n-Naḥv*, (5. Baskı), Tahk. Fahrettin Kabave, yy. 1995.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, I-VIII, Tahk. Mehdî el-Maḥzûmî-İbrahim es-Sâmirî, I-VIII, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, yy. tsz.,
- Halîl Yahya, *el-Arabu Ḳable'l-İslâm-Târîḫuhum-Luḡâtuhum-Âlihetuhum*, Dârü'l-Me'ârif, Kahire Tsz.
- Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîḫi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Ḳadîm*, I-II, Dârü'l-Cîl, Beyrut Tsz.

- Hansâ Ümmü Amr Tûmâdır, *Dîvânü 'l-Hansâ*, (2. Baskı), Şerh. Hamdû Tammâs, Dârü'l-Me'ârif, Beyrut 2004.
- Hasan Şurrâb, Muhammed b. Muhammed, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye fî Ümmehâtî'l-Kütübi'n-Nahviyye*, (1. Baskı), I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2007.
- Hassân b. Sâbit el-Ensârî, *Dîvânü Hassân b. Sâbit*, (2. Baskı), Tahk. Abdü Mühennâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, I-XVI, (1. Baskı) Tahk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.
- Hâtîm Dâmirî-Diyâüddîn Hayderî, *Şi'ru Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî*, Maṭba'atü'l-Me'ârif, Bağdat 1973.
- Hâtîm b. Abdullah et-Tâî, *Dîvânü Hâtîm b. Abdullah et-Tâî*, (2. Baskı), Tahk. Âdil Süleyman Cemâl, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1990.
- Hâtîm Sâlih Dâmin, *Şi'ru'l-Kuhayf el-Ukaylî*, Mektebetü's-Şi'ri'l-Arabî, Bağdad 1986.
- Hufâf b. Nûdbe es-Sülemî, *Şi'ru Hufâf b. Nûdbe es-Sülemî*, Tahk. Nûrî Hamûdî el-Kaysî, Maṭba'atü'l-Me'ârif, Bağdad 1968.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî, Dârü's-Sekâ, Dımaşk 1996.
- Hutay'e Cervel b. Evs, *Dîvânü 'l-Hutay'e*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri", Çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9), Haziran 1990, 329-344.
- İbn Abdirabbih, Ebû Amr Şihâbuddîn, *el-İkdu'l-Ferîd*, I-VIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984/1404.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali el-Kurtubî, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, I-X, (2. Baskı), Tahk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1999.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Haşâiş*, I-III, (4. Baskı), el-Hey'etü'l-Mışriyyetü'l-
'Âmmetü li'l-Kütüb, yy. tsz.,
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, Tahk. Fâiz Fâris, Dârü'l-Kütübü's-
Sekâfiyye, Kuveyt tsz.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Münşif*, (1. Baskı), Dârü İhyai't-Turasi'l-Kadim, yy.
1954.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *Sirru Şinâ'ati'l-İ'râb*, I-II, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-
İlmiyye, Beyrut 2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-
VII, (1. Baskı), Tahk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989
(h.1409).
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Adil
b. Yusuf el-Azâzî-Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Dârü'l-Vaţan, Riyad 1997.
- İbn Enbârî, Ebû Bekir, *Kitâbü İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, I-II, Tahk. Mühyiddîn
Abdurrahman Ramazan, Maţbû'atü Mecme'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1971.
- İbn Enbârî, Ebû Bekir, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, I-II, Muhammed Abdülhâlik Uzeyme,
Vezâretü'l-Evkâf, Mısır 1981.
- İbn Esîr, İzzüddîn, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Dârü Şâdir, Beyrut Tsz.
- İbn Esîr, İzzüddîn, *Üsdü'l-Ğâbe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Ali
Muhammed Muavvið- Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye yy.
1994.
- İbn Esîr, Mecdüddîn, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, Tahk. Tâhir Ahmed ez-
Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Ŧanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979.
- İbn Fâris, Ebû Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve
Süneni'l-Arabi fî Kelâmihâ*, (1. Baskı), yy., 1997.
- İbn Hâik el-Hemdânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*,
Maţba'atü Berîl, Leiden (Hollanda) 1884.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Muqaddime*, I-II, (1. Baskı), Tahk. Abdullah
Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'l-Hidâye, Dımaşk 2004.

- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)*, I-VIII, Tahk. Halîl Şehâde, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân fî Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, I-VII, Tahk. İhsân Abbas, Dârü Şadır, Beyrut 1994.
- İbn Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Hasan, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, I-X, (1. Baskı), Dârü Şadır, Beyrut 1417.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, (2. Baskı), Tahk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1995.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *Evdahu'l-Mesâlik ila Elfîyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Tahk. Yusuf Şeyh Muhammed Bukâ'î, Dârü'l-Fikir, Yy. h. 1431.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb*, Tahk. Mâzin Mübârek-Muhammed Ali Hamdullâh, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1985.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, (1. Baskı), Tahk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (1. Baskı), Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü Hicr, yy. 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl, *Feđâilü'l-Kur'an*, (1. Baskı), Mektebetü İbn Teymiye, yy. h.1416.
- İbn Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemâluddîn, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*, I-IV, Tahk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Kur'an*, Tahk. Ahmed Şakar, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Hadîs*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Abdullah Cebbûrî, Maţba'atü'l-Ânî, Bağdat 1397.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Me'ârif*, (3. Baskı), Tahk. Servet Ukâşe, el-Hey'etü'l-Mişriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, Kahire 1992.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I-II, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2002/1423
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, (1. Baskı), I-V, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke-i Mükerrreme 1982.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, (1. Baskı), I-IV, Tahk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicr li't-Ṭibâ'a, Yy. 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Dârü Şâdir, Beyrut 1414/1993.
- İbn Mu'tez, Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtü 'ş-Şu'arâ*, (3. Baskı), Tahk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz..
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Ali el-Hasen, *el-'Umde fî Meḥâsini 'ş-Şi'ri ve Âdâbihi*, I-II, Tahk. Muḥammed Muḥyiddîn Abdulhamîd, Dârü'l-Cîl, yy. 1981.
- İbn Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî, *el-Uşûl fî'n-Naḥv*, I-III, Tahk. Abdülhasîn el-Fetlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut Tsz.
- İbn Sîde, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu'l-A'zam*, I-XI, (1. Baskı), Tahk. Abdulhamid el-Hindâvî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- İbn Sikkî, Ebû Yûsuf Yakûb b. İshâk, *İşlâḥu'l-Manṭık*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Mür'ib, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, yy. 2002.
- İbn Şecerî, Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullâh, *el-Emâlî*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1991.
- İbn Tabâtabâ, Ebû Hasan Muhammed b. Ahmed, *İyâru 'ş-Şi'r*, Tahk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mâni', Mektebetü'l-Hâncî, Kahire tsz.
- İbn Uşfûr, Ebü'l-Hasan Ali el-İşbîlî, *el-Mümti' fî't-Taşrîf*, (1. Baskı), Mektebetü Lübnan, Yy. 1996.
- İbn Verrâk, Ebû Hasan Muhammed b. Abdullah, *İlelü'n-Naḥv*, (1. Baskı), Tahk. Mahmud Câsim-Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufaşşal*, (1. Baskı) I-VI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- İmruülkays b. Hucr Ebû Vehb, *Dîvânü İmriilkays*, (5. Baskı), Tahk. Muhammed Ebû Faḍl İbrahim, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz..
- İnanç, Yonis, "Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(34), Aralık 2016, 73-91.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec, *el-Eğânî*, I-XXV, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.,
- Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî, *Dîvânü Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî*, (1. Baskı), Tahk. Sâmi Mekki el-Ânî, Mektebetü'n-Nahḍa, Bağdad 1966.
- Kâ'b b. Züheyr, *Dîvânü Kâ'b b. Züheyr*, (1. Baskı), Şerh. Müfid Kâmiḥa, Dârü's-Şevvâf li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Riyad 1989.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî, *Şubḥu'l-A'şâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ'*, I-XV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Tahk. İbrahim el-İbyârî, Dârü'l-Küttâb el-Lübnâniyyîn, Beyrut 1980.
- Kandemir, M. Yaşar, "Cevâmi'u'l-Kelim", *DİA*, 1993, VII, 440.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, 1997, XV, 27-64.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, "Hüzeyl", *DİA*, 1999, XIX, 70-72.
- Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), Ağustos 1997, 325-350.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Kelîle ve Dimne", *DİA*, 2022, XXV, 210-212.
- Kâsım b. Sâbit b. Hazm, Ebû Muhammed, *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*, I-III, (1. Baskı), Tahk. Muhammed el-Ḳannâş, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 2001.
- Kaya, Mustafa, *er-Rumânî, Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- Kazzâz, Ebû Abdillâh Muhammed b. Cafer, *Mâ Yecûzü li's-Şâ'ir fî'd-Ḍârûra*, Tahk. Ramazan Abdüttevâb- Salahuddîn el-Hâdî, Dârü'l-'Arûbe, Kuveyt tsz..
- Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mu'cemü Ḳabâili'l-Arabi'l-Ḳadîme ve'l-Hadîse*, I-V, (7. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Kılıç, Hulusi, "Basriyyûn", *DİA*, V, 1992, 117-118.

Kılıç, Hulusi, “Kûfiyyûn”, *DİA*, XXVI, 2002, 345-346.

Kızıklı, Zafer, “Ebû'l-Esved ed-Dueli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Dinî Araştırmalar*, 9(25), Mayıs-Ağustos 2006, 265-280.

Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, Tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nahdatü Mısır, yy. tsz..

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Tahk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dârü'l-Kütübi'l-Mışriyye, Kahire 1964.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Hicaz”, *DİA*, 1998, XXVII, 432-437.

Kümeit b. Zeyd el-Esedî, *Dîvânü Kümeit b. Zeyd el-Esedî*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Nebîl Turayfî, Dârü Şâdır, Beyrut 2000.

Küseyyir Azze, *Dîvânü Küseyyir Azze*, Şerh. İhsân Abbas, Dârü's-Sekâfe, Beyrut 1971.

Lakîb b. Ya'mur el-İyâdî, *Dîvânü Lakîb b. Ya'mur el-İyâdî*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed et-Tûncî, Dârü Şâdır, Beyrut 1998.

Lebîd b. Rebîâ elÂmirî, *Şerhu Dîvânî Lebîd b. Rebîâ elÂmirî*, Tahk. İhsân Abbas, Vezâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, Kuveyt 1962.

Mahmûd Feccâl, *el-Hadîsü'n-Nebeviyyü fî'n-Nahvi'l-Arabî*, (2. Baskı), Ađvâü's-Selef, Riyad 1997.

Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Teķâsîm fî Ma'rifeti'l-Eķâlîm*, (3. Baskı), Mektebetü Medbûlî, Kahire 1991.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvaṭṭa'*, I-VIII, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Mustafa el-A'zami, Müessesetü Zâhid b. Sultân, Ebû Dabi 2004.

Mecnûn, Kays b. Mülevvaḥ b. Müzâḥim el-Âmirî, *Dîvânü Kays b. Mülevvaḥ Mecnûn Leylâ*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Mertoğlu, M. Suat, “Ümmî”, *DİA*, 2012, XXXII, 309-310.

Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh, *Mu'cemü's-Şu'arâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1982.

Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh, *el-Müveşşah fî Meâḥizi'l-Ulemâ 'ale's-Şu'arâ*, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Huseyn Şemsüddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417 h.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Dîvânî 'l-Hamâse*, (1. Baskı), Tahk. Ğarîd eş-Şeyh, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, I-II, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1431.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Abbas Mufaddal b. Muhammed, *Emsâlü'l-Arab*, (1. Baskı), Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1424.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Abbas Mufaddal b. Muhammed, *el-Mufaddaliyyât*, (6. Baskı), Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz..
- Muhammed 'İyd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâbi 'l-Luğa Rivayetu 'l-Lüğative 'l-İhticâcu bihâ fi Davi 'İlmi 'l-Lüğati 'l-Hadîs*, (3. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 1988.
- Muhammed Şurrâb, *el-Me'âlimü'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre*, (1. Baskı), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1411.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânîhî*, (2. Baskı), Tahk. Hüseyin Kûtlî, Dârü'l-Kindî, Beyrut 1398.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyin, *el-Câmi'u's-şahîh*, I-V, Tahk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dârü İhyâi't-Turâs el-Arabî, Beyrut tsz.
- Müberred, Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-Lüğati ve'l-Edeb*, (3. Baskı), I-IV, Tahk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1997.
- Müberred, Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Mukteḍab*, I-IV, Tahk. Muhammed Abdülhâlık Azîme, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut Tsz.
- Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânü Mühelhil b. Rebîa*, Şerh. Ṭalâl Harb, ed-Dârü'l-Âlemiyye, yy. tsz..
- Müsekkib el-Abdî, *Dîvânü Şi'ri Müsekkib el-Abdî*, Tahk. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Ma'hedü'l-Maḥtûṭâtî'l-Arabiyye, yy. 1971.
- Mütelemmis, *Dîvânü Şi'ri'l-Mütelemmis ed-Dubay'î*, Tahk. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Ma'hedü'l-Maḥtûṭâtî'l-Arabiyye, yy. 1970.

- Nâbiga el-Ca'dî Ebû Leylâ Kays b. Abdullah, *Dîvânü'n-Nâbiga el-Ca'dî*, (1. Baskı), Tahk. Vâdîh es-Samed, Dârü Şâdir, Beyrut 1998.
- Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvânü Nâbiga ez-Zübyânî*, Cem. Muhammed Tâhir b. Âşûr, eş-Şeriketü'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', Cezayir 1976.
- Naḥle, Muhammed Ahmed, *Uşûlü'n-Naḥvi'l-Arabî*, (1. Baskı), Dârü'l-Ulûmi'l-Arabîyye, Beyrut 1987.
- Nâsiruddîn Esed, *Meşâdiru's-Şi'ri'l-Câhilî*, (7. Baskı), Dârü'l-Me'ârif, Mısır 1988.
- Necâşî Kays b. Amr el-Hârisî, *Dîvânü'n-Necâşî el-Hârisî Kays b. Amr*, (1. Baskı), Tahk. Sâlih el-Bekârî-Tayyib el-Aşşâş-Saad Garâb, Müessesetü'l-Mevâhib li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Beyrut 1999.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerhi Şaḥîḥ-i Müslim b. Ḥacâc*, I-XVIII, (2. Baskı), Dârü İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1972 (1392).
- Ömer b. Ebî Rebîa, *Dîvânü Ömer b. Ebî Rebîa*, Dârü'l-Kalem, Beyrut tsz..
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Arap Dilinde İlk İstişâd", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(7), 1989, 369-383.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Sîbeveyhi", *DİA*, 2009, XXXVII, 130-134.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Cahiliye Dönemi ve İslam'ın ilk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(27), Haziran 2007, 31-68.
- Parlak, Cengiz, "ez-Zeccâcî ve Arap Dilindeki Yeri", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 0(7) Ekim 2020, 71-100.
- Râfiî, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I-III, (1.Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Râgıb el-İsfhânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyyin b. Muhammed, *Muḥâḍarâtü'l-Üdebâ ve Muḥâverâtü's-Şu'arâ ve'l-Büleğâ*, I-II, Şeriketü Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1999 /1420.

- Râgıb el-İsfhânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Tahk. Şafvân Adnân Dâvûdî, Dârü'l-Kalem, Beyrut 1412.
- Râî en-Nümeyrî Ebû Cendel Ubeyd b. Hüseyin, *Dîvânü'r-Râî en-Nümeyrî*, Tahk. Reinhard Weiret, el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut 1980.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsa, *Menâzilü'l-Hurûf*, Tahk. İbrahim es-Sâmirâî, Dârü'l-Fikr, Amman Tsz..
- Sadreddin el-Basrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Ferec, *el-Hamâsetü'l-Başriyye*, I-II, Tahk. Mühtârüddîn Ahmed, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut tsz..
- Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab fî'l-Câhiyyeti ve'l-İslâm*, el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1937.
- Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987.
- Saîd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dârü'l-Fikr, yy. tsz..
- Sa'leb, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Mecâlisü Sa'leb*, (2. Baskı), Tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Me'ârif, Mısır tsz..
- Sa'leb, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Kavâ'idü's-Şi'r*, (2. Baskı), Tahk. Ramazan Abdüttevâb, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1995.
- Sancak, Yusuf, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999.
- Sancak, Yusuf, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişâd ve Edebî Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *Ekev Akademi Dergisi*, 9(24), Yaz 2005, 191-208.
- Sargon Erdem-Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", *DİA*, 1998, I, 129-130.
- Sarıcık, Murat, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(31), Aralık 2013, 109-140.
- Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, 2000, XXII, 237-238.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*, I-IV, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, I-IV, Tahk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1988.

- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (1. Baskı), I-V, Tahk. Ahmed Hasan Mehdeli-Ali Seyyid Ali, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Sîrâfî, Yusuf b. Hasan, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, I-II, Tahk. Muhammed Ali er-Rîh Hâşim, Mektebetü'l-Küllîyyât el-Ezheriyye-Dârü'l-Fikr, Kahire 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-İktirâh fî şûûli 'n-naḥv ve cedelih*, (2. Baskı), Dârü'l-Beyrûtî, Dımaşk 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *Buğyetü 'l-Vu'ât fî Tabakâti 'l-Luğaviyyîne ve 'n-Nuḥât*, I-II, Tahk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, Mektebetü'l-Aşriyye, Lübnan tsz.
- Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-İtkân fî 'Ulûmi 'l-Kur'ân*, I-IV, Tahk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısrîyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, yy. 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn, *el-Müzhir fî 'Ulûmi 'l-Luğati ve Envâ 'ihâ*, I-II, Tahk. Fuâd Ali Manşûr, Dârü'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Şemmâḥ b. Dırâr ez-Zübyanî, *Dîvâü Şemmâḥ b. Dırâr ez-Zübyanî*, Dârü'l-Me'ârif, Mısır tsz.
- Şevkî Dayf, *el-Medârisü 'n-Naḥviyye*, Dârü'l-Me'ârif, yy. tsz.
- Şevkî Dayf, *Târîḥü 'l-Edebi 'l-Arabî el-Aşrû 'l-Câhilî*, (24.Baskı), Dârü'l-Me'ârif, Kahire 2003.
- Şu'arâü'l-Hüzeliyyûn, *Dîvânü 'l-Hüzeliyyîn*, I-III, Darü'l-Kavmiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1965.
- Taberânî, Ebû Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu 'l-Kebîr*, I-XXV, (2. Baskı), Tahk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi 'u 'l-Beyân fî Te'vîli 'l-Kur'ân*, I-XXIV, Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîḥü 'l-Ümem ve 'l-Mülûk*, I-XI, (2. Baskı), Dârü't-Türâs, Beyrut h.1387.
- Talâl Allâme, *Neşetü 'n-Naḥvi 'l-Arabî fî Medreseteyi 'l-Basrati ve 'l-Kûfe*, (1. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Lübnânî, Beyrut 1996.

- Tanrıverdi, Eyüp, “Eski Arap Şiirinde Kuraldışı Kullanımlar Literatürü”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(20) Eylül 2005, 95-106.
- Tantâvî, Muhammed, *Neşetü'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuḥât*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2005.
- Tenûhî, Ebû Meḥâsin el-Mufaddal, *Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn*, (2. Baskı), Tahk. Abdulfettâh Muhammed el-Ḥulû, Hicr, Kahire 1992.
- Tırmâmâh el-Hakem b. Kakîm, *Dîvânü't-Tırmâmâh*, (2. Baskı), Tahk. İzzet Hasan, Dârü's-Şarki'l-Arabi, Beyrut 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'uş-Şaḥiḥ*, I-VI, Tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Toprak, M. Faruk, “Zarûrât-ı Şi'riyye”, *DİA*, 2013, XXXIV, 138-140.
- Tufeyl el-Ganevî, *Dîvânü Tufeyl el-Ganevî*, (1. Baskı), Tahk. Hassân Fellâh Oğlı, Dârü Şâdır, Beyrut 1997.
- Tural, Hüseyin, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9), Haziran 1990, 67-79.
- Tüccar, Zülfikar, “Tırmâmâh”, *DİA*, 2012, XXXI, 116-117.
- Tülücü, Süleyman, “Hâtım et-Tâî”, *DİA*, 1997, XVI, 472-473.
- Tülücü, Süleyman, “Muallakât”, *DİA*, 2005, XXX, 310-312.
- Tülücü, Süleyman, “Nâbiga ez-Zübyânî”, *DİA*, 2006, XXXII, 262-263.
- Tülücü, Süleyman, “Züheyr b. Ebû Sûlmâ”, *DİA*, 2013, XXXIV, 540-542.
- Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, *Dîvânü Ubeydillâh b. Kays er-Rukayyât*, Tahk. Muhammed Yusuf Necm, Dârü Şâdır, Beyrut 2009.
- Ulu, Arif, “Tâbiîn”, *DİA*, XXXIX, 2010, 328-330.
- Umâre b. Akîl b. Cerîr, *Dîvânü Umâre b. Akîl*, (1. Baskı), Tahk. Şâkir el-Âşûr, Vizâretü'l-Â'lâm, yy. 1973.
- Uysal, Muhittin “Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişâd Meselesi”, *marife*, 6(1) Bahar 2006, 97-126.

- Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvânü Ümeyye b. Ebi's-Salt*, (1. Baskı), Tahk. Secî' Cemîl el-Cübeylî, Dârü Şâdır, Beyrut 1998.
- Velîd Kassâb, *Dîvânü Abdillâh b. Revâha ve Dirâse fî Sîratihî ve Şi'rih*, (1. Baskı), Dârü'l-Ulûm, Beyrut 1981.
- Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî Haşâişuhu ve Funûnuhu*, (9. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, (2. Baskı), Dârü Şâdır, Beyrut 1995.
- Yıldırım, Kadri, *Câhiliye ve İslâmî Dönem Şiir Mevzularının Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998.
- Yılmaz, İbrahim, "A'sâ ve Kasîde-i Dâiyye", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(14), Haziran 1999, 245-268.
- Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.
- Yorulmaz, Nilüfer Kalkan, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, Dârü'l-Hidaye, Yy. Tsz..
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, Tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1983.
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, Tahk. İbn Ebî Şeneb, Col Karbonal, Cezayir 1926.
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *Hurûfu'l-Me'ânî*, (1. Baskı), Tahk. Ali Tevfik el-Hamd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman, *el-Lâmât*, (2. Baskı), Tahk. Mâzin el-Mübârek, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1985.

- Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hağâiki Ğavâmiği't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, (3. Baskı), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987 /1407.
- Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, Tahk. Ahmed Abdüttevâb, Dârü'l-Fađîle, Kahire 1999.
- Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufaşşal fî Sinâ'ati'l-İ'râb*, (1. Baskı), Tahk. Ali Ebû Malaḥḥam, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993.
- Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Müsteḫşâ fî Emsâli'l-Arab*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn, *el-Bürhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, (1. Baskı), Tahk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrahim, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1957.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'alaḫâti's-Seb'*, (1. Baskı), Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, yy. 2002.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, (15. Baskı), Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, Yy. 2002.
- Ziyâd el-A'cem, *Şi'ru Ziyâd el-A'cem*, (1. Baskı), Tahk. Yusuf Hüseyin Bekkâr, Dârü'l-Mesîre, yy. 1983.
- Zübeydî, Ebû Bekir, *Ṭabaḫâtü'n-Naḥviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*, (2. Baskı), Tahk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrahim, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz.
- Zübeyrî, Musab b. Abdullah, *Nesebü Kureyş*, (3. Baskı), Tahk. Levi Provençal, Dârü'l-Me'ârif, Kahire tsz.
- Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânü Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (1. Baskı), Şeh. Ali Hasan Fâ'ûr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Zülisba' el-Advâni Ḥursân b. Muḥarris, *Dîvânü Zilisba' el-Advâni Ḥursân b. Muḥarris*, Tahk. Abdülvahab Muhammed Ali el-Advânî-Muhammed Nâif ed-Düleymî, Maṭba'atü'l-Cümhûr, Musul 1973.
- Zürümme, Ebû Hâris Gaylân b. Ukbe, *Dîvânü Şi'ri Zirrumme*, Tash. Carlil Henry, Maṭba'atü Külliyyeti Cambridge, Cambridge 1919.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Emin EFE
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	